

tiszatáj

61. ÉVFOLYAM

Kovács András
Ferenc,
Pintér Lajos,
Simai Mihály,
Szepesi Attila,
Tornai József versei
Ferdinandy György
novellája

Jókai Anna
és
Kass János
köszöntése

Medievisztikai
tanulmányok

Diákmelléklet:
Nyilasy Balázs
Jókai Mórról

12

2007. december

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 400 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1050, fél évre 2100, egész évre 4200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

2007. DECEMBER

Kass János 80 éves

PATAKI FERENC: Elöljáró beszéd	3
Kass János 80 éves (P. F.)	4
HOLLÓSI ZSOLT: A humanista polihisztor (Portrészlelt a 80 éves Kass Jánosról)	5
SZEPESI ATTILA: A régi ház	17

SIMAI MIHÁLY: Dalírium tremens (Homage à Salvador D.); Élethal álkérdése (Csörgők Miró Bohócfarsang- jához); Levél-féle P. F. mesternek (Pataki Ferenc Odüsszeusz-képén tűnődve); Rímeek az ördögi szek- venciákra (Schéner Mihály pokoljáró könyvéhez); Levitáció (Olasz Attila Lebegés című képéhez)	19
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Cyrano Liliputban; Villoni sírvers	27
TORNAI JÓZSEF: Hernyó-apokrif; Könyveim ideintem; Sej, rozmaring, rozmaring!; Egy angyalnak; Borfa	29
FERDINANDY GYÖRGY: Hej, redejdom, redejdom	34
JUHÁSZ FERENC: Csernus Tibor temetésén	39
PINTÉR LAJOS: tisztavirág	40

Jókai Anna köszöntése

HERNÁDI MÁRIA: A beckettii magyar ugar (Jókai Anna: Godot megjött)	43
JÓKAI ANNA: Irányban maradni	52

Medievalisztikai tanulmányok

A szegedi Magyar Medievalisztikai Kutatócsoportról (Sz. Gy.)	55
SZABADOS GYÖRGY: 907 emlékezete	64
MAKK FERENC: A magyarok hispániai kalandozása	71
TEISZLER ÉVA: Oklevélkiadás egykor és ma	75
TÓTH ILDIKÓ: Károly Róbert első országbírói	78
PITI FERENC: 625 éve hunyt el I. (Nagy) Lajos király (1326–1382)	83
SEBŐK FERENC: Zsigmond (1387–1437): magyar király az európai politika színpadán	93
C. TÓTH NORBERT: A mesterség jutalma (Képzelt króni- kási bejegyzés 1429-ből)	101
NEUMANN TIBOR: A pozsonyi káptalan panasza (Élet- képek a XVI. század közepéről)	105

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KASS JÁNOS metszete a címlapon,
és Határ Győző *Golghelóghi* című drámájához készített
illusztrációk a 16., 26., 42. és a 63. oldalon

PATAKI FERENC rajza a 4. oldalon
HOLLÓSI ZSOLT felvétele Kass Jánosról az 5. oldalon
OLASZ ATTILA rajza a 18. oldalon
CSERNUS TIBOR festménye a 38. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

NYILASY BALÁZS: *Az új földesúr* mint komikus-humoros
romance

Előjáró beszéd

Lassacskán olyan leszek, mint a gúgyúk-összemérlők-
s ha így folytatom, még a „kiváló és képzőművész”
titulust is kivívom a szögedi teglavári törében.
Most azért szíves-örömezt hozok abból a felbetett,
magam főzte tatkonyos csülkös bablevésből az inndr
80 esztendő's Kass Fajos születésnapi köszöntésére,
mellé a jó szögedi kenyérből és a fehér kecskecsősű szőlőből-
ha nagy jó Uram úgy kívánja.

Hogy is mondjam: Vivát Kass!
Az újra megnyitó Kass szálló homlokzatára pedig fölépítem:
Kass, alkoss, gyarapíts! s a háza fényre érül!

Pataki Ferenc

Kass János 80 éves

Szilaj pásztorok ostorcsattogtatása, tajtékos vad rohanó víz, bögőhajók hánykolódása, hegedűszó a Tó utcából. Tücskök cirregése, szentjánosbogár világa mellett a fehér lapon serceg a toll. Egy Kondor-angyalt rajzol, aki orgonán játszik, mellette ikerként ül és a fújtatón pedálozik ezüstfejű Janó.

Átellenben a cigányudvarban Aranka húzza a fújtatót, a fekete-foltos arcú Rác kovács veri a vasat. Cseng az üllő. A Sajka utcai műhelyben Pataki mester lábszíjjal térdére szorított sárga klinkertéglán egyengeti kalapácsával a vőlegénycipő talpát. A fővárosi minoriták sekrestyében Angeli Sebestyén térdepelve imádkozik. A Stefánián, a Kass Szálló koncerttermében Bartók Béla huszonnegyedik hangversenye végeztével csöndesen lezárja a Bösendorfer fedelét. Nagy muraközi lovak vontatta nehéz, vasalt kerekű társzekerek viszik az olajképeket, a súlyos keleti szőnyeget, csillárokat Pestre. Juhász Gyula kopott fekete öltönyében szorosan a fal mellé húzódva, lehajtott fejjel ballag a Vidra utcán a Szent István tér felé. A Bajszár vendéglő lugasából elindulnak hazafelé kézen fogva a szentek.

Szeged, 2007. november 15.

P. F.

A humanista polihisztor

PORTRÉVÁZLAT A 80 ÉVES KASS JÁNOSRÓL

„Mindig úgy éreztem, Szeged számomra az elveszett Paradicsom” – vallotta épp tíz esztendővel ezelőtt a Tiszatájban Kass János. A virtuóz technikájú, szárnyaló fantáziájú grafikusművész, a szókimondó fenegyerek, a mindig naprakészen tájékozott humanista világpolgár, a modern kor egyik utolsó polihisztor, aki budai otthonában is megmaradt szegedinek, és aki sohasem lett hűtlen szülővárosához – bármily hihetetlen, idén karácsonykor ünnepli nyolcvanadik születésnapját.

A szegedi Kass-legendárium a XIX. század derekán indult, amikor a vendéglős Kash Vencel letelepedett a Tisza-partján, s a Feketesas bérlőjeként elismerést szerzett a városban. Idősebb fia, az 1857-ben született Kass János mellette kezdte pályafutását, majd a nagyárvíz után felépült Tisza Szállóban folytatta. Üzlet-

emberként sem lehetett tehetségtelen, hiszen Steinhardt Antal tervei alapján felépítette az impozáns Kass Szállót, amely 1898. május elsején nyitotta meg kapuit, s hatvan szobával, lakosztállyal, étteremmel, kávéházzal, hangversenyteremmel és bankett-termekkel várta a vendégeket a Stefánián. A szállodaépítető Kass nemcsak vendéglátós szakemberként szerzett elismerést a városban, hanem mint lovagló, vívó, evező sportembert, értékes könyvtárral rendelkező művelt, kellemes társalgót és gavallér világfit is kedvelték a szegediek. Különleges fegyvergyűjteményét és néprajzi ritkaságait a múzeumnak adományozta. Halála után, 1928-ban vette át a szállót fia, az ifjabb Kass János, aki a gazdasági világválság idején próbálta életben tartani a száz alkalmazottnak munkát adó családi vállalkozást.

Az előző év karácsonyán, 1927. december 26-án olyan hideg volt, hogy a vajúdó Cívin Máriát nem tudták bevinni a kórházba, ezért a szálló sarokszobájában – abban, ami most az átellenben felépített parkolóházra néz – született meg a legifjabb Kass János.

Pezsgő művészeti és társasági központ volt akkoriban a Stefánián álló palota, ahol naponta megfordult Móra Ferenc, gyakori vendégként köszöntötték Móricz Zsigmondot és Buday Györgyöt. Ez volt az aranykor – a cseperedő kisgyermek számára valóságos mesevilág. Az alacsony Tiszán nyaranta átgázló szekerekkel, szálfákat úszató tutajkaravánokkal, amelyek gyakran elakadtak a homokpadokon, hatalmas piacokkal, sűrű felhőben rajzó tiszavirágokkal, bödönhajókon óriási halakat bárddal daraboló, feketére égett halászokkal. A szenzibilis Kass János számára életre szóló vonzást jelentettek ezek az elementáris élmények. Mint ahogyan életre szóló feladat volt feldolgozni a család anyagi bázisát biztosító szálló elvesztését, és ami ezt követte: a nagypolgári família szétesését. Édesanyja családja hiába adott el három bérházat Pesten, hogy a szállóra felvett jelzalogot kifizessék, amikor a pesti bank átutalta a megváltást jelentő összeget a szegedi pénztintézet folyószámlájára, az csődöt jelentett, s a pénz eltűnt. A szállót elárvezték, a Kass gyerekeknek édesanyjukkal szinte menekülésszerűen kellett távozniuk Szegedről. A nagyszülőkhöz mentek Budapestre – szegény rokonok lettek. Kass János tulajdonképpen igazi család nélkül nőtt fel. Már tizennégy éves korától a Krupinszky-kerámiagyárban gipszet öntött, keramikusként dolgozott. Mire véget ért a második világháború, édesanyja, nagyszülei meghaltak. Szinte kamaszként lett önálló felnőtt, leánytestvéreit is neki kellett pártfogolnia. Kovács Margitnak, Gádor Istvánnak korongolt akkoriban.

Amikor a rendhagyó születésnap portréhoz újra a gyermekkorról, a meghatározó szegedi emlékekről kérdezem, Kass János kérdéssel felel: „Hányan vannak rajtam kívül Szegeden, akik gyerekként látták közlőrl és ismerték személyesen Móra Ferencet? Hányan élnek azok közül, akik érezték szivarja illatát, látták térdnadrágját, magyarul bricseszét, ültek mellette a homokfutón, ásatásra menő-

ben, akik ott álltak mellette a megásott síroknál és nézték benne a csontokat? Én láttam Mórát otthonában is, és unokáját, a Vadembert, taplósapkával a fején.

Néhány évtizeddel később megismerhettem Móra Ferenc méltó utódját, Trogmayer Ottót, aki megmutatta nekem a gorzsai ásatásokat, a kutatóárkot, ahol feltűntek több rétegben a holtak.

Harmadszorra, néhány nappal ezelőtt a szegedi vár tövén, a város szívében a Horváth Ferenc által feltárt példátlan leleteket.

Szegediként ugyan ki mondhatja el, hogy nyolc évtized alatt háromszor nyílt meg neki a múlt? Ugyan kicsoda?

Jó sors vagy jó szerencse?

Az időnek is döntő a szerepe. Csak egy villanás, és eszembe jut, hogy alig tíz éve, a hetvenedik születésnap kiállításomon drága barátom, Gregor Jóska énekelte a Kékszakállút (no jó, részleteket a Kékszakállúból) Lukin Mártával, a Budapest Galériában. S most sóhajtozva emlékszem ismét a múlt időre, mert Jóska nincs többé közöttünk, hiánya fáj. Ő volt aztán az igazi Herceg, és ő is már a múlté.

Behunyom a szemem, kinyitom! Elröppent tíz év, és elment közülünk Csizmazia Gyuri is, aki a Fehér-tavi madárvilágot jobban ismerte mindenkinél. Úgy járt az alföldi tájban, mint valamikor Hermann Ottó. Neki köszönhetem, hogy felhívta a figyelmemet a nevelés fontosságára, arra, hogy gyerekkorban kell megismertetni a természetet. Az úgynevezett civilizáció kisöpri belőlünk a létezés értelmét. A gyermek néhány évig még érintetlen, de amint a televízió gombját be tudja kapcsolni, a rázúduló információk elnyomják a valódi megismerés képességeit. Csizmazia György is korán ment el, temetésén a szegedi sírkertben a tömeg felett hatalmas hullámokban fekete felhőként váratlanul megjelentek a vetési varjak. Hang nélkül keringtek a fák felett, az alkonyatban, és búcsúztatták a nagyszerű természettudóst. Tudták, érezték a madarak, hogy kit temetnek?"

A szegedi gyermekévek után a budai Logodi utca is meghatározó élményeket hozott Kass János számára. Ugyanott lakott Kosztolányi Dezső, a közeli Ostrom utcában Márai Sándor, az Attila úton Babits Mihály. Az elemi iskolában Móra Ferenc unokaöccse, a Werbőczy gimnáziumban pedig – ahova együtt járt Lóci-val, Szabó Lőrinc fiával – Kosztolányi Gusztáv, a költő rokona tanította. Nemcsak rajztanára, hanem mentora is volt, tőle kapta a legtöbbet akkoriban. Szivacsként szívta magába a sok tudást, irodalmat, Dürert, Leonardót. Kosztolányi Gusztáv adta a kezébe Áprily Lajos verseit és Illyés Gyulától a Puszták népét.

Miután 1944. március 19-én bejöttek a németek, mint forró fejű fiatal – már az iparművészeti iskola növendékeként – kapcsolatban állt a szellemi ellenállás egyik központjának mondható Eötvös Kollégiummal. Klaniczay Tibor közvetítette a kérést: rajzolóként dokumentumokat, pecsétet kellene készítenie. Megpróbált segíteni, hiszen nyomdákkal is volt kapcsolata.

Amikor Kertész Imre Nobel-díja kapcsán szóba került ez az időszak, így vallott róla: „Tizenhét éves kamaszként láttam, amint három nyilas kölyök három-

száz sárga csillagos embert terelt Pesten a Dohány utca és a kiskörút sarkán. Osztálytársaim közül is többen eltűntek. Eleven élményeim vannak a vészkor-szokról, mi is bújtattunk embereket. Székely Tamás barátunk édesapját kimentettük a gettóból. Máiig nincs tisztázva a holokauszt Magyarországon, mert soha nem lehetett őszintén beszélni róla. A sors gesztusa a Sorstalanság nagy sikere. Kertészt – mint Babits írja a Jónás könyvében – szájába vette a cethal, megforgatta és kiköpte. Csak két évvel vagyok idősebb nála, bennünket is szájába vett az Isten és kiköpött. Ezért Kertész elégtétele az én elégtételem is.”

1944. december 21-ére, Sztálin születésnapjára várták Budapesten az orosz támadást. Rákoshegyen még működött a nyilas pártközpont, ahol fegyvereket is tároltak. Göncz Árpád vezényletével csaptak le a nyilasokra. Az akció jól sikerült, sötétedés után harc nélkül sikerült lefegyverezniük Szálasi híveit. Másnap reggel azonban jött a tábori csendőr- és SS-különítmény. Amikor elkezdődött a lövöldözés, Göncz Árpádnak Kass János mellett lőtték át a combját. Nagy fegyverropogás volt, kézigránatok robbantak, sokan megsérültek. Akkor már a Rákoshegyi úton jöttek az oroszok, mindenki visszavonult. Kass János ezekben a napokban kapott tüdőgyulladást, és a sebesült Göncz Árpáddal egy ideig egymás mellett lábadoztak.

Hogyan lett, miért akart grafikus lenni? Kass János erre ma így válaszol: „Nem akartam! A szegénység miatt keramikusból váltottam át a háború után, mert nem volt agyag, nem volt máz, nem volt kemence, valamint nem volt fizetőképes kereslet sem. A mi ifjúságunkat a háború után a szükség határozta meg, nem a vágyaink. Az újjászervezett Iparművészeti Főiskola olyan professzorokból verbuválódott, mint Konecsni György, Hincz Gyula, Hevesi Iván, Kállay Ernő. 1946-ban Nagy Lászlóval együtt felvételizünk a főiskolára, egymás mellett ültünk, szegények lévén, az ecsetemet is kölcsönadtam, innen volt a barátságunk. Később azután Bandi fiát, Nagy Andrászt is tanítottam.

Juhász Ferenc, Kormos Pista, Pilinszky János, Somlyó György, Réz Pali, Zelk Zoltán, Vas Pista, Illés Endre, Domokos Matyi, Czibor János a New York-házban... Apropó Domokos Matyi. A Városmajor utcában albérelt Fodor Bandival együtt a Nyugat kurátora, a dúsgazdag ügyvéd, Basch Lóránt házában. Őt évig magam is ott laktam, és itt ismertem meg kedves barátomat, Lator Lászlót, aki sokat vendégeskedett ezen a jeles helyen. Én Mészöly Miklós és Polcz Elaine albérlője voltam. A nehéz ötvenes években éltünk itt, ez volt a legnyomasztóbb Rákosi-korszak, tetézve Sztálinnal és a magyar bérencekkel. Ez volt a padláslesöprések ideje, Mindszenty, Rajk, az orvospercek ideje, Farkas Mihály tányér-sapkás gimnasztyorkás hadserege, Andrásy út 60. Az épületet megörökölve a nyilasoktól, most Péter Gábor verőlegényei kínozták, akit csak tudtak.

Az Olasz-fasorban (akkor Malinovszkij, ma Szilágyi Erzsébet) ismertem meg Sárközi Mártát és fiát, Sárközi Mátyást, a későbbi kiváló író. Márta volt a hír-

központ, és a központi találkozóhely. Nem volt telefon, rádió, mégis azonnal tudtuk, mi történt, kit vittek el az éjjel, kit kasztlítottak be, ki tűnt el nyomtalanul.

A kor szuggesztív képét Illyés Gyula hatalmas verse az Egy mondat a zsarnokságról mutatja be, és a szamizdat-korszak előtt ezt a költeményt már 1956 előtt és 1956-ban is géppel sokszorosítottuk.

Az 1950-es évek nagy élménye volt Füst Milán előadásait hallgatni, egymás hegyén-hátán zsúfolódva figyeltük a bibliai jelenségként kántáló mestert, amint karjait az égnek kítárva, átkokat szórt, irodalmi idézetekkel fölélkesítve.

Ne felejtsem el a nagyszerű előadót, Hevesi Ivánt, a fotográfus Kálmán Kata férjét, aki nem csak Balázs Béla barátja, és a filmművészet nagy szakértője volt, de húsz dioptriás szemüvegével hihetetlenül művelt, tájékozott, kiváló tanár is.

Nemcsak az iparművész növendékek, hanem a nagy vezér, Rákosi Mátyás felesége is hallgatta Hevesit, testőrök kíséretében. A szürrealista szituáció igaz, bár egyesek megkísérelték meghazudtolni, de ilyen elképesztő helyzetek napirenden voltak abban az időben. Ki tud ma arról, hogy a szobrász Borsos Miklós hegedűjét aprófává törték, felszaggatták lakása parkettjét, kitépték a telefonszinórt a falból?”

Kass János az Iparművészeti után 1951-ben a Képzőművészeti Főiskolán is oklevelet szerzett. Diplomamunkaként Gorkij-művet illusztrált, Tevan Andor, az Ifjúsági Könyvkiadó művészeti vezetője azt látva kérte fel, hogy készítsen rajzokat a tervezett Don Quijote-kiadáshoz. A friss látásmódra, új stílusra Ferenczy Béni is felfigyelt, és azt nyilatkozta: ígéretes tehetséget fedezett föl. 1954-ben szokatlanul fiatalon, már 27 évesen Munkácsy-díjjal ismerték el művészi tevékenységét. 1956-tól 1959-ig Derkovits-ösztöndíjas volt, egyre keresettebb, sikerebb könyvillusztrátornak számított, szerette is a műfajt, mert kevésbé figyelt rá a cenzúra, szabadabban szárnyalhatott a fantáziája.

A forradalomra egyik írásában így emlékezett: „A Révai-Zsdanov-féle úgynevezett kultúrpolitika lassú összeomlása Bartók Csodálatos mandarinjának bemutatásával kezdődött 1956 tavaszán, amikor Lakatos Gabriella táncolta a Lányt, Vashegyi Ernő pedig a Mandarint, Harangozó Gyula koreográfiájára. Azután következett október 22-én, a forradalom előestéjén Bartók III. zongoraversenye az Erkel Színházban. Tombolt a közönség, Cziffra György zongorázott, és nem sokkal később már Párizsban ünnepelték őt.

A forradalom elbukott, de a világ ennek a szupernóva-robbanásnak a fényében látta meg, hogy e kis országnak óriásai vannak. Van, aki egy szál fegyverrel, van, aki tollal, más vonóval, ecsettel, vagy a zongora mellett képviseli a hazáját.

Az egyik kiküzdött eredmény Az ember tragédiája bemutatása volt, majd a Mózes színrevitele lett igazi reveláció, páratlan siker, gazdag élmény, nagy katarzisz. Akkoriban a Mózes szövege – amelyet Keresztury Dezső dolgozott át – demonstrációnak számított. Mózes ürügyén nekem pedig alkalmam nyílt arra, hogy

az Ószövetséggel foglalkozzam. A dráma, a hozzá készült illusztrációkkal a Magvetőnél jelent meg 1966-ban, 7000 példányban.”

Az 1958-as Brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonját Bernáth Auréllal, Somogyi Józseffel és Kovács Margittal együtt készítette. A kiállítás óriási sikert hozott: Bernáthot arannyal, Kass Jánost ezüst éremmel jutalmazták. 1960-61-ben a lipcsei Grafikai és Könyvművészeti Főiskola (Hochschule für Buchkunst) Könyvművészeti Tanszékének aspiránsa volt, ott szerzett ismereteit, tapasztalatait később bőséggel kamatoztatta idehaza.

„Az 1960-as években Lipcséből hazatérve Juhász Ferenc üzenete várt, tudnéke segíteni az Új Írás grafikai képének kialakításában. – Hát persze, nagyon is! – feleltem. Így ismertem meg a magyar irodalom legjobbait, köztük a nagy mestert, az avantgárd varázslót, Kassák Lajost, akivel később közel fél évig együtt dolgoztunk a 80. születésnapját ünneplő folyóirat-számon. 1967-et írtunk. A száz oldalra tervezett Kassák-számból negyven oldal lett, a hatalom ennyit engedélyezett. A zordnak tartott Kassák ennek is örült. Azt is mondta: ha dicsérnek, akkor már baj van. Én egy életre megjegyeztem ezt a mondatot, kőtáblába kéne vésni.”

1965-től 1973-ig az Új Írás művészeti szerkesztőjeként dolgozott, 1967-től éveken át tanított az Iparművészeti Főiskola Tipografikai Tanszékén. A hatvanas évek kiemelkedő projektje volt a Magyar Helikon megrendelésére Az ember tragédiájához készített rézkarc sorozata. Madách szövegével egyenrangú lett a drámai költemény képi újragondolása, ezt tükrözte az először 1966-ban napvilágot látott kötet kivételes külföldi sikere is – a lipcsei könyvművészeti fesztiválon elnyerte A világ legszebb könyve díjat. Ezt 1977-ben másodszor is megkapta. Később, 1993-ban ezekkel a rézkarcaival jelent meg Edinburghban a Tragédia Ian Macleod által készített angol fordítása is.

„A Tragédia illusztrálásakor én nyíltan saját koromról beszéltem, a XX. század második felének pragmatikus világáról. Feltették nekem a kérdést: miért az ürre, a Falanszterre helyeztem hangsúlyt, áttörve a hagyományos felfogás korlátait. A Tragédia nyersanyag, amelyben minden kor minden emberének a tragédiája visszatükröződhet. Ma olyan ismereteink vannak, amelyeket Madách még nem tudhatott. Szükség volt a relativitáselmélet korszakában a technikai és szellemi eredmények jegyeinek a megfogalmazására, amelyeknek tudatlanságból fakadó, gondatlan kezelése okozhatja a ma emberének életében a legnagyobb katasztrófát” – olvashattuk az alkotó vallomását.

Juhász Ferenc így méltatta a Madách-albumot: „Kass János, akinek Az ember tragédiájával és Madách Imrével való negyedik találkozásomat köszönhetem, képzőművészetünk történetében először kísérelte meg madáchi módon elmondani Az ember tragédiáját. Szigorú, éles, pontos-metszésű rézkarcaiban, a XX. század legjobbainak látomása él a mindenségről és az emberiségről. A világról, amely örökké-meghaló és folyamatosan-megtermékenyülő, mindig-teherbe-eső, mindig-új-embriót-méhében-hordozó, mint a törpe-kaméleon-nőstény, amely

többször szül egy évben egy párzás után, mert a spermiumot elraktározza magában, szül, de közben párzás-nélkül újra-fogan, mert a megérett petesejtek fokozatosan fölhasználódnak lázas és gyöngy-galléros gyöngy-ruhába öltözött aszszony-testében. A világegyetemről, a hím-nős egységről, amely önmagát nemzi, önmagát szüli újra és újra, önmagába hal és önmagába temetkezik újra és újra. A létet látja. A mindenségférfi mindenségasszonyt, a mindenség anyaöl-mindenségtemetőt. Kass János a XX. század világképét megíró, természettudományos époszt teremtő Madách Imrét fedezte föl rézkarcaiban, a mindenséget-magabazáró roppant koponyát, a koponyát: a mindenség belső-terét, ahol a természet történik. Ezek a karcok már nem isten-dicsfényűek, gomolygó ködfátylasak, kihullott angyaltoll-avarral borítottak, hisz az angyalok is tollukat veszítik, mint lombjukat a fák: a levelek sejtjeiben megnövekszik a kristály s a megkristályosodott-sejtű levelek elnehezülnek és letörve lehullanak. Ezekben a karcokban már nem a magányos, tragikus, csak-isten-kezetől-védett, alázatos ember jelenik meg, akivel Jób-próbáit, Jónás-megpróbáltatásait végigcsináltatja a Teremtő, tudván, hogy ő az Úr, s megváltó-ujjaintése úgyis mindent rendbetesz, mint a hajdani Madách-illusztrációkban, de e világegyetembe-született magányos, dicsőséges ember, aki tudja helyét és sorsát a mindenségben, és a mindenség egy életgömbjén, a Földön, töprengve kutatja léte törvényeit, s aki mert meglátta sorsát, meg is érti és el is viseli sorsát, s ha kihűlni készül e naprendszer, talán megtalálja útját a lakható csillagok felé.”

A hatvanas évektől Bartók Balázs Béla szövegére komponált remekműve, A kékszakállú herceg vára is foglalkoztatta, amelyhez 1970-ben a kék, a vörös, a fehér és a fekete kontrasztjára épülő emlékezetes szitanyomat-sorozatot készített, később pedig filmforgatókönyvként is megrajzolta.

A hatvanas–hetvenes évek fordulóján polisztirolból hófehér fejeket öntetett, és odaadta pályatársainak, barátainak – teremtsenek az egyforma, arctalan műanyag fejekből rajzzal, betűkkel, hangjegyekkel saját ízlésük, stílusuk, világlátásuk szerint – egyéniségeket. A nem mindennapi kísérletben száznál több darab-ból álló kollektív műalkotás született így – Kurtág György, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Hajnal Gabriella, Reich Károly és mások kézjegyével a korszak különleges lenyomata. A Fejek-sorozat és Az ember tragédiája ihlette Kass János 1980-ban készült filmjét, a Dilemmát, amely John Halas közreműködésével az első európai számítógépes animációs filmként aratott kiugró nemzetközi sikert.

A magyar könyvnyomtatás ötszázadik évfordulóján, 1973-ban kérték fel először Kass Jánost bélyegek tervezésére, ekkor kezdődött kapcsolata a Magyar Postával. Az évtizedek során a magyar bélyegművészet legkiemelkedőbb alakjává vált, ötven témakörben nyolcvannal bélyeg, bélyegblokk készült grafikái nyomán. Balassi Bálinttól Bajza Józsefen és Madách Imrén át Kaffka Margitig és Juhász Gyuláig a magyar irodalom nagy alakjai is feltűntek a bélyegein. Mindig foglalkoztatta az orvostudomány, a hippokratészi eskü etikájának aktualitása.

Ahogy mesélte, gyermekkorában nagy hatással volt rá, büszkeséggel töltötte el, hogy Szent-Györgyi Albert szegedi professzorként C-vitaminnal kapcsolatos kutatásaiért megkapta a Nobel-díjat. Már nemzetközi hírű grafikusként a nyolcvanas években javasolta a Magyar Postának, hogy Az orvostudomány úttörői címmel készítsenek híres orvosok portréiból bélyegsorozatot. Hippokratésztól a vérkeringést felfedező brit William Harvey-en át a magyar Semmelweis Ignácig tíz bélyeget adtak ki. A különös gonddal megalkotott, mives sorozatot több nemzetközi díjjal is jutalmazták, 1988-ban elnyerte a 38. Párizsi Őszi Szalon Európai Filatéliai Művészeti Nagydíját. Szocfilex-blokkja pedig Asiagóban, a világ legszébb bélyegeinek rangos versenyében kapott nagydíjat.

Nemcsak Bartók, hanem Kodály is ihletője volt: a sors különös ajándékának tartotta, hogy gyermekként mint kórustag énekelhette a Pesti Vigadóban a Psalmus Hungaricust. Annak az estnek az élménye évtizedeken át elkísérte, és 1976-ban a Zeneműkiadó felkérésére készítette el sorozatát, amely a következő évben könyv alakban, nyomtatásban is megjelent. „A mű sugárzása cselekvésre ösztönöz, Dávid dühe és energiája megsokszorozódik bennünk! A Psalmus Hungaricus eleven tűz, nem melegít, de perzsel, húsunkba égeti üzenetét!” – vallotta Kodály remekművéről.

1980-ban született nevezetes Shakespeare-sorozata, amelyről egykori tanára, Szántó Tibor írta: „...kiemelkedő sikere volt Shakespeare Hamletjéhez készített rézkarcaival, amely a magyar könyvművészet mai napig bravúros csúcsát jelent...” A sorozatot a kilencvenes évek elején a stratfordi Királyi Shakespeare Társulat Múzeumában állították ki. Cambridge-ben a Fitzwilliam Múzeumban – Dürer és Rembrandt művei társaságában – nyolcvan grafikáját mutatták be. Sorra jöttek a külföldi elismerések, világszerte sikert aratott könyvillusztrációival, bélyegeivel, egyéni kiállításaival pedig többek között Torinóban, Sydneyben, Párizsban és Londonban.

Mint „burzoá ivadék” sokáig persona non grata volt Szegeden. Amikor az ötvenes években egyszer Hódmezővásárhelyre ment, és a vonat csak reggel indult tovább Szegedről, az egykori Kass Szállóban akarta tölteni az éjszakát. Alighogy levetette a kabátot, már kopogtattak is az ajtaján. Ugyanis a személyi igazolványt le kellett adni a recepción, ő pedig rajta volt a feketelistán. Csak a hetvenes évek végén változott meg a politikai légkör annyira, hogy betehette a lábát szülővárosába. Nemzetközi sikerei is közrejátszottak abban, hogy 1985-ben a Vár utcában saját galériát kapott, amely ma is a Móra Ferenc Múzeum egyik kiállítóhelyeként üzemel. Az első meghívott pályatársak, barátok között Faludy Györgyöt, Határ Győzőt, John Halast, Juhász Ferencet köszönthette ott. Láthatóan boldog és elégedett, ha izgalmas tárlatok számára tud helyet biztosítani. Megválogatja, kit hív meg kiállítani, így rang lett a Kass Galériában szerepelni.

Szegeddel kapcsolatban – amelynek 1994 óta díszpolgára – az „érted haragszom én, nem ellened” mentalitás jellemezi. Gyakran ostromozza valamiért a város

aktuális vezetését. „Nagy jövője lehetne Szegednek, ha nem azon a pályán halad, amire sokáig rá akarták kényszeríteni. Münchhausen báróként hajánál fogva kell kihúznia önmagát a bajból. Klebelsbergnek tíz év alatt sikerült felvirágoztatnia Szegedet. Ahogy a régi dakota közmondás mondja: Virágozzék minden virág! Hagyni kell a tehetséges embereket alkotni, kibontakozni. Sokszor mondják, hogy a fiatalok elhagyják Szegedet, mert nincs megtartó ereje. Újra el kell olvasni Temesi Feri Porát. Ha Szeged vállalja porlódiságát, akkor vállalja a napfényt és a Tiszát is. Horvát, szerb, szlovák, román és sokféle más nép keveredett a magyarral, azért olyan sok itt a tehetség. Szeged szépsége, építészeti adottságai és szellemi ereje révén Magyarország Firenzéje lehetne. Nagyszerű, hogy kivilágítják a dómot és a múzeumot. Így fénykapu fogadja a város látogatóit. A színháznál csak néhány lámpa ég, ettől olyan otthonos, krúdys hangulata lesz. Jó arra sétálni. Ha a Kass Szállót csak két 500-as reflektorral egy kicsit megvilágítanak, akkor estként az egész Stefániának más lenne a légköre. Koczor Gyuri kitalált egy olyan ácsolt szerkezetet a Tisza-parti rondellára, ami ellenállna a víz sodrásának, és megemelné az építményt a támfal szintjéig. Egy fahíd, egy szegedi Sőhajok-hídja vezetne a vízi bástyához, így a színháztól a rakpart forgalma fölött át lehetne sétálni a Tisza fölé. Így a víz felől lehetne látni a várost. A fiatalok ott randevúzhathának. Nem kerülne sokba, mégis érdekes színpolttal gazdagodna vele a város. Szeged óriási kincse a Tisza, jobban kellene rá építeni. A Maty-ér is hatalmas vonzerőt jelent. Csodálatos tájélményekben lehet része annak, aki felfedezi a város környékét. Az Alföld nem az Alpok, de engem meditálásra készítet” – nyilatkozta 2002 karácsonyán, a 75. születésnapja alkalmából készült napilapinterjúban.

Gyümölcsöző alkotói kapcsolat fűzi a szegedi Mozaik Kiadóhoz, amely exkluzív albummal köszöntötte 2005 karácsonyán. Háromszáz számozott példányban, díszdobozos kivitelben jelent meg a Triptichon című gyönyörű kötet. A gyűjtőknek szánt mives kiadványt művészeti vezetőként az erdélyi könyvművészet és grafika nagymestere, a Munkácsy-díjas Deák Ferenc jegyezte. Kass János három nevezetes illusztráció-sorozatát, Az ember tragédiáját, A kékszakállú herceg várát és a Psalmus Hungaricum tartalmazza – ezek ilyen szép kivitelben sohasem jelentek meg korábban együtt. A gyulai Dürer Nyomdában különleges minőségben elkészített közel száz oldalas album méltó ajándék volt Kass Jánosnak – a kötet pedig elnyerte a szép könyv versenyben a miniszterelnök különdíját.

Az 1999-ben Kossuth-díjjal is kitüntetett Mester 80. születésnapjához közeledve így vall a szegedi együttműködésről, a számítógépek uralta új korszakról és a további tervekről: „Csizmazia György kérésére az ő könyvét rajzoltam meg, és az ő kalauzolásával kerültem kapcsolatba Török Zoltánnal és Földvári Erikával, azaz a Mozaik Kiadóval, a szegedi tankönyvkiadás európai hírű együttesével. A fiatal programozó matematikusok első generációja alapította Török Zoltánnal az élen a kiadót, ha máshol nem is, de ott igazi demokrácia van, irigylésre méltó

kreativitás, önként vállalt munkafegyelem. Bill Gates egy garázsban kezdte, a Mozaik egy panelház földszintjén, s határtalan dinamizmussal másfél évtized alatt a magyar tankönyvkiadás élvonalába került. Reményfy Tamással az élen olyan alkotó gárda dolgozik, akár egy család, együtt ünnepelnek, és egymás ellen futballoznak.

Értelmes alkotómunka, plusz japán odaadás, évente a legszebb könyv versenyen elért számtalan díj és kitüntetés, a nemzetközi kapcsolatok: mindezt egy új generáció valósította meg, előzmények nélkül. A cél az ifjúság magas színvonalú tankönyvvel való ellátása.

A nagy alapító, Klebelsberg Kunó megtervezett tudáson alapuló víziója vált itt valósággá, a szövegelés, a vágyálmok helyett cselekednek. A tankönyv illusztrálás számomra a legnehezebb feladat, mert meg kell találni a legátütőbb módszert, amellyel nemcsak a tudást, de a művészetet is el tudjuk juttatni a gyerekek fejébe.

Az 1980-as években Londonban egyszer csak kiürült a Fleet Street, az angol sajtó központja. A nagy világlapok egy csapásra átköltöztek a szögesdróttal körülvett, új számítógépes központba. Egy új korszak kezdődött el. A számítógépek korszaka határozza meg az új világgépet. A rohamos fejlődéssel párhuzamosan kialakultak tabunak tűnő, mozdíthatatlan zárványok. Olvasom a riportot a Dél-magyarországon, „...lakatlan kísértetpaloták a Stefánián...” és valóban, a három évtizede lelakatolt régi Hungária, az egykori Kass Szálló mellett az egykori Sajtóház is hosszú ideje kiürítve, a rendkívül értékes Tisza-parton autósok, motorosok száguldoznak, a keskeny aszfaltsíkon osztozik a szerelmespár, a sétáló és a száguldó biciklista.

Ebben a színes, vibráló városban vannak szürke vakfoltok, és ilyen a Tisza-part méltatlanul elhanyagolt háromszöge. Ne feledjük, Klebelsberg Kunónak kilenc év adatott, de nagyvonalú tervei, víziói valóra váltak.

Nyolc évtized nagyon nagy idő, belefért a háború utáni infláció, a pengő és a forint keringője, színeváltozása. A világtörténelem egyik legnagyobb pénzromlása. Milliók helyett mill- és billpengővel számoltak. Tíz tojásban mért fizetés. Pénz, pénz, pénz, pazarlás és példátlan politikai vakság. Második világháború, szovjet megszállás, 1956, 1968 és 1989, és az elmúlt közel 20 év! Demokrácia!

Közben eszembe jut a szegedi fiatalok idealizmusa, Radnóti jobbító szándéka, József Attila 'fura ura', Juhász Gyula örök Annája, Móra Ferenc Kincskereső kisködmöne, a Kass Szálló bálterme, Buday György világsikere és Hont Ferenc Tragédiája a szabadtéri színpadon. Eszembe jut a nagy szegedi matematikai iskola kibontakozása Szőkefalvi-Nagy professzor és társai, a szegedi tudományos élet jelesei, az orvosi kutatás folyamatos megújítói. Ma már a számítógépek világában botladozunk. Az internetről bármi lehívható. Egy forradalom kellős közepén élünk, és nem látjuk a fától az erdőt. Iszabirkózunk és a világ elhúz mellettünk, ha hagyjuk. A Kass Galériában januárig látható tárlaton a bélyegek mellett régi

telefonkészülékeket állítottunk ki, ma e-mailen levelezünk, nem kell a bélyeg, és mobilon neveljük a csemetéinket. Fogjuk föl végre: rendkívül nagy változások előtt állunk. Fogjuk már föl, hogy nem csak felmelegedés, nemcsak vízhiány, nemcsak a kínai és az indiai népességrobbanás, de egy példa a gondolkodásunk lassú változására: a vízgazdálkodás megváltozott helyzete és a megítélése! Nem lapáttal, homokzsákokkal töltésekkel, óriási anyagi és fizikai áldozatokkal kell megfogni a vizet, hanem az országon belül tárolóba terelni, a múlt században átvágott, kiegyenesített kanyarokat visszaszerezni, az árvíz idején lelassítani a gyors folyást.

A sivatagosodó Alföldet öntözni kell, és én még emlékszem az 1948–49-es évekre, amikor főiskolásként Dabason ástuk a Duna-Tisza csatornát (a nyoma ma is megvan), szovjet lépegető exkavátor előtt kellett feltörni az ősgyepet. Korumfeketére égve azt hittük, e nagy munka bőven gyümölcsözni fog, mert a csatornarendszer segítségével a Tiszántúlról a friss gyümölcs és zöldség a piacra kerülhet. A gyulai levéltárban olvastam, hogy a török időkben, amikor mocsaras volt a Körös-vidék, a török hadiflotta báziskikötője Gyula volt. Ott rakták be az Erdélyből hozott sötét hajókba, és ott rakták ki a hadi szerszámokat. De hát elődeink nem csak gátakat és vízi utakat építettek, hanem szállodát is, és ahogyan a Duna-Tisza-csatorna elgazosodott, úgy a szegedi Kass Szálló mára már kifosztott csontváz.

Valamikor a XIX. században volt egy terv is, hogy a budapesti Nagykörúton, ahol ma a Combinók közlekednek, csatorna legyen és csónakok járjanak rajta.

Tervek, tervek, tervek. Nekem is voltak, s vannak terveim. A szegedi Kass Galéria huszonkét évvel ezelőtt meg is valósult, és szolgálja a város közművelődését. Az egykori gyermekkönyvtárból, a Kincskereső szerkesztőségéből galériává avanzsált termék Trogmayer Ottó ötlete nyomán váltak jó kiállítóhelyé. Itt dolgozott annak idején Baka Pista is, szándékozunk emléktáblát állítani neki.

Szeged elsősorban a grafikaé. A Buday György-hagyomány biztos bázis, de fel kéne tární Vadász Endre és Jeges Ernő munkásságát is.”

A 80. születésnapra készülve november 9-én Göncz Árpád és sok más neves barát, művészkolléga, valamint gyűjtők és tisztelők jelenlétében a budai Koller Galériában a régi barát, Sárközi Mátyás az angliai közös élményeket is felidézve nyitotta meg Kass János jubileumi kiállítását. „Főleg fiatal művészek támogatása végett nyitottunk London bohém Hampstead városnegyedében egy kis galériát, ami fokozatosan egészen jól működő műkereskedéssé nőtte ki magát. Magyarországról négy kiváló grafikus lapjait kínálta. Ezek mind a négyen a Koller Galéria által egyben tartott rézkarcoló csoport tagjai voltak. Gross Arnold színes álmai, Reich Károly húsos fenekű aktjai és Láng Rudi angolklasszikus költemények által ihletett lapjai hamar megnyerték az angolok tetszését. De talán még a Gross kompozícióknál is többet vásároltak Kass művekből. Hihetnénk, hogy a legjobban a Hamlet nyomatok tetszettek nekik, ám azt hiszem, a Bartók Kékszakállú

impozáns alakjai keltették a legnagyobb tetszést, a maguk fekete-kék-vörös-arany egyszerűségükben, és szép számmal keltek el az ószövetségi metszetek, meg az orvosorozat portréi is. Janó a házunktól öt percre, a galériától hét percre költözött be John Halashoz, naponta többször találkozhattunk. Egyszer épp annak volt tanúja betoppanva a galériába, hogy valaki hiába keresett ízlésének megfelelő ló témájú grafikát. Másnap Kass Janó megjelent fél tucat pompás ló skiccel. Lobogó sörényű paripákat rajzolt, egyszerű biztos vonalakkal. Ezt a biztos rajztudást és a tollhúzásainak érzékenységét irigyeltem tőle mindig, bár méltányolom a nagyobb lapjainak a kompozíciós arányát is. Nála minden a szépség és az értelem jegyében történik" – fogalmazott Sárközi Mátyás. A páratlanul gazdag életműről átfogó képet ad a Koller Galériában december 10-ig nyitva tartó kiállítás. A mára klasszikussá lett, nemzetközi sikert aratott Kass-sorozatok mellett jól ismert és eddig be nem mutatott egyedi grafikai lapokat, tusrajzokat, valamint plasztikákat is láthat a tárlaton a közönség.

Hollósi Zsolt

SZEPESI ATTILA

A régi ház

(Kass Jánosnak)

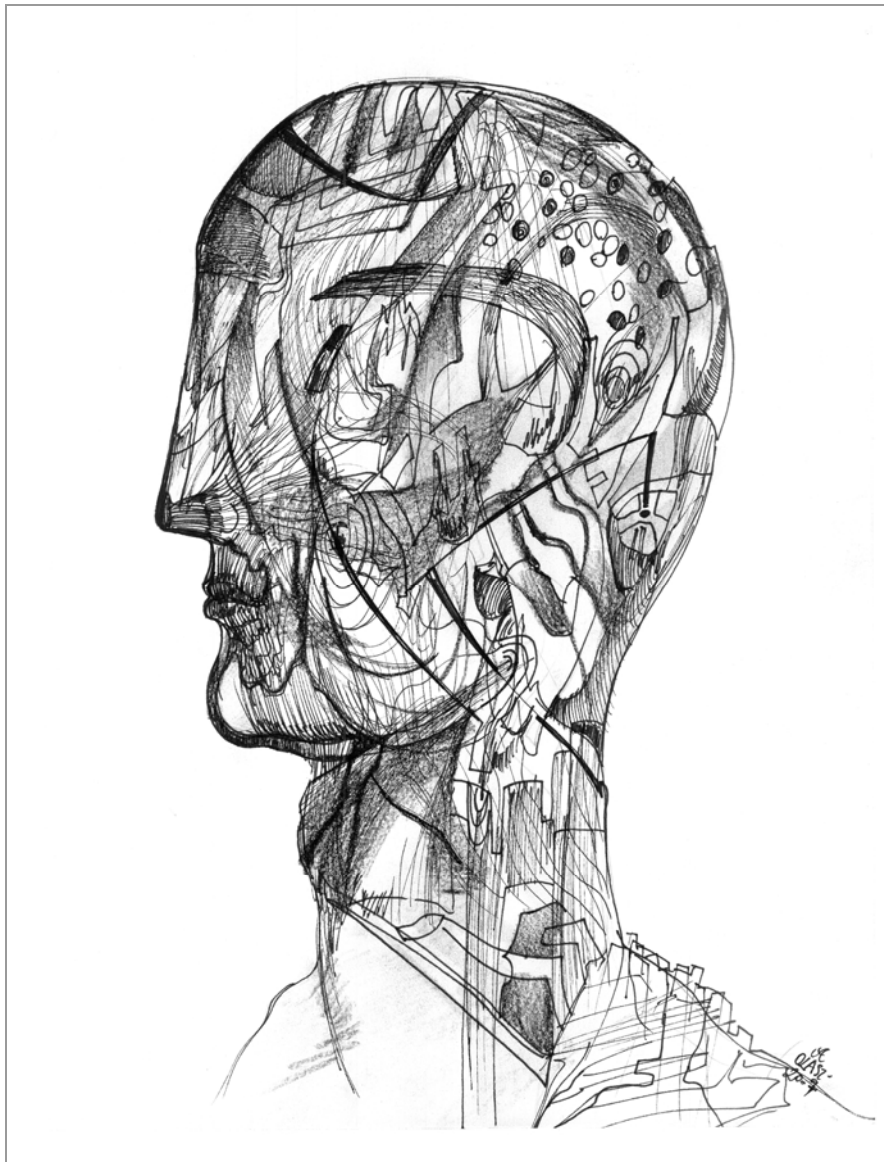
*Szélörvény kavarog éji tetők felett.
Dólt kémény hegyiben leskel a sanda hold.
Megtorpansz. Feketén tárul a kertkapu.
Ködben gunnyad a régi ház.*

*Rönkök torlasza és téglakupac között
billent gesztenyefán indafonat libeg.
Lélek sincsen a tört grádicsokon, sem a
tornácon, csak a por kering.*

*Árnyékod toványúl kéken a tűzfalon,
nyeklik, sanda bohóc, ágbogas ujjja int.
Benn állnak delejes fényben a bútorok.
Villog körben ezüst tükör:*

*mélyén pópa, bolond, görbe apó, baka,
táncoslány, kölyök és arca-se nénike.
Téblábolsz fel-alá, otthona sincs lidérc
túnt árnyékfigurák között.*

*Hallik halk csoszogás, fütty, noha senki sem
jár itt. Nézed, ahogy köd gomolyog be az
ajtón. Lámpa se gyúl. Hóborított fenyőn
gubbaszt lángszemü éjmadár.*

A 80 éves Kass Jánosnak

sok szeretettel:
Olasz Attila

SIMAI MIHÁLY

Dalírium tremens

HOMMAGE À SALVADOR D.

*az önmagából kifordult világot
én össze úgy rakom hogy szétszedem
ha nektek rend kell azt csinálja más
nekem az tetszik amit én teremtek
mondjuk egy légszavar-farkú büro-
krata vagy egy kakukkoló zsiráf
(aki mellefleg piromániáf)
vagy – az elefánt-tükörképű hattyúk
tava – micsoda újszerű balett!
vagy egy paletta aki apa lett
vagy bármilyen bohóc-arcú csoda
de az én bajszomat viselje mind*

*ide nekem a mítoszból a szörnyet
Aphrodité mellét Vénusz hüvelyét
küklöpszok védjenek másképp ez öl meg
ez az osztársadalmi hülyeség*

*ide a vinkát ide a zimankót
ide az ideát odaátról
ide a bököt és ide a mankót
amivel az ihletem égbe gázol*

*MANKÓT! igen hozzátok végre a
mankóimat meg a lacafacámat
s a föliratot: hódolat nekem
avagy a másik nevemen – Galának!*

*ide a mankót ide a biankót
ide a bankót és ide a bankot!
az egész isteni idea-bankot
ide nekem!
a fele úgyis az én ötletem
de más feléről is mindent tudok
mert súgnak nekem szépséges szeráfok
angyali nők és kardos angyalok*

*Vagyok vibráló zene a vonalban.
Vagyok a tengerhegedűn a dallam,
s tántorgó táncú, holdkóros torony.
Angyalhajú vámpír egy égi karban,
hahota-hang egy sátáni kacajban...
– Ne vess! Én is nevetek magamon.
S élesre-fent bajszom fitogtatom,
hogy gyöngeségem, végül, be ne valljam...
AZT MÁR NEM! inkább arcomra varrom
a farkbőröm, és seggemre az arcom...!
Gyerekkoromtól azért vagyok marcon-
na – mert ezt az egész bazi-nagy bagzást:
szőröstül-bőröstül A KOZMOSZT AKAROM!
Hódoljon meg minden birodalom!
S ha valakinek nem tetszik – – – NA BUMM!!!*

*Mint nő, akinél elmaradt a menses
MINDEN VILÁG legyen terhes Velem!*

Vagy

(legalább)

dalírium tremenses...!

Élethal álkérdése

CSÖRGŐK MIRÓ BOHÓCFARSANGJÁHOZ

*nincs az a gömbölyűség amit én ne
próbáltam volna ki
hogya kezembe fér-e*

CIRÓKA

*trallázva csakhogya boldogabban
legyek boldogtalan
levetem vendéghajam és vendéghajam
legeslegvégül levetem
magam
válaszul a fölöttébb kimért fogadtatásra
(egyébként egyremegy hisz újabban minduntalan
léggömbbé válik kezemben az akt*

a táska

MARÓKA

*belepirul a haltetem
hogya holtában is éltetem
dehát ez a természetem (vagy mégse...?)
végülis minden ami van
csupán ÉLETHAL ÁLKÉRDÉSE*

CIRÓKA

*ereim szépen kiírítom hogya föl-
pumpálhassátok ha éppen...
addig is lemez/telenítő lemez/re mentem
a szívverésem*

MIRÓKA

*kritikusomat hű! de meglepi
hogya csak ekkora állat vagyok
mint amik ittenség
tiramponganak*

de fölhívnam szives figyelmét
 arra a truvájra
 hogy – –

nna mindegy! úgyis alaptól utálja

C I R Ó K A

*időnként kéne egy medúzafő
 hogy bohóc Perseus legyek
 s kővédermedjen a levegőben
 az énetek meg az éneketek*

M A R Ó K A

egyetlen sellő

(hája)

se rezdül

egy öröklétrán keresztül

C I R Ó K A

*két macska (mintha mit sem
 tudnának a galambról)
 dörömb(ÖLVE) dorombol
 egy kis dalt gyermekkoromból:
 „bárhova bújtál rádtalált
 a majomparád apparát
 lehetett Hévíz vagy Parád
 ölthetél bármilyen maskarát
 – nocsak nocsak – nahát nahát – –
 mindenütt ott volt az appa – az appa –
 a majomparád apparát”*

*DE itt most ciróka-MIRÓka-maróka
 választhatsz magadnak új maskarát*

itt forog itt pörög itt görög egy örök

harleki-

harleki-

HARLEKINÁD !

Levél-féle P. F. mesternek

PATAKI FERENC ODÜSSZEUSZ-KÉPÉN TÚNÓDVE

*Nem születünk Odüsszeusznak.
Nem kellene folyvást bolyonganunk
távol
szépséges Ithakánktól.*

*Dehát Ők, a féltékeny istenek
fenn az olümposzi zsinór-
padláson unos-untalan összeku-
szálják a szálakat.*

*Odüssz-Zeusznak születünk, barátom,
bizony,
de ezt itt, e sötét Árkádiában
csak súgva mondom Neked,
s nagyon félve...
Mert lásd, máris villámok fényle-
nek megest..!
Zeusz tán most ítél újabb négy eszement évre,
küklöpszra, nimfára, szirénre, hajótörésre...
Tenger bolyongásra vagyunk ítélve.
Ki tudja, mit akarnak
– s miért – az istenek...?*

*Jó lenne néha már találkozni a Jóval,
s repülni Ithakába a Te Álomhajóddal
magasan Szküllák és Kharübdiszek felett...
Az eget beborítja egy villám-erezet...
Nem adhatom föl mégse...! valahol messze-messze
Telemakhosz nevet...*

*(Árbóchoz kötve várom
az SMS-edet!)*

Rímek az ördögi szekvenciákra

SCHÉNER MIHÁLY POKOLJÁRÓ KÖNYVÉHEZ

*a ringó kacskaringó
akár egy csacska ringyó*

*a kótya-vetye kótya
kalimpác idióta*

*a brúgató beléndek
tudat-alatti rémtett*

*tudottan zseniális
ki fogadásban rám-tett*

*hisz másra fogadni vétek
én csak vonallal vétek*

*s csak rontó szellem ellen
ha ki a világba szellent*

*csak ördög-úzve mondom
hogy ördögül beszéltek*

*hát brúgasson beléndek
és rúgasson belétek*

ördögös fittyfenéket

*s kutykurutty fityfirittyet
fityfiritty kutykuruttyot*

*hol van már a miniszter
ki tegnap itt kuruttyolt?!*

*s ki sárkányszáját tátott
– hol a bürokratátok?!*

*egy világvégi katlan-
ban forttyog szakadatlan*

*de a vonal barátom
az én vonal-varázsom*

*tudottan zseniális
egyszerre Medgyes és Párizs
Csaba, Pest, Fehérvár is –*

*úgy fut át a világon
villámló erezzettel*

*hogy e pokoltornácról
fölemeli az Embert*

Levitáció

OLASZ ATTILA LEBEGÉS CÍMŰ KÉPÉHEZ

*Idő-arcú madár –
madár-szemű szél – –
szél-szárnyú kék idő – – –*

– ezeregy rejtekező rejtelem

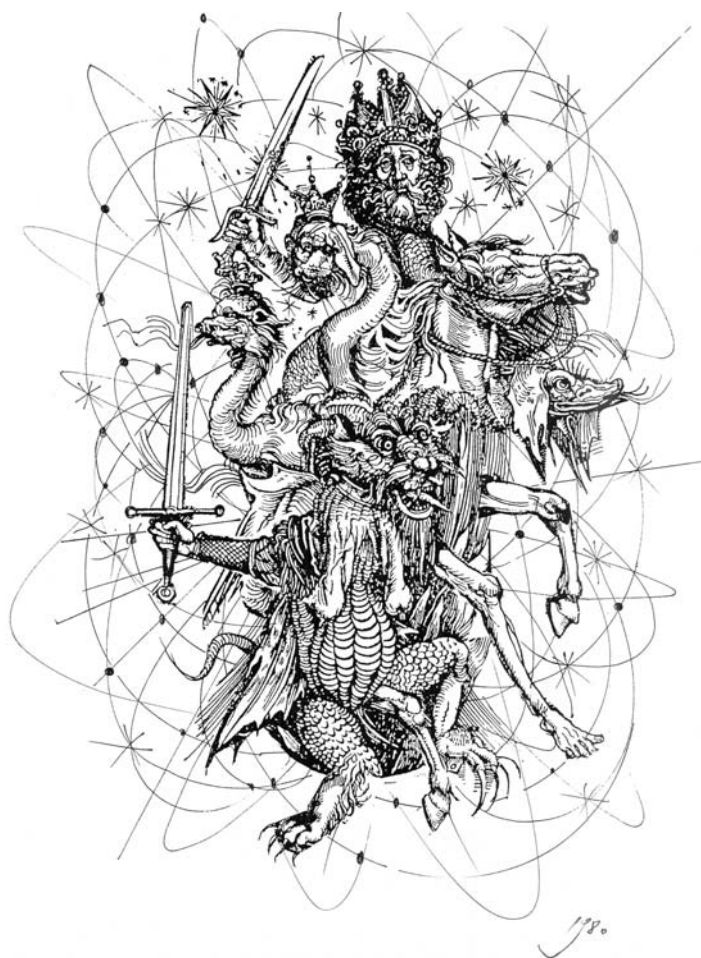
hova suhansz velem ?

+

*Angyalszárnyakkal
suhog a menny*

mindenhová ér aki sehova sem – – –

*fölizzik egy szeráf kezében
dimenziók közt
verdeső
szívem*

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Cyrano Liliputban

*Hát épülhetnek nagy Liliputániák...
Törjék maguk marósabb dalnokok immár:
Udvartartók, tivornya pudvaronczhadak,
Hajbókos, új falánkok, fülbesúgdosók,*

*Babéros Bárkik, fölkapott Akárkik,
Szavalgó márkik, rámenős vikomtocsák,
Zsigerre hergelődött, fontoskodó divatfik,
Akik már zsenge sorban megrohadtak,*

*S haraptak seprót, fátumos, langy sörhabot,
Föl-fölnyomulva, mint a fortyogó torokból
A hars öröklét görcse, mely ha öklend,
Fölügbuzogja góggel önhitt szellemek*

*Verssé csömörlött, hősi hányadékát.
Akarnokok, finomkodók, nyalékonyak,
Ebszájú fajták, falkák, farkatok csóváltatók,
Kik görbedő gerinczczel oldalogtok itt!*

*No kusti szét, ti konclesők, vigéczek,
Türelmetlen vakkangatók, fanyalgók,
Tudós szeméthalom mögött bujálkodók –
Nem érdekeltek... Ámde tömpe orrotok*

*Szaglászhat újra zsírosabb hatalmat,
Trónszéket, rangot búzhödő időkben,
Mert minden rögvést mézes rondaság lesz,
Ha körbenyalja gyors, meleg, kis nyelvetek.*

*Hát épülhetnek még nagyobb Liliputániák!
Titáni látszatok, hiún tenyésző törpe lelkek,*

*Fals kántorhangon törtető retorikák,
Miként kifulladt fújtatóban szelletek, –*

*Annyik se vagytok nékem, apró szellemek.
Más verdiktum, más szentség vár... Rossz verselők
Vérembe törlik, tisztítják balog kezök:
Bemosdanak szívemben forró váteszek,
Heveny poéták, lágy hóhérlegények.*

Szatmár-Németi, 1904 októberében

Villoni sírvers

*Pocsékba ment a nyelvi düh... Item:
Pocsékba minden versbe nyútt hitem.
Gyalázatos világra ideleln
Nincs több szavam, hitem, se hitelem.*

*Halandó lény, nyüveknél boldogabb,
Ki síromon elvégzed dolgodat –
Rohadj reménybe, mint zsvány az ágon,
S himbáljon vágy a leprás holdvilágon.*

Maros-Vásárhelyt, 1906. október 18-án

TORNAI JÓZSEF

Hernyó-apokrif

*Képzeld el, hogy Pilinszky megéri
a XXI. századot, képzeld el, a
zöld hernyó addig rágja az eper-, nyár-,
akác- és más leveleket, míg részeg
fény-tajtékozásban meglátja feje
fölött a Jóistent, minden eper-, nyár-,
akác- és az összes más levelek urát,
hymnuszt énekel hozzá, olyan dicséretet,
amilyet ötvenmillió éve mindenféle hernyó
zengett teremtetőjéhez, hogy fölemelkedjen
hozzá és egyesülhessen vele, ki agyának
csak a legmagasabb padlásán jelenik
meg léttelenül és alaktalanul,
se hernyóhoz, se eper-, nyár-, akác-,
és más levelekhez nem hasonlítva,
mert csak így lehet a láthatatlan szerelmes,
kinek szenvedélyétől a csillagtanyák
és galaxisok világra jönnek fajban és
nemzetségben, és királyságának
nem lesz vége, születnek a zsoldárok,
áldozati kisszűzek és teológiák, míg a hernyó
rágja a mámor-leveleket, és zúgja a sors-
viharokat és elpusztul, de istene
újranemzi, újra odahelyezi a mindenség
fényt-záporozó központjába, mivel
egyek ők: a Jóisten meg a hernyó, és
ehhez nem kell radiósugárzásos frigidlása,
legföljebb a hindu, a görög, a héber,
a perzsa, a keresztény, a mohamedán hernyók
szórszála és zenés szája, hogy
minden atomfelhő hallja a hozsannát,
mely annyi, mint káosz és a Jóisten*

mindennapi násza, önmegevése,
fénybe és tengerekbe mártva, hallod,
hogy zúgnak ettől az óceánok?
Hallod, hogy dalol a zöld hernyó
az eper-, nyár-, akác- és más leveleken
szent, szentségtelen bódulatában?
Képzeld el, igen: ez a zöld hernyó
te vagy és fejed fölött ott áll
neutronfelhő üstökével, akit
már ötvenmillió évvel ezelőtt
vőlegényedül választottál, hogy
bevonulj vele a tébolyodottság
ölés-, föltámadás-, hernyó-sötétség-
világosság rejtekébe, ó méhedben
a szörnyűség magzata
újra és újra megrendült már.

Könyveim ideintem

Míg látom: a fát harapva
körmözi a macska,
addig van rá remény,
hogy még jövő tavaszra
is hajt fűzág fölém.

Mert nem biztos a lélek,
főleg nem az enyém,
még hány évszakot ígézhet
vagy már csak gerincének
lesz-e a rög kemény?

Ablakon át az árnyak
nem azért intenek,
hogy, prédaleső állat,
majd viszi testemet

*a föld, hol a gyökerek
atomjaimra várnak?*

*Bármelyik nap jöhet
szívgörcs, ritmuszavar,
és az a fény-szövet,
amely most mér-takar,
Örökéjem vermébe hal:
szokásos jelenet.*

*Kozmoszi sejtjeim
rögtön nem adhatom,
habár elég a kéz, a mell, amin
már minden hajnalon
gúnyolódik a fájdalom.*

*De hát élni, sírni,
csodálkozni: miért
ne ajándékozhatna még
mítosz-isteniség
legalább még tíz évnyi
szántáshoz ekét?*

*Könyveim ideintem
magam elé naponta.
Aki akar, segítsen:
rossz, jó hiteimben
lebegve-fuldokolva
érjek meg a síromba.*

Sej, rozmaring, rozmaring!

*Belembe mászott a Gonosz,
fájdalommal dicsőített, véremet pancsolta,
röhögött: bosszút áll
rozmaring-fiatalságomért,
rozmaring-szerelmeimért,
rozmaring-verseimért.*

*De most visszaütök,
kiűzöm tüzes fészkéből,
azt mondta az orvosságos ember:
véget vetünk
szennyes királyságának.*

*Nem lesznek hörgő-forgó éjszakák,
halál-kötelen-éjszakák,
de fénycsónakos nappalok,
glóriát-jövendölő folyók,
és hosszú-hosszú másodpercek
mákonnyal teli szájjal:
sej, rozmaring, rozmaring!*

Egy angyalnak

*Testvérem vagy, ki egy mítoszt
Atyaistennek nevezel?
és latornak tartod magad?*

*Hiszen gyilkos és ártatlan közt nincs
különbség,
mikor bárhol egy égitesten
atommagházban lakhatunk.*

Borfa

*Egy pohár bort iszom
érezem gyökeremig hat*

*kihajt belőlem a borfa
a borfa isten képmása*

*én az isten énekese vagyok
isten a borfa meg én*

*napról napra együtt zengjük
a galaxis-szobrokat*

FERDINANDY GYÖRGY

Hej, redejdom, redejdom

Téved, aki azt hiszi, hogy csak úgy büntetlenül meg lehet látogatni a múltat. Hogy felzörgetni a régieket nem több, mint udvariassági látogatás. Belenyúlni a mások életébe mindig veszélyes, és mindenféle váratlan következménye lehet.

Én is beleestem ebbe a hibába. Azt hittem, meg értek valamit, ha elutazom Tolna megyébe. A faluba, ahol pásztorkodtam, tízéves, kitelepített pesti gyerek. Ilyen idők jártak. Háborúsak. Bevagonírozott sváboktól örökölték száműzött székelők.

A körülmények kedveztek a vállalkozásnak, Kisdorogon semmi se változott 50 év alatt. Megtaláltam a Lúd utcát és a házat, a domboldalt, ahová kihajtottam a tehénkét. Még Örsét is, a szomszéd leánykát, aki azon a hosszú nyáron velem legeltetett.

Igaz, hogy nem ismert rám, és abból, amit elmondtam neki, semmire sem emlékezett, de hát ott voltak a tények. Az a nyár, a legelő a Lúd utca végén, és hát ez a két tízéves gyerek. A tények pedig, mint akkor mondták, „makacs emberek.”

Csont sovány öregasszony lett az apró, szőke lányból. Rábólintott mindenre, amit összebeszéltem. A szavakra, amiket úgymond tőle tanultam, a dalocskára, amit – szerintem – elénekelt nekem. Hőgyészre, a zárdába járt iskolába. Ami nekem kaland, az ő számára nem volt több, mint vakáció: nyári szünet.

Még bikázni se tudott, pedig én milyen büszkén őriztem, amit tőle kaptam, az öt fehér kövecset!

A nővérével, Annával élt. Ez viselte gondját. Mert Örzse beteg volt, kislánykora óta. Fertőző beteg.

Indulnom kellett, kísérőm türelmetlenkedett. Beültem a francia kocsiba. Mire kiértünk a bonyhádi útra, el is felejtettem az első szerelmemet.

Megígérte, hogy Amerikába is írni fog. Ráhagytam. Csakhogy az apácák megtanították írni a növendékeket: Örzse szép, hibátlan episztolákat vitt át a postahivatalba, ami az utca túloldalán, pontosan az én régi szobámban működött.

Volt ideje levelezni. Még annak idején, kislánykorában, kivették a fél tüdejét. Bonyhádra járt be kezelésre, később pedig már sehová. Elszaladt ez a rövidke kis élet, amiből neki csak az alvég jutott, ez a ház, ez az udvar, és most ez a furcsa pesti gyerek.

Hát igen, a levelek! Megmosolyogtam őket. Csodálatos volt, hihetetlen, hogy valahol Bukovinában ma is így beszélnek az emberek. Itt van például ez a hej, redejdom. Ennek is csak a hangulatára figyeltem. Ma sem tudom, hogy mit jelent.

„Talán kezéhez jut írásom” – így kezdődik az első levél. A Lúd utcából még Bonyhád is elérhetetlen. Sőt, még az utca sarka is annak, akinek fél tüdeje van.

„Ábrándozom – folytatja Örzse –, hogy valaki ismét elhozza a kedves Gyulát.” Ezt az ábrándozást később visszavonja, elképzelésre helyesbíti. És hogy elkerülje a félreértést: „Kedves asszonyának mindenképpen megörvendenénk.” Mindenképpen. Így is, úgy is. Értem én, hogyne érteném, hogy semmire sem számíthatok.

Azután egy meglepő tanács, hogy többet kellene írnom „Örzsének” – magáról harmadik személyben beszél – „nincsen olyan elvárása, hogy a kedves Gyula egy ilyen nagy utat még egyszer megtegyen.”

Végül „hálás köszönet drága idejéért és mindenért.” Így fejeződik be valamennyi levél. „Kedves feleségének pedig ismeretlenül is tisztelet.”

Néha van azért a sorok között egy kis teológia. „Az egyik kedves olvasmányom Nagy Szent Terézia” – írja. „De amíg Szent Terézia nagyokat imádkozik, addig az asszony főz a férjének. És azt már tudjuk, hogy mi az értékesebb. Az Édes Úr emberséges. Ezért az asszonyt viszi fel először a mennybe.” (Meg fogok özvegyülni?!) „Kedves feleségének üdv és tisztelet.”

Aki így ír, az minden leírt szavát komolyan veszi. A csend is része az ilyen beszédnek. Örzse imádkozik értem. Régen a hallgatásból is értettek az emberek.

„Vasárnap lesz a búcsú Kisdorogon” – jelzi az utolsó levél. „Itt lesz a megyés püspök is.” Még egy (utolsó) alkalom. Ide került volna a meghívás. De csak egy kurta kis mondat lett belőle: „Az utazást” – „amikor tehetik”.

Tolna megyétől nemcsak Amerika, Budapest is messze van. Nem jutottam el Kisdorogra abban az évben.

A levelek pedig elmaradoztak. Örzse és Anna talán már nem is élnek. Belelyúttam két ember életébe. Könnyelműség volt. Felelőtlen dolog.

*

Elmúlt egy év, ismét hazalátogattam. Ilyenkor két hét alatt intéztem el azt, amit mások 365 nap alatt. A szerkesztőségeket és a kiadókat. A családot és a jó barátokat. Feleségem egy pénteki napon utazott el, maradt még három napom.

Három nap. Csakhogy nekem nincsen autóm itt az Óvilágban. A falunak pedig nincsen vasútállomása, és Hőgyészen nem várja volánbusz a vonatot.

Kínomban eszembe jutott, hogy egy ilyen találkozás megfilmesítése végül is érdekes, képernyőre kívánczó feladat. Felhívtam a szekszárdi televíziót.

A lány, aki annak idején beszélgetett velem, jónak találta az ötletet. Jöjjenek le az Interpicivel – javasolta, ők ott fognak várni a pályaudvaron. A stáb visz majd át abba a Tolna megyei faluba.

Minden stimmelt. Utána pedig, néma csend. Szekszárdon foglaltat jelzett a telefon. Már este volt, holnapután vasárnap. Az utolsó alkalom. Felhívtam a rendezőt, aki az életút riportot készítette velem. Ő az operatőrt. Az ötlet tetszett nekik is. Autójuk volt, úgy feküdtem le, hogy meg volt beszélve a dolog.

Másnap feladtam Örzsének egy táviratot. Felhívtam a polgármestert is. A búcsúba? – kérdezte a vonal végén egy vidám női hang. Megtudtam, hogy 10 órakor van a mise és a megyéspüspök az idén is odalátogat.

Visszahívott a szekszárdi televízió is. Nem kaptak engedélyt – panaszolták. Nem forgathatnak abban a faluban.

7 órakor megállt a stáb kocsija a kertkapuban. Megérkeztünk a Lúd utcába még a nagymise előtt. A két nővér azonban keresztülhúzta a terveimet. Kezdve azon, hogy eszük ágában se volt misére menni. Nem kaphattuk lencsevégre a bukovinai népviseletet.

Viszont 10 órára az asztalon gőzölgött a leves. Ilyen hosszú út után! – mondogatta Anna, és nekünk végig kellett ennünk egy vasárnapi ebédet. Csirkét, tésztát és süteményeket.

Menjünk el a templomig! – kérleltem a filmeseket. De ők a két nővérral csevegtek. Megtalálták a szereplőiket. Nem megyünk mi már sehová! – kárálta Anna. Az 50. évfordulón, a találkozón is rosszul lett az Örzse. Meghalt a kecskénk is! – teszi hozzá a másik, és a két öregasszony szipogva sírva fakad.

A miséről éppen kijönnek. Nincs itt semmi filmezni való. A püspöknek kezét csókolnak az emberek. Benézünk a kocsmába: ma is a sárga, 50 év előtti épület. Pirospozsgás svábok isznak a pultnál és mokány bajuszos székelyek.

– A Kecskés Erzsi? – kérdezik. Nevetnek. Az Erzsi tanult lány. Soha nem legettett se kecskét, se tehenet! A magáé az a másik, a Székács Örzse lehetett!

A két nővér portája mögött romos putri áll. A ház, ahol egy másik velem egykorú kislány lakott. Tavaly halt meg! – mondják most a pultnál. Ő verte ki az utca végébe, a domboldalba a tehenet.

Erről a szomszédlánnyról a két nővér hallani sem akar. Pedig egyedül élt az is. Ivott! – mondják róla titokzatosan. Szóval botrányosan viselkedett. De mégis, hogyan? Hát gajdolt! – feleli mérgesen Anna. Óbégatott! És Örzse? Ez?! – legyint a kérdésemre Anna. Énekelni ez sosem tudott!

Itt a Lúd utcában, nem járnak át egymáshoz az emberek. Nagyon félnek a bajtól! – mondja Anna. Az Örzse bajától. Nem látogatta meg senki félévszázad alatt.

*

Elbúcsúznak, Örzse sárga borítékot csúsztat a kezembe. Olvassa el! – kéri – ha ráér. Hadikfalva? – kérdeztem. A bukovinai emlékeit írta volna meg?

De nem. Amikor másnap beleolvasok a kéziratba, kiderül, hogy egy ilyen mód-szeres visszaemlékezésre a kecskés Erzsi már képtelen.

„Ki tud nagyobbat rittyenteni?” – áll az első oldalon. Azután, valamivel lejjebb, mert laza, foghíjas a szöveg: „Eccer Berta ném bément a budába.” (A budának vagy neki „a hátsó része hézagos”.)

A folytatás már folyékony. „Hadikfalván volt egy kommunista. Semmilyen társaság nem fogadta be. Aztán talált a falu végén egy tetves lányt és elvette.” Itt jelenik meg ez a ráolvasásszerű redejdom, redejdom. A hej, regülejtem jut róla eszembe. Nincs kitől megkérdeznem. Lehet, hogy melléfogok. Majd in medias Res:

„A személy (a megesett lány) édesanyja észrevette, hogy a lánya a file mellett göndöríti a haját. Miféle percsonya van a filed mellett? Kiszakasztom gyökerestül! A bolond es látja, hogy nem az Isten adta. Addig kondorgatta a haját, hogy még rosszabb es történt vele.”

Csak sejthetjük, hogy ez a még rosszabb mi lehet, mert a történet itt megszakad. „A határból hazajövet, aki csak teheti, a porond felé kerül, feredni” – áll a következő oldalon. „A zsidók es a porondon ferednek.” Megleste volna őket? Mert szakszerűen lejegyzí: „nem győzik magukról levetni azt a sok lájbit.”

Redejdom, redejdom. Úgy bizony.

A mese innen már gördülékenyebb. A személy (a megesett lány) neve Hosszú Balbina. Amikor gömbölyödni kezd a hasa, megtépi a haját az édesanya. Késő bánat: már útban van a kisbaba.

Kitú van? – kérdezzetik a faluban. Kitú van a buba? A Hosszú Balbina pedig egyre csak azt mondogatja: Isten adta. Amikor világra jön a bubacska, megenyhül a hang: „lakocska, bingócska, babba Mária!” szép kislányt szült ez a Balbina!

Hej redejdom, redejdom. Így ér véget a ballada.

De az igazi ballada a Lúd utcai lányoké. Igaz, hogy a szüleik átmentették őket három határon. De utána megfélekedzik róluk a világ. A fiúk világgá mennek, Erzsit a betegség köti gúzsba, Annát a kötelesség. Náluk talán csak a kis szomszéd-lány szerencsétlenebb. Neki nincsen családja és nincsenek emlékei sem. Elvették tőle ezt is, az utolsót: a pesti pásztorgyereket.

CSERNUS TIBOR: ÖNARCKÉP (1976)

*JUHÁSZ FERENC**Csernus Tibor temetésén**

Magyarország búcsúzik most tőled szavaimmal feledhetetlen barátom: Csernus Tibor. A fiatal férfikorodban veled oly ridegen, mostohán, szeretetlenül és komiszan bánó szülőháza, a régi ország, meg fővárosa, Budapest, meg szülőfalud: Kondoros, meg a Képzőművészeti Főiskola, meg a Márvány-utcai Kereskedelmi Iskola, meg a Ménesi út, meg a Dráva-utcai nagy műterem-lakás, a festészet üveg-varázsdoboza, meg a Farkasréti Temető, ahol szüleid pihennek mindörökké. És Bernáth Aurél is idejön hozzád valahonnan, valami lehetetlenből, hogy fagyott szívedre hajtsa láthatatlan árny-homlokát. Mestered. Akivel ikerazonos lettél halálodban. Igen, ridegen és ingerülten bánt veled az akkori művészetpolitika. Pedig már akkor is nagy festő voltál, ifjan és erősen. Egy temetés nem arra való, hogy elemezzük roppant méretű és roppant mennyiségű művedet, azt a festői világegyetemet, amit termeltetted izgalommal, szorgalmaddal és zsenialitással. Hogy az időbeliséget számlázva egymásra halmozzuk működésed rétegeit, szakaszait, cikkelyeit, prizmáit és lángoló, lobogó kép-pikkelyeit, a rajzokat, karcokat és minden mást ami agyadból, látomásodból, Raffaello-gyönyörű ujjaidból, Caravaggio-ragyogású kezedből lett lét. Mert úgy tudtál festeni, ahogy az univerzumtól született a biológiai természet. Egy rózsalevél pórusai, szőrpíhéi, mint a szerelmes szavak. „Természetelvű festő vagyok”, mondtad mindig, meg azt, hogy „Degas volt az utolsó festő, utána kezdődött a romlás”. Én nem vitázom veled Halott. Utoljára, mikor új képeid mutattad nekem műtermedben, azt mondtam tréfásan: „Te ott végzed, ahol én elkezdtem!” Mert én a traktorról írtam verset költőifjúságomban, s a te munkáidban, mintha búcsúznál, ott volt a traktor, a teherautó, a szekér, a cséplőgép, a bicikli, szóval Kondoros, a szellemi és anyagi ősfá, aminek láthatatlan ágain ezek az ős-létezők, mint díszek, csillagszórók a karácsonyfán. Ott élt nyersen, sárgán, kéken a gyerekkor. Ami valóság, nemcsak emlék. Piros feledhetetlen jelenidő a múltban. Örök jóéjszakát Csernus Tibor, szellem-társ, megöregedett ifjúság! Lángelme voltál! Isten kiválasztotta!

* Elhangzott 2007. szeptember 14-én Párizsban, a montmartre-i temetőben.

PINTÉR LAJOS

tiszavirág

most

*most
ahogy a fehér papír fölé
dőlk
bányász lebonthatatlan
szénfalak fölé
eltűnődöm szakmám
becsületén
szakmám? szerelmem?
mondd mi a neved
és mondd mit is érsz?
mert mi is az
irodalom
kinek kacat csak
ócska lom
de kinek a birodalom
– de nem az
melyet fegyverrel foglaltak
diktátorok
mind szónokló rossz torok
s mely birodalom
mind leomlik egy napon
hanem az omolhatatlan
a romolhatatlan
szellem becsületén
tűnődöm én
tört erőm szerint
fölötte őrködöm*

egy kislecske emlékére

*egy kislecske
emléke mozog bennem
fészkéből
kiborult kislecske emléke
akit kezembe
én vettem
fészkébe
visszatettem én
testének pille súlyán
súlytalanságán
tűnődöm
vacogásán
a megrémült lecskepár
röptén
sivításán a fészkek körül
egy kislecske halhatatlan
emléke mozog bennem
talán már nem éltem hiába
ne írd érdemül
de ne ródd fel
vétkemül
megmentettem az életét*

fehér ede bácsi

*fehér ede bácsi
magyartanárom
emléke legyen örök
legyen áldott
naponta gondolok rá
ki ott maradt
a gimnáziumban őrizőnek
akkor is
mikor mi büszkén
elballagtunk
elérhetetlen céljaink felé
ki az első
utcakövön botlott el*

*kinek sorsa a tengereké
de a tanárok ballagása
csak ki a temetőbe
mi becsukódtunk
mi büszkén elballagtunk
s ott maradt az iskola
tárt
üresen kongó épülete
sírtak a nyitódó kapuk
a szegletkövek
de igazán akkor sírtak
amikor ő ballagott el végül
hána alatt mennyi
mennyei dolgozatfüzet
évek múltak el azóta
s én most siratom*

részeg az éjszakában

*lenn egyetlen viharlámpa
imbolygó részeg jár az éjszakában
csillagvilág vigyázza fenn*

HERNÁDI MÁRIA

A becketti magyar ugar

JÓKAI ANNA: GODOT MEGJÖTT

Jókai Anna meghatározóan epikus életművére általában véve jellemző az anyaggazdagság, az elmélyült emberismeretre alapozott írói tapasztalatkincs különös bősége. Történetei életszerűek és hitelesek, szereplői finoman ábrázolt, egyedi karakterek, nehezen felejthető arcok. Műveinek másik jellemzője a műfajtól függetlenül jelenlévő erős drámaiság. Nemcsak a cselekmények drámába illőek: a regényekben mesterien szerkesztett monológok és dialógusok követik egymást, a dikció pedig szinte mindig emelkedett. Még az elszuttogott párbeszédekben is mintha szakadékokon kiabálnának át egymásnak a regények szereplői, de legalábbis mintha egy tágas színpadot és nézőteret kellene betölteniük mondandójukkal. A pátoszt és az iróniát egyaránt magába olvasztó emelkedettséget nem csökkent a banális-közhelyes nyelv stílusimitációja sem – de a teatralitás sem megy a dialógusok és monológok életszerűségének és spontaneitásának rovására. Az életművön belül a kilencvenes évektől megjelenő verses apokrif imákban ugyanez az esszenciálissá érlett tapasztalatkincs és teátrálisan emelkedett hang talál újabb műfajára.

Jókai Anna *Godot megjött* című új művében ez a hang talán legsajátabb közegebe tér vissza a drámával. A szöveg formai tagolása – a *Közjátéktól* illetve *Michy és Masha* párbeszédeitől eltekintve – inkább regényre emlékeztet, mivel a párbeszéd és monológok sorát megszakító gyakori és részletes szerzői instrukciók helyenként hosszabb-rövidebb leírásokba és esemény-elbeszélésekbe hajlanak át, és a megszólaló szereplők személyének jelzése sem a hagyományos drámai megoldását követi. Mégis: a figurák közti erőviszonyok térképe, a jelenetezés módja és a történet szerkezete, a cselekmény feszültségíve és kidolgozása is arra utal, hogy drámával van dolgunk.

A könyvnek számos irodalmi előzménye, forrása van, a szöveg intertextuális utalásainak rendszere rendkívül gazdag és rétegzett. Elsőként említendő Beckett műve, amelyre maga a cím hivatkozik: Jókai Anna könyve a Beckett-szöveg parafrázisának tekinthető. A *Godot megjött* a *Godot-ra* várva aktualizálása egy adott térre és időre: Közép-Európára, Magyarországra az ezredfordulón túl. Beckett önmagából kifordult világának sivár, holdbéli tája, ahol Vladimir és Estr-

gon várakozik, Jókai Annánál járhatatlan „magyar ugar” is egyben. A Godot megjött szövegét a Beckett-drámára történő intertextuális utalások sokasága hálózta be, melyek meglepően új jelentéseket nyernek a „közép-európai” szövegkörnyezetben.

A második forrás az emberiségdrámák csoportja (az írónőt kezdettől jelenlévő spirituális érdeklődése is irányíthatta az emberiségdráma műfaja felé), ezen belül is elsősorban Madách műve, *Az ember tragédiája*. Madáchi hagyományon alapul nemcsak a történelem megidézése a különböző korok metszetein keresztül, hanem az a nézőpont is, ami az emberiségdráma hőseit mint emberpárt látta. De míg *Az ember tragédiájában* a férfi és nő ellentétes pólusok, szembenálló értékek képviselői, addig a Jókai Anna művében szereplő emberpárok szemlélete és értékrendje alapvetően egyezik – még akkor is, ha jellegzetesen eltérő, férfi és női magatartásformákban nyilatkozik meg ugyanaz az életfelfogás.

A harmadik forrás a *Jelenések Könyve*. Jókai Anna drámájának ábrázolt ideje a világvége előtti néhány nap, amely a végidőről szóló bibliai jövendölést veszi alapul. A János jelenéseire való többféle, többszintű utalás közül az egyik legfontosabb a vajúdo asszony, Felícia figurája, aki párhuzamba állítható az Apokalipszis rosszal szembeszálló, szimbolikus nőalakjával: „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona. Áldott állapotban volt, gyötrelmében és szülési fájdalmában kiáltozott. Most egy másik jel tűnt fel az égen: egy nagy vörös sárkány, hét feje volt és tíz szarva, s mindegyik fején korona. Farkával lesöpörte az ég csillagainak egyharmadát, és a földre szórta. Ekkor a sárkány odaállt a szülő asszony elé, hogy mihelyt megszülné, elnyelje gyermekét.” (Jel 12,1-4) Felícia születendő gyermekét nem sárkány, hanem a tátongó gödrök készülnek elnyelni, de egy emblémában maga a bibliai fenévad is megidéződik. Az asszony fájdalmai a látvány szintjén ábrázolják a színpadi milió láthatatlan, lelki történéseit: a világ vajúadását, a megszületni nem tudó igazságot, a határon lét túlfeszített várakozását. Az ördög világból való kivetésének mozzanata mellett az erősödő kopogtatás motívuma is a *Jelenések* könyvét idézi: „Nézd, az ajtóban állok és kopogok. Aki meghallja szavam és ajtót nyit, bemegyek hozzá, vele eszem, ő meg velem.” (Jel 3,20)

A negyedik forrás a középkori misztérium és moralitás színjátéktípusa. Ahogy a misztériumdrámákban, a téma itt is az üdvtörténet egy adott fejezete, jelen esetben az utolsó ítélet. A hierarchikus középkori világkép többszintes színpadát Jókai Anna drámája éppúgy felidézi, mint a moralitások allegorikus történetmondását és elvont fogalmakat megjelenítő szereplőválasztását. A színpad alsó szintjének lakója Sadot, az ördög, a középső szinten áll az ember, akinek lelkéért a középkori hagyomány szellemében jó és rossz erők küzdenek, itt zajlik a volta-képpeni cselekmény. A felső szintnek csak az alsó pereme, az angyalok birodalma látható, a fentebb szférákról csak a teret változókékon megvilágító fény ad hírt. A szereplők jórészt társadalmi csoportok, illetve ezekhez rendelt tulajdonságok,

értékek és eszmék képviselői: megjelenik a színen az értelmiségi, a művész, a közgazdász és a pap, a kisnyugdijas, a családos, a kétkezi munkás, stb.) Ezek az alakok a realista regény típusfigurái és a moralitásokból ismert allegorikus maszkok között helyezhetők el: nem konkrét, nem egyedített karakterek, de nem is zárólag az általuk bemutatott eszmékkal azonosak.

A színpadon kavargó alakok színes arzenáljában azonban nemcsak egy jelenkori társadalom aktuális szociográfiai és értékrendszerbeli térképe rajzolódik ki, hanem vertikális irányban a történelmi korok egymásutánja is – madáchi hagyományt követve. Dávid és Góliát a biblikus múltat, Beátus és Beáta az antikvitást és az ókeresztény kort, Lorenzo és Lorenza a reneszánsz időszakát, Alex és Alexandra, Albian és Albia, Flóra és Flórián, Gábrriel és Gabó, Paulus, Lidi néni, Belus, Vilmos és a többiek pedig a modernitást, az ezredfordulót jelenítik meg, ezen belül is tipikusan közép-európai embertípusokat. A társadalom peremén élők csoportját ábrázoló „Hajléktalan Csonka Család” az evangéliumi (szállást kereső!) szent családnak feleltethető meg, ahogy ezt a nevek is jelzik (Miriam, Fiú). Felícia, a Jelenések könyvének vajúdó asszonya kívül esik a tér- és időbeli, társadalmi és értékrendbeli kategóriákon: a szereplők élő lelkiismereteként, sőt, egyenesen az „idők jeleként” jár-ke, testével a Római levél híres mondatait ábrázolva a színpadon: „A sóvárgással eltelt természet Isten fiainak megnyilvánulásait várja. (...) Tudjuk ugyanis, hogy az egész természet együtt sóhajtozik és vajúdik mindmáig.” (Róm 8, 19,22) Felícia csatlakozása a Hajléktalan Csonka Családhoz jelzi az idő beérését, eredethez való visszatérésének szükségét, az emberiség megváltást és újjászületést hozó megtérését.

A legösszetettebb, s a legtöbb intertextuális vonatkozással felruházott szereplőpáros Michy és Masha. A figurák – ahogy a jelmezükre vonatkozó szerzői instrukció is mutatja – angyalok, köztes helyzetben lévő lények, akik az embereket egy magasabb szemszögből látják és ítélik meg, ítéletüket pedig – a jeleneteket közjátékszerűen megszakítva – szóvá is teszik. Kiemelt pozíciójuk azonban viszonylagos: bár többet tudnak Godot-ról és szándékairól, mint az emberek, ennek ellenére sokszor tanácstalanok, igen gyakran elbizonytalanodnak a dolgok folyását illetően, a lényeg előttük is rejtve marad, s a felettük állókkal szemben (pl. Michael arkangyal) az ő helyzetük is alárendelt. Michy és Masha figurájában felidéződnek az emberi élet fonalát szövő párkák az antik mitológiából, Ádám és Éva a bibliai Teremtés Könyvéből, ezen keresztül pedig az örök nő és az örök férfi jellegzetes magatartás- és gondolkodásformái – de az angyalok Beckett hőseinek, Vladimirnek és Estragonnak is megfeleltethetők.

A téren és időn kívüli (világperemét, végidőt ábrázoló) senkiföldje Beckett-nél tőzegláp, Jókai Annánál gödrökkel és törmelékekkel teli építési terület. Vladimir és Estragon nemcsak az emberi világon, önmagukon is kívül kerülnek az emlékezet elvesztésével: nem emlékeznek rá, kik ők, nincs saját történetük a múltban, de nincs a jelenben és a jövőben sem. Ez az identitásvesztés, arcvesztés megjele-

nik Michy és Masha esetében is: beszélgetéseikből az derül ki, hogy valaha emberek voltak, minden ismerős nekik, amit az emberek az alattuk lévő szinten művelnek, mégis: a saját életükből semmire nem emlékeznek. Ez a kiüresedtség azonban – szemben Beckett hőseivel – angyali magasságokba emeli őket: teljes időtlenségben, kizárólag a jelen megfoghatatlan pillanatában léteznek, az idő és emberi sors fonala mégis az ő kezükön fut keresztül, létük értelme pedig a szolgálat. A Vladimir és Estragon illetve Michy és Masha közti párhuzamot számos apróbb utalás is jelzi: például a cipőkkel való bajlódás, csereberélés, vagy az idő múlásának folyamatos emlegetése.

A moralitás műfajához kapcsolódóan szintén fontos irodalmi forrása a drámának a középkori haláltánc-hagyomány, amely megjelenik Madáchnál is: Az ember tragédiája londoni színeben a gödör szélén állva mondják el létösszegző monológjaikat a szereplők – szemközt a halállal. Jókai Anna drámájának hősei folyamatosan gödrök közt egyensúlyoznak a kizökkenő világot szimbolizáló, egyre ferdülő színpadi síkon, ahol mind nehezebben tudják megvetni a lábukat. A gödör a legfőbb rossz szimbóluma: erre utal Felícia szorongása attól, hogy az egyik majd elnyeli születendő gyermekét. A mélyedések sírgödörként való értelmezése beckett-i áthallás. Az ott elhangzó mondat szó szerint ismétlődik Jókai Anna művében: „Az asszonyok a sír fölött születnek, lovagló ülésben, a nap egy percig csillog, aztán ismét az éjszaka következik.”¹ A Jelenések könyvének már említett szövegrészletét is bevonva az értelmezésbe: a gödör a születendő gyermeket elnyelni akaró Fenevaddal, a rossz kútfejével analóg, amely a Bibliában a Sátán képviselője. Ezt a jelentését támasztja alá, hogy Jókai Anna drámájában Sadot, az ördög maga is egy gödörszerű csatornaüregben lakik a színpad alsó szintjén.

A haláltáncot alkotó monológok sora akkor tör elő a szereplőkből, amikor a Jézus-figura, vagyis a Fiú melléjük lép és a vállukra teszi a kezét a Közjátékban. Amit ekkor hallunk tőlük, az az igazi hangjuk: minden monológ bensőséges vallomás és egyben szenvedéstörténet. Az emberi szenvedés mélypontja Lidi néni és Vilmos elbeszélésében jelenik meg: fiatalkori másuk előhívásával a két ember személyiségének halálra ítélt és halálra sebesült, elrejtett része kerül napvilágra a háborúban megerőszkolt lány és a légereket megjárt fiatalember képében. A Fiú ezeket a gyógyíthatatlannak megélt lélek-testeket gyógyítja meg érintésével.

Jókai Anna drámájának további irodalmi forrása az arisztophaneszi vígjáték, amely erőteljesen épít a napi politika és közélet aktualitásaira, közszerelőket és jellegzetes korabeli figurákat (pl. szerencselovagokat) állít pellengérré, közéleti visszásságokat tesz a szókimondó gúny tárgyává – így szállva szembe a mindenkori hatalommal. Beckett darabjában a társadalmi igazságtalanságot, az elnyomó hatalom és elnyomott szerencsétlenek koronként ismétlődő örök tragédiáját

¹ Beckett, Samuel: *Godot-ra várva*. In: Beckett, Samuel: *Drámák*. Európa Kiadó, 1970. 95. (Kölozsvári Grandpierre Emil fordítása)

Posso és Lucky párosa jeleníti meg. Az ábrázolás egyetemességének, példázatosságának jele, hogy a két, zsarnokként és kiszolgáltatott rabszolgaként egyformán lesüllyedt és elárvult figura viszonya nem feleltethető meg konkrét történelmi-politikai szituációnak, mégis – éppen ezért – kivétel nélkül minden zsarnokság érvényes mintája lehet. Jókai Anna ezzel szemben az aktualizáló arisztophaneszi hagyományvonulatot követi: emberiségdrámája színpadának társadalmi konfliktusaiban nem lehet nem felismerni Magyarország legfrissebb közelmúltjának jellegzetes figuráit, értékrend-válságait, hírhedtté vált szófordulatait. További – nem irodalmi – forrásnak tekinthető tehát a jelenkori magyar közélet és politika.

A középpontban álló Posso szatirikus humorral ábrázolt alakjának kitüntetett helyzetét jelzi, hogy Godot mellett ő az egyetlen szereplő, akinek nevét az író nő változatlan formában átvette Beckett darabjából. A „Posso” beszélő név: a valamire való képességet, lehetőséget jelentő latin segédige egyes szám első személyű alakja, azaz úgy lehetne fordítani: képes vagyok, megtehetem, hatalmamban áll. Beckett-nél Posso a mindenkori hatalom szimbolikus alakja, Jókai Anna drámájában ugyanez a jelentés a korlátlan önbizalom és önhittség ironikus felhangjával árnyalódik. A kezében madárkalitkával, lábán görkorcsolyával lendületesen bukdacsoló Posso-figura a szatirikus ábrázolásmód bravúros teljesítménye a darabban.

Jókai Anna művében az arisztophaneszi vígjáték másik fontos jellemzője is megjelenik: a színpadi harc, az agon, amelyben ellentétes érdekű csoportok állnak fel egymással szemben, gyakran maszkokban, kórusban szidalmazzák a szemközti tábor, majd látványosan összezsúfolnak. Ez a szembenálló csapatokkal két részre tagolt színpadkép többször is feltűnik azokban a jelenetekben, ahol a szereplők megoldást kereső eszmecsereje váratlanul aktuálpolitikai síkra terelődik. Akkor az odáig békésen beszélgető figurák – mintha előre megírt forgatókönyv szerint mozognának – villámgyorsan (a politikai jobb és baloldalnak megfelelő) két táborra oszlanak, és vezéreik, Vosso és Posso nevét kezdik skandálni.

A Godot megjött jellegzetesen dualisztikus, kétpólusú világképe ismét a középkori drámahagyományt idézi fel. Ahogy a moralitások és misztériumok színjátékában, a történet itt is belső, lelki síkon játszódó eseményt ábrázol: bűnbeesés és megváltás, hit és kétely, jó és rossz örök harcát. Ez a belső, láthatatlan történet azáltal válik nemcsak láthatóvá, de látványossá is a színpadon, hogy teljes egészében társadalmi szintre vetítődik ki, közérdekű cselekmények láncolataként jelenik meg. Különös csavar a drámában az evilági-társadalmi viszonyok horizontális, és a hierarchikusan egymásra épülő létszférák vertikális síkjának egymásra vetítődése, egymásba való áttűnése. A politikai baloldalt képviselő és Godot ellen agitáló Posso szereplése után például Sadot, az ördög vörösre taposolja a tenyerét. Az egyértelműen Godot oldalán álló Beátus és Beáta, Felícia és a Hajléktalan Csonka Család viszont sem a jobb-, sem a baloldalhoz nem csatlakoznak a viták során, ehelyett középre állnak: itt tehát nincs meg az előbbi át-

fedés. A gyermekét minduntalan a saját képére formálni vágyó Gábrriel rendszeresen jobbra igazítja Gabó nevű fia hátracsapott sildű sapkáját, Posso ugyanezt a sildet balra, a Godot nevében érkező Fiú viszont középre-előre irányítja. Godot tehát „pártatlan” – Sadot viszont nem. Meg kell említeni azt is, hogy míg a rossz oldal képviselői, Posso és Sadot nemcsak megjelennek a színen, hanem a többieket elhomályosító színpadi látványosságnak számítanak mind küllemük, mind alakított jellemük okán, addig maga Godot soha nem látható, és az őt követő szereplők is szinte mindvégig, következetesen a háttérben maradnak. A színpadnak ez az elrejtő-megmutató logikája mintha Pilinszky Pont és haza című versének sorait igazolná a: „Az ördög limonádét hörpöl. / Akik bort, csupán szerencsétlenek. / A nyomorultak arca elmosódik, / az ördögé mind fényesebb, mind rajzosabb. // Övé a pont és minden egyenes, / mindaz, ami áttekinthető. / Az igazak homályban kóborolnak, / de éppen ezért egyedül ők, / az elveszettek találnak haza.”²

Míg a limonádé helyett Red Bull-t kortyoló, tetovált karjain horogkeresztet és sarló-kalapácsot viselő Sadot egyértelműen megfeleltethető az evilági – de transzcendens méreteket öltő – rossznak, Godot nem sorolható kategóriákba. Bár jósága Jókai Anna értelmezésében nem kérdőjeleződik meg, mégsem azonosítható egyszerűen a jóval: felülmúlja a jó és a rossz evilági fogalmait, és szándékai legtöbbször nem is átláthatók sem az ezekben a kategóriákban gondolkodó emberek, sem az angyalok, Michy és Masha számára.

Az egyértelműen Godot-hoz tartozó Beátust, Beátát, Felíciát és a Hajléktalan Csonka Családot az különbözteti meg a többi szereplőtől, hogy ők nem gondolkodnak és nem beszélnek Godot-ról, hanem hisznek benne, nem várnak rá, hanem tudják, hogy eljön. Éppen ezért a Godot-várást kísérő általános izgalomban, apátiában és felfordulásban mindvégig nyugodtak maradnak, mintha a színpad eseményei nem is érintenék őket. Ugy tűnik, igazságukban biztosabbak, mint a kissé szeleburdi angyalok a fejük fölött. Godot-val szemben ezek a szereplők ugyan láthatók a darabban, de többnyire nem vesznek részt a cselekményben, igen ritkán szólalnak meg és keveset mozognak a színpadon. Amikor mégis, akkor a többiek részéről általános megvetés, sajnálkozás és idegenkedés kíséri megnyilvánulásaikat. Az említett szereplőcsoport magatartása és a környezetük hozzájuk való viszonya krisztusi mintát idéz fel: „Megvetett volt, utolsó az emberek között, a fájdalmak férfja, aki tudta, mi a szenvedés; olyan, aki elől iszonyattal eltakarjuk arcunkat, megvetett, akit bizony nem becsültünk sokra. (...) Bár a mi fájdalmaink nehezettek rá, mégis Istentől megvertnek néztük (...) Megkínózták, s ő alázattal elviselte, nem nyitotta ki a száját. Mint a juh, melyet leölni visznek, vagy amint a bárány elnémul nyírója előtt, ő sem nyitotta ki a száját.” (Iz 53. 3-4a, 7) A báránymintás nadrágot viselő hajléktalan Fiú alakjában a Krisztus-

² Pilinszky János: *Pont és haza*. In: *Pilinszky János összes versei*. Osiris, 1996. 175.

követő szereplőcsoport mintájául szolgáló Jézus-figura személyesen is megjelenik a színpadon.

A kétpólusú világgépet a dráma a viszonyok mikrostruktúráiban is leképezi. A szereplők nagyobbik része párban lép a színre, még az angyalok is. A párokat vagy az alá-fölérendeltség viszonya kapcsolja össze, mint (a beckett-i Posso-Lucky páros mintájára) Possot és a médiát szimbolizáló Totót, Góliátot és Dávidot, sőt még Gábrielt és Gabót is, vagy az ellentétes érdekek képviselője, mint Possot és Vossot, Sadot-t és Godot-t. A párok nagyobbik részét azonban a férfi-nő kapcsolat rendeli egymás mellé, ők a szerelemben forrnak eggyé, amit azonos szótókból képzett neveik is mutatnak (Albian-Albia, Lorenzo-Lorenza, Alex-Alexandra, Flórián-Flóra, Beátus-Beáta, Michy-Masha).

A férfi-nő kapcsolat, Jókai Anna életművének egyik központi témája itt is nagy hangsúlyt kap. A két nem közti kötődés lényege mint örök ambivalencia, elkülönbözés és egybeforrás folytonos váltakozása ábrázolódik a színpadon. A vonzódás kettős természete érzelmi szinten mint szerelem és elidegenedés, gondolati síkon pedig mint tézisek és antitézisek szintézisből való kiválása és szintézisbe való visszaolvadása jelenik meg. Michy és Masha tevékenysége és párbeszédei szemléletesen ábrázolják ezt a viszonyt. Az életfonalakat Masha, a nő összefonja, Michy, a férfi pedig szétbontja. Sadot titkos cselvetésének köszönhető kettejük tragédiája, hogy Michy ugyanazt a fonalat bontja, amit Macha gondosan összefont, Macha pedig a Michy által fáradtságosan szétválasztott szálakat kötözgeti egybe. Párbeszédek nemcsak tartalmilag, hanem nyelvtanilag, és (az eredetiben) tipográfiaiailag is jelzik ezt az ambivalenciát: „Masha: Így érzed? / Michy: Úgy gondolod? / Masha: Gondolkodni. / Az a tiéd. / Michy: Érezni! Irigyellek. (...) // Masha: Tisztesség. / Egybefűzni. / Ami egybevaló. / Michy: Felelősség. / Szétválasztani. / Ami különvaló. / Sadot: (röhög) / Masha: Segédkezni. / Michy: Közreműködni! / Masha: Mi édes! / Michy: Mi szép! / (Egyre lelkesebbek, dúdolnak, danolásznak, mintegy munkadallal serkentik-ringatják magukat.) / Együtt: Egyek voltunk / széthasadtunk / ikrek lettünk / eggyé leszünk.”³

Az angyalok által közvetített férfi-nő kapcsolat-idea a középső szinten különféle módokon realizálódik. A szerelmi szálak színpadi skálájának nullpontja Albian és Albia viszonya, akiket csak a testi vonzódás fűz össze, egy lehetséges magaslati pontja pedig a bölcs öreg pár, Beátus és Beáta szétbonthatatlan összetartozása. Nevük jelentése „boldog”, ahogy boldogságot jelent Felícia neve is. A két idős ember alakjában nemcsak Filemon és Bauchis antik története időződik fel, hanem az őskeresztény vértanú szenteké is: kettőjük egysége meghatározóan spirituális jellegű. Alexet és Alexandrát, Lorenzot és Lorenzát (szemben Albiannal és Albiával) a szexuális vonzódáson túl szellemi élmények és közös eszmék is összefűzik, együttlétük mégis ingatag. Flórián is Flóra küzdelmes hűsége és

³ Jókai Anna: *Godot megjött*. Széphalom Könyvműhely, 2007. 16–17.

Godot felé való elköteleződése pozitív irányba mutat: sejteti, hogy ez a kapcsolat a Beátus-Beáta viszony irányába fejlődhet. Az író Flórián és Flóra szájába adja, s ezzel a férfi–női kapcsolatra aktualizálja az eredeti szövegkörnyezetben az egyetemes emberi összetartozásról szóló, és iróniájában felemelő beckett-i passzuzst: „Estragon: Azon gondolkozom, vajon nem lett volna okosabb, ha ki-ki marad, s éli a maga életét. Nem vagyunk egymáshoz valók. Vladimir: Nem biztos. Estragon: Úgy van, semmi sem biztos. Vladimir: S ha azt hiszed, hogy úgy jobb, bármikor elválhatunk. Estragon: Most már nem érdemes. Vladimir: Úgy van, most már nem érdemes.”⁴

Jókai Anna drámája bátor vállalkozás, az emberiségdráma műfajával kevesen próbálkoztak, és még kevesebben jártak sikerrel. A műfaj két buktatója az Isten-ábrázolás és a drámában bemutatott történet befejezése: mindkettő erősen problematikus. Beckett darabjában Godot kizárólag a hiányában van jelen, alakját a hiány rajzolja ki. Arra azonban, hogy Godot létezik, az olvasónak nincs kevesebb bizonyítéka, mint arra, hogy az őt váró Vladimir és Estragon léteznek, akik szintén saját maguk hiányaiként vannak jelen. Beckett Godot-ja egy elidegenedett világ elidegenedett istene, s a kettő közti viszony sem lehet más, csak az idegenség – Vladimir és Estragon megmagyarázhatatlan módon, messze túl a tudáson és a reményen, mégis várják őt. Godot a drámában nem jön el, nem válik láthatóvá, a két szereplő viszont tovább vár, a zárlat tehát a nyitott vég – ami valójában az egyetlen elfogadható megoldás a befejezésre.

A Godot megjött címe nem arra utal, hogy itt végre színről-színre látható lesz a várva várt, hanem arra, hogy érkezése és jelenléte bizonyosság. De Godot itt sem lép be a színpadra (ez hiteltelenítené és agyoncsapná a darabot), helyette a fia jön el, aki kinyitja a kaput, és a szereplőkkel együtt leül a küszöbre várni. A dráma tehát ugyanott ér véget, ahol Beckett műve: a szereplők tovább várnak. Az ördög kezéből kicsavart tábla és Sadot mocorgása a csatornafedél alatt – egyaránt a folytatásra utalnak. Godot tehát Jókai Anna drámájában sem „jön meg”, a kapu kitérülése és a Fiú jelenléte viszont viszont méltó zárlata a történetnek. Nyitva hagyott, mégis vigasztaló ez a befejezés, szemben a beckett-i szép vigasztalansággal.

A két dráma helyszíne, a senkiföldje olyan határvidék, ahol egyszerre idéződik meg a kezdet és a vég. A mindkét helyen megjelenő kiszáradt fű egyszerre a paradicsomi tudás fája, és egyszerre az a világvégi utolsó növény, amely már csak arra jó, hogy az ember felkösse rá magát. „Holnap felkötjük magunkat – mondja Beckett Vladimirja a dráma utolsó lapján – hacsak Godot meg nem jön.” „És ha megjön?” – kérdezi Estragon. „Akkor megmenekültünk”⁵ – hangzik a válasz. A senkiföldje a totális hiány állapota, ahol már minden elmúlt, de még semmi nem kezdődött el, ahol nem lehet eldönteni, hogy az ember kifelé vagy befelé,

⁴ Beckett, Samuel: *i.m.* 57.

⁵ Beckett, Samuel: *i.m.* 100.

hogy valahonnan vagy valahová tart, csak az a biztos, hogy pillanatnyilag sehol sincs. Nincsenek többé irányok, nincs többé idő. A senkiföldjén az emlékezés és a várakozás azonosak egymással.

A Godot-ra várva végsőkéig fokozott elidegenítő mechanizmusaival szemben Jókai Anna ugyan tematikus szinten sokféle eszközzel jelzi az idegenséget, összességében mégis ez ellen hat: elidegenítés helyett inkább közelíti egymáshoz a szereplőket, Godot-t, az olvasót, mindenkit. A beckett-i történet térre és időre való aktualizálása is az elidegenítés ellen hat, és az emberiségdrámát összemossa a társadalmi drámával.

Ez a magyar ugarból lett senkiföldje, gödreivel, szövesdrótjaival, Lidi néniivel és Possoival együtt eleve ismerős táj. A szereplők, bár megváltatlanok, tudnak magukról, tudnak az életük történetéről, a közösség helyzetéről, amiben élnek, és elég sok információjuk van magáról Godot-ról is. Totálisan értékvesztett korban élnek, mégis emlékeznek az értékekre, s pozitívan vagy negatívan, de valahogyan mindannyian viszonyulnak hozzájuk. Ez tehát még nem a végső kiüresedettség eszméletét vesztett világállapota, mint Beckett-nél, de a drámai cselekmények és a drámaműfaj számára mindenképpen kedvező pillanat.

Nem tudjuk, hogy az apokaliptikus végidő Beckett vagy Jókai Anna leírására fog-e jobban hasonlítani, de nem is feladatunk eldönteni ezt. Annyi biztos, hogy a Godot megjött nem abszurd dráma, sokkal inkább keresztény tanúságtétel.

Jókai Anna Beckett Godot-ra várva című művét parafrazáló új könyve egy régi történetet mesél el újra. A Godot-ra várva és a Godot megjött nem kiegészítik, de nem is helyettesítik egymást, hanem ugyanakkor az igazságnak két oldalát – ugyanakkor a történetnek kétféle értelmezését tárják az olvasó elé. Mert az, hogy a szereplők Godot-ra várnak, aki nem jön és nincs velük, éppúgy igaz, mint az, hogy Godot folyamatosan érkezik az őt várókhoz, és – ahogy Beátus és Beáta, a „boldogok” állítják – már itt van, jelen van. A várakozás térideje azonban mindenképpen a senkiföldje, ahol el lehet tévedni, sőt, el lehet veszni, de lehetséges a hitbe és emlékezetbe kapaszkodó megmaradás is.

JÓKAI ANNA

*Irányban maradni**

Hamvas Béla ír arról, hogy vannak írók és életművek, amelyek a halál előtt öt perccel még nagyon fontosnak látszanak, de a halál után öt perccel már nincsenek sehol – és vannak szellemi teljesítmények, melyek akár száz évig is rejtőzhetnek, hogy aztán mégis teljes romlatlanságban felragyogjanak. Németh László hagyatéka is ilyen: elévülhetetlen és elavulhatatlan. Ha őt olvassuk, egyszerre szomorodik el és ujjong fel a szívünk. Mert szomorú, majdnem kétségbeesítő, hogy ennyire nem változott lényegében az emberi léthelyzet és magyar sors; ugyanakkor mély devócióval tölt el ez a rendíthetetlen, csaknem prófétai tudatosság, ami hosszú évtizedek, szörnyű világgégek, balul sikerült történelmi kísérletek után is változatlan erővel sugalmaz és oly aktuálisnak hat, mintha Németh László most is közöttünk élne. Drámába, regénybe, esszébe bárhol olvassunk bele: minden köthető a jelenhez és mindent tovább lehet gondolni.

...Mintha még mindig nem kifelé, hanem befelé mennénk a dzsungelbe, képzetlen vagy inkább a rosszban rutinos vezetőkkel, – a szószeros értelemben vett idegen-vezetőkkel, akik csábmosollyal lobogtatják elrajzolt, hamis térképeiket. Az embermassza privatizált, olajozott szállítása vagy az állami ide-oda zötyögtetés: eredményét illetően egyre megy. A csapda – a felcícomázott, végső menedéknek álcázott úticél – az óvatlan utazót így is-úgy is benyeli. Németh László óv minket – bármily nyájas-nyálás az invitálás – a könnyelmű „beszállástól”. Bizony, a kupék oldalán gyorsan cserélhető a tábla. Hihetted: Nyugatra visznek, s máris haladtok Keletnek. Luxusokcsin indulsz, amit menetközben – szendergésed alatt – szemrebbenés nélkül kifosztanak és átminősítenek marhavagonná.

Gyalog – mondja Németh László. Önerőből – üzeni. Persze, gyalog is van kockázat. Van, aki csak tévelyeg. Maga se tudja, merre. A csavargó a változatos-ságot kedveli. A hol ide-hol oda hektikus izgalma. A vándor terv szerint halad, maga a vándorlás számára az élvezet, a szakaszokat precízen kipipálja. A zárándok pedig vezekel, olykor egyszemélyben, mindenkiért.

Útonjárók. Valamennyien azok vagyunk. Némi jóindulattal: még az útonállók is. Vonakodnak a zsákmányt hátrahagyni. Pedig ilyen nehezékekkel tovább-haladásuk illúzió.

* Elhangzott október 6-án Hódmezővásárhelyen, a Németh László Társaság alapításának 20. évfordulójára rendezett irodalmi esten. (A szerk.)

De Németh László azt is tudja: nem elég a szüntelen vízszintes porát taposni. A vertikális emelkedés elkötelezettje. „Isten: ragaszkodás lelkünk magaslataihoz.” – kulcsmondata így szól. „Az élet egy ügy, egy zászló, amit török-szakad, föl kell valami belső lelki oromra ültetni.” A mestergerenda szintjét kell megemelni, a padló szintjét nem elég, mert „a lélek így megszorul, a műveltség fullaszt, s a tevékenységi kedv... hitetlenségé áporodik.”

Németh László akar valamit az étellel, s nem csupán az étlettől akar kicsikarni valamit. Nemcsak jobban élni, de jobbá lenni, Tolsztojt idézve.

A bibliai Jákob álmában megképződő lajtorja sejlik fel, amikor ezt írja: „Elég életkörülményeinket úgy rendezni, hogy minden napunkból egy fölfelé törő lépcsőt csináljunk, s az ember érzi, hogy a boldogság forrásai fakadnak fel.” Weöres Sándor varázsos sora is így zeng: „lélek lép a lajtorján.” És ugyanaz – szintén tőle – prózában: „Alattunk a föld, felettünk az ég, bennünk a létra.” Ez az alapgondolata 25 éve született regényemnek is. (Jákob lajtorjája)

A gimnasztikában lazító helyben-járás, a körbekarikába táncikálás, a rákszerű hátrálás nem segít; száz lépés előre a szakadék szélén pedig öngyilkosság. Balgáság zsákutcába dirr-durr lendülettel behajtani, vargabetűt tenni pedig pocsóklása a fogyó időnek.

És mit csinálunk, ki-mit csinál közülünk, most, 2007-ben, ezen a keserédes Magyarországon? ...és ezzel az édes hazával?

Mit csinálunk, mit csinálnak ma tanítóinkkal, tanárainkkal, akiknek legjobbjai nagyobb halhatatlanságot érhetnek el, mint egy középszerű, ám harsány író? Milyen sorsra jutnak példaembereink, az irgalom, a szeretet lemosolygott megcselekvői? A gyógyítók, az orvosok, a tömegé alázott „istenadta” nép? Németh Lászlóval kérdezzük. Választ vár. Egyenes gondolkodás szülte bátor tetteket. Németh László ránk pontos diagnózist, s követhető terápiát hagyott. Hiszen a „jelszavak alatt megindult a népek lökdösődése.” A látvány riasztó és gusztustalan. Nincs hova kivonulni. De „semmilyen nemzetközi megváltás sem mentheti meg a rajtunk átszálló életet a jövőnek, ha a népnek, melyben atomok voltunk, magvaszakadt.” „Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön.” (Debreceni kiskáté.)

Kegyencek bókolásba-görbült gerince, gerincferdülések terjedő kórsága, tovább-moccanásra képtelen, elmeszesedett gerincek – ki az, aki a gyógyítást legalább megkísérli?

– Ez bizony – mondja Németh László rendíthetetlenül – elsősorban a szellem emberének, a minőségi embernek a feladata. „Aki nemcsak szemtanúja annak, ami van, hanem bizonyosságtevő amellel, ami örök... Az írás: erkölcs.” S erkölcsi kérdés az író megítélő ítései esztétikai, morális helytállása is. (Nem véletlen, hogy ma Grezsa Ferencet is ünnepeljük!)

Az író felelőssége nagyobb, mint a lesüllyedtségében, ínségében ügyesen manipulálható többieké. Elvagyódás persze támadhat idillikusabb tájakra, szerencsésebb történelembe – de kibújni a sorsból lélekvesztés nélkül nem lehetséges.

„Az embernek ott kell maradnia, ahol van. Az a helyzet, amelyben vagyunk, nem véletlen: a világ szorította körénk... A szökés nem segít, itt kell kitartanunk.”

Van méltó írói magatartás, van minta:

„A magyar író feladata a világi hatalom tobzódásában vele szemben is helytálló szellemi megteremteni. Ha kétféle hatalom, temporális és spirituális közül az egyiknek meg kell alázkodnia a másik előtt, ne az alázkodjék meg, ami Istenhez közelebb áll.” Ha semmit nem, de legalább ezt megértené számos jeles litterátorunk, talán nem tartanánk ott, ahol ma tartunk... Vagy ha mégis reménytelen a küzdelem: akár a gyufa, villanás után elpusztulva bár, a szuroksötétben jelet adhatunk a menekülőknél...

Németh László azonban hitt abban, hogy a létóceán háborgó vizein hajózva, van part és van irányt jelző égi csillag, csak fel kell rá nézni a magasba. S ugyan bárkánk – a magyar bárka – bordázata rémisztően recseg-ropog, lazulnak az eresztékek, de nem vagyunk hajótöröttek. Még nem. Igaz, veszedelmesen csábító a téveszme szülte partvidék, a „Fata Morgana”, a tűzijáték szétrobbanó szíporka-csillagai. Nincs rettenetesebb, mint hurrázva rohamozni meg a semmit, és utána sorra beleveszni a habokba, miközben a kalóz-kapitány diadalmas vigyorral a halálfejesre cserélt lobogó alatt a fenntartott mentőcsónakba büntetlenül átszállhat.

Sem a céltalanság, sem a hamis cél nem ad értelmet az életünknek. Sem az individuumnak, sem a nemzetnek, sem a Földnek.

Élni csak akkor érdemes, ha a Kozmosz Ura nem tréfamester, s az Univerzum nem szellemi fogyatékosnak vagy éppen szörnyszülöttnek lökött minket a világba.

Akkor pedig

van honnan

van merre

és van miért

De ehhez a hosszú úthoz a robotkormány nem megbízható. A kormányos figyeljen a Navigátorra, s bizonyos mértékig a magunkválasztotta jól képzett kapitány is hozzá igazodjon.

...Merünk-e navigátorok lenni – az iránytű és az ég között cikázó éber pillantással – van-e hozzá tudásunk, bátorságunk: ez az írástudók felelőssége. A Németh László-i örökség. Mert a szerződött szalonzenekar tagjai ugyan ideig-óráig elszórakoztatnak, elodázhadják a pánikot, vész helyzetben elandalíthatnak, de végül ők is együtt fulladnak a minden rendű- és rangú utasokkal.

Nagy vihar van. Szemetet hord a szél, folyamatosan az arcunkba vágja. S mi magyarok, ott vagyunk, éppen a vihar közepén.

Mi a teendőnk? Irányban maradni. Ez a legnehezebb, de a legfontosabb is. Így élheti túl a remény a kísértő kétségbeesést.

A szegedi Magyar Medievisztikai Kutatócsoportról

A Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatóhelyek Irodája (MTA-TKI) felügyelete alatt, a Szegedi Tudományegyetemen (SZTE) 1999. január 1-jén alakult meg kutatócsoportunk Kristó Gyula egyetemi tanár, akadémikus vezetésével, akinek 2004. januári halála után az irányítást Makk Ferenc tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora vette át. (A csoport mindenkori vezetője az egyetemmel áll munkajogi viszonyban.) Az akadémiai állományú tagok: dr. Piti Ferenc tudományos főmunkatárs, kutatócsoportvezető-helyettes és dr. Szabados György tudományos főmunkatárs (e sorok írója) főállásban, valamint dr. Tóth Ildikó tudományos munkatárs félállásban. Ifjú kutatói státusban korábban Homonnai Sarolta és dr. Weisz Boglárka dolgozott velünk, most Teiszler Éva tölti be ezt a helyet. Félállású dokumentátorunk előbb Bozókiné Tóth Klára, majd Marton Szabolcs, később Révész Éva lett. Piti Ferenc, Tóth Ildikó és Teiszler Éva mindenekelőtt az Anjou-kori Oklevéltár elkészítésében vesz részt; az Árpád- és Anjou-kor kevésbé ismert részleteinek feltárása, s vele a korszakra vonatkozó historiográfiai kutatások Szabados György, Homonnai Sarolta és Weisz Boglárka feladata volt és maradt.

A MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tevékenységi köréből, személyi összetételéből fakadóan is elválaszthatatlan a szegedi középkortudomány korábbi intézményi kereteitől, ezért nélkülözhetetlen e helyt azok rövid áttekintése. A Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéken és a Történeti Segédtudományok Tanszéken végzett kutatói munkának Kristó Gyula – az előbbi tanszék egykori vezetője – új, hatékony egyesületi fórumot teremtett, amikor 1992-ben megszervezte, s haláláig vezette a Szegedi Középkorász Műhelyt. E tudományos egyesület elsősorban azért alakult meg, hogy a szegedi medieviszták publikációs lehetőségeit segítse elő, majd az eltelt évek során szegedi központú, de országos hatókörű szervezetté nőtte ki magát. Hangsúlyozandó, hogy különösen a nagy csapatmunkát igénylő gyűjteményes kötetek elkészítésével jó példát mutat az egyetem- és intézményközi együttműködésre. Az alapító elnök halála után 2004 tavaszán Makk Ferenc professzor vette át a vezetést. A Szegedi Középkorász Műhely kiadványsorozatát, a Szegedi Középkortörténeti Könyvtárat ugyancsak Kristó Gyula indította útjára 1992-ben. A magyar, sőt közép-európai viszonylatban újító, azóta is egyedülálló sorozat nem kizárólag sze-

gedi szerzőktől közölt és közöl monográfiákat, hiánypótló forrásgyűjteményeket; jelenleg is több kötet várakozik sajtó alatt. A szegedi középkortudomány legnagyobb szabású vállalása, az Anjou-kori Oklevéltár ugyanakkor szegedi szakemberek vállán nyugszik. A forráskiadás régi adósságát törlesztő vállalkozást Kristó Gyula hívta életre, aki elhunytáig állt a szerkesztőbizottság élén. Ezután az újjáalakult testület elnöke Almási Tibor lett; Makk Ferenc és Érszegi Géza kezdetektől fogva tagja a szerkesztőbizottságnak, 2004-től pedig Blazovich László és Piti Ferenc. Az Anjou-kori Oklevéltár köteteiben mindama levéltári kútfők helyet kapnak, magyar nyelvű tartalmi tömörítés avagy kivonat (regesta) formájában, kritikai apparátussal ellátva, amelyek 1301. január 1-e és 1387. március 30-a között keletkeztek, s az Anjou-kori Magyar Királyságra vonatkoznak. A mintegy 45–50 ezer okmány jórészt kiadatlan, kéziratos latin nyelvű anyagot takar. A hosszas előkészületek után 1990-től megjelenő sorozatból 22 kötet látott napvilágot, Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc és Tóth Ildikó gondozásában. Az elkészült kötetek 15 ezer regestát közölnek, s ezzel végéhez közelít a Károly Róbert-kor (1301–1342) feldolgozása.

A szegedi középkorkutatás szakmai közössége az intézményes utánpótlás-nevelés és révén folyamatosan gyarapodik fiatal kutatókkal. E képzési keret mindkét fokozatát az országban először itt szervezte meg munkatársaival Kristó Gyula és Makk Ferenc. A törzsképzés idejébe illeszkedő hároméves medievisztika szak 1993-tól, a posztgraduális hároméves medievisztika PhD-képzés 1994-től működik töretlenül. 2006 végéig 23-an szereztek, avagy honosítottak PhD-fokozatot, 14-en a doktori program elvégzése, 9-en egyéni felkészülés után, s további benyújtott dolgozatok várnak megvédésre. A PhD-iskola széleskörű elismertségét jelzi, hogy budapesti, pécsi, miskolci és nyíregyházi kollégák is itt védték meg értekezésüket, sőt 2005 folyamán Gálffy László fokozatszerzésekor sikeresen zajlott le az első közös magyar–francia védelem. A medievisztika PhD-programon belül kialakult egyfajta seregszemle hagyománya is: 1999-től kétévente rendezik a medievisztikai PhD-konferenciát, amelyen a képzés egykori és jelenlegi hallgatói legújabb kutatási eredményeikről adnak számot. Az eddigi 4 konferencia anyaga rendre megjelent tanulmánykötet formájában; ezek változatos tematikája hűen tükrözi a résztvevők széles érdeklődési és kutatási körét: a magyar mellett szerepet kapnak egyetemes történeti tárgyú dolgozatok, amelyek egy-egy politika-, had-, társadalom-, gazdaság-, egyház-, művelődés- és kormányzattörténeti kérdést elemeznek.

A fentiekben vázolt intézményi, képzési keretek, működési sajátosságok megjelennek a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport eddigi sorsában is. A főállású, akadémiai állományú kutató tagok mindegyike a Szegedi Tudományegyetemen végezte el a történelem szakot, majd a medievisztika PhD-képzést. Piti Ferenc még a kutatócsoport megalakulásának évében, 1999 folyamán jelentette meg az

Anjou-kori Oklevéltár XXIII. (1339) kötetét. 2000 márciusában Akadémiai Ifjúsági Díjban, 1999–2002 között Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült, s az Anjou-kori Oklevéltár XXIV. (1340) kötetével 2001-ben „summa cum laude” minősítésű PhD-fokozatot szerzett. 2005 őszén – a szegedi medievisztika PhD-képzést végzett, jelenleg Budapesten oktató Thoroczkay Gáborral együtt – elnyerte a Kristó Gyula Díjat. E sorok írója 2001, 2002 és 2005 őszén a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként végezte ausztriai kutatásait. 2003 tavaszán „summa cum laude” eredménnyel védte meg „A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században” címet viselő, medievisztikai-historiográfiai tárgyú PhD-értekezését, amelyért 2004 márciusában Akadémiai Ifjúsági Díjat kapott. Az értekezésen alapuló kötet a Balassi Kiadó gondozásában jelent meg 2006 végén, szerzője pedig – Kőfalvi Tamással, a SZTE Történeti Segédtudományok Tanszék adjunktusával együtt – a 2006. év novemberében Kristó Gyula Díjat vehetett át. Az elmúlt év őszén két eredményes PhD-védés is fűződik a kutatócsoporthoz: Tóth Ildikó és az egykor ifjú kutatói állományban velünk levő Weisz Boglárka (ő jelenleg az MTA Történettudományi Intézetében dolgozik) szerzett doktori fokozatot. Tóth Ildikó Anjou-kori Oklevéltár XV. (1331) kötetével, Weisz Boglárka Árpád-kori vámtörténeti tárgyú értekezésével.

A csoport tagjai, ifjú kutatói rendszeresen tartanak előadásokat hazai és nemzetközi tudományos fórumokon. A hagyományos szegedi medievisztika PhD-konferenciákon (1999, 2001, 2003 és 2005 nyarán) történt részvétel, szervezői munka mellett a 2000-ben rendezett szekszárdi Szent István-émlékülés is jórészt a kutatócsoport tagjaira épült. Piti Ferenc 2000 folyamán a Magyar Tudományos Akadémián, a középkortörténész Bolyai-ösztöndíjasok konferenciáján szerepelt. Szabados György előadásai közül megemlítendő: „Szent István a régi magyar és az európai irodalomban, művészetben és történetírásban” – Tihany, 2000. szeptember; „A magyar szürke marha eredete. Vitaülés” – Bugacpuszta, 2000. november; „Medieval And Early Modern Queens And Queenship: Questions Of Income And Patronage” (angolul) Budapest, 2004. október; „Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920)” – Nyíregyháza, 2004. november; „Varietas Gentium – Communis Latinitas. XIII. International Congress for Neo-Latin Studies” (angolul) Budapest, 2006. augusztus. Homonnai Sarolta a 2000 májusában Párizsban, a Párizsi Magyar Intézet által szervezett nemzetközi „Développement des États au Moyen Age la France et la Hongrie aux X–XVe siècle” konferencián vett részt, és tartott francia nyelvű előadást; 2002 novemberében pedig az Angers-i Egyetemtől érkező meghívás alapján 3 hetet töltött Angers-ban, ahol a „Le rôle des religions et des églises dans la formation des sociétés de l’Europe et du nouveau monde” konferencián is bemutatkozott, ugyancsak francia nyelvű előadásával. Teiszler Éva 2006 áprilisában Handó György pécsi prépostról tartott előadást az „Egyházi

arcélek a pécsi egyházmegyéből” címmel, a pécsi egyetemen megrendezett konferencián. Piti Ferenc és Szabados György közösen vett részt egy-egy előadással az „Innováció – A magyar és a világtudomány napja. Jász-Nagykun-Szolnok megyei rendezvénye” című tudományos összejövetelen 2006. novemberében, Szolnokon.

A konferencia-szerepléseken túl szakmai testületekben is jelen vagyunk: a Szegedi Középkorász Műhely, illetve a Szegedi Akadémiai Bizottság Filozófiai és Történettudományi Szakbizottságának Magyar Történeti Munkabizottsága, és a Magyarországi Neolatin Társaság tagjaiként. (E sorok írója emellett a nemzetközi neolatin társaság, hivatalos nevén a Societas Internationalis Studiis Neolatinis Provehendis – International Association For Neo-Latin Studies tagja.) Piti Ferenc egyszersmind a SZTE Történelem Doktori Iskola Medievisztika Program titkára is. Piti Ferenc és Szabados György a Magyar Történelmi Társulat, valamint az MTA köztestületi tagja. Tóth Ildikó és Homonnai Sarolta a Capitulum Egyháztörténeti Kutatócsoport részese. A tudományos együttműködés tágabb kereteit a testületi tagságokon túlmenően pályázati részvétel biztosította. Piti Ferenc és Tóth Ildikó OTKA támogatásban részesült. 2002-ben a kutatócsoport a Csongrád Megyei Levéltárral és az SZTE Történeti Segédtudományok Tanszékkel konzorciumot hozott létre a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Pályázatban való részvétel érdekében. A konzorcium és a projekt irányítója Kristó Gyula volt haláláig, ezután a projektvezető Blazovich László, a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója, az MTA doktora lett, míg a pályázat felelőse a csoport részéről Piti Ferenc. A projektben Tóth Ildikó vesz még részt. A sikeres pályázat az Anjou-kori Oklevéltár-sorozat elkészítésére és kiadására irányul. 2004 őszén újabb 3 évre támogatást kapott. A 2005. január 1-jén induló új pályázati ciklusban a konzorcium és a projekt vezetője Makk Ferenc.

Az egyetemi közeg kedvező lehetőséget nyújt arra, hogy eredményeink ne rekedjenek bent a kutatói elefántcsonttoronyban, hanem mielőbb szerves részét képezzék felsőoktatásbeli tevékenységünknek: Árpád- és Anjou-kori politika-, had-, kormányzat-, egyház-, gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint paleográfiai és diplomatikai kurzusainkat a történelem szakos egyetemi hallgatókon kívül a medievisztikai képzésben részesülők is látogatják. Piti Ferenc és Szabados György felsőoktatási tapasztalata több mint 10 évre, vagyis jóval az 1999. január 1-ji csoportalakulás elé mutat vissza: előbb demonstrátorként, majd a medievisztika PhD-program ösztöndíjasaiként tartottak fő- és speciálkollégiumokat (ezen kívül Piti Ferenc egy esztendeig a Történeti Segédtudományi Tanszéken volt tanársegéd). A csoport főállású tagjain kívül az ifjú kutatók is kivették, kiveszik részüket a vizsgáztatásból, szigorlatoztatásból. Az irántunk megnyilvánuló hallgatói bizalom és elismerés jele, hogy tudományos diákköri dolgozatokat, szakdolgozatokat is vezetünk, és bírálunk.

A számunkra mégoly kedves felsőoktatásbeli tevékenység sem feledtetheti azt aényt, hogy munkánk legfontosabb mércéje kutatási eredményeink rendszeres közzététele, vagyis könyvek, tanulmányok, ismeretterjesztő írások és recenziók publikálása. A kutatócsoporthoz leginkább köthető megjelenési forma az általunk kiadott, s a mi tanulmányainkat közlő *Acta Historica*-kötetek rendje, amely szervesen illeszkedik a bölcsészkar *Acta Historica*-sorozatba. Érdekes egybeesés, hogy a medievisztika PhD-konferenciák anyagához hasonlóan a csoport eddigi *Acta Historica*-kötetei szintén 1999, 2001, 2003 és 2005 folyamán láttak napvilágot. Ezek mellett megemlítendő még egy nagyobb szabású, egyszeri alkalomra szóló összeállítás: Piti Ferenc és Szabados György szerkesztésében 2000 decemberére elkészült a „Magyaroknak eleiről” címet viselő, 725 oldalas ünnepi tanulmánykötet, amely Makk Ferenc tanszékvezető egyetemi tanárt köszöntötte 60. születésnapján. Nem lehet feladatomban a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport 7 esztendei publikációs tevékenységét minősíteni; lett légyen szó a fent említett közös kiadványokban, avagy másutt közölt munkákról: könyvekről, tanulmányokról. Ehelyett inkább válogatott bibliográfiát illeszték áttekintésem függelékébe, amely reményeim szerint felkelti az Olvasó érdeklődését eddig elvégzett munkánk iránt.

Egyetlen, tőlünk független mércét mégiscsak meg tudok nevezni, amely igazolhatja eredményességünket. A MTA–TKI felügyelete alá rendelt kutatócsoport-hálózat határozott idejű (a mi vonatkozásunkban 4 éves ciklusokra tagolható) munkaszerződés szerint alkalmaz minket. Kutatócsoportunk 1999 és 2006 között két ciklust töltött ki. Az új, jóval szigorúbb feltételű pályázati rend egyike a folyamata, hogy az eddigi 171-ből csak 79 ilyen kutatóhely működhessen tovább 2007-től. Közöttük a miénk is, igaz, kissé megváltozott formában, a SZTE és a Magyar Országos Levéltár (MOL) mint befogadó intézmény társulásával, dr. C. Tóth Norbert és dr. Neumann Tibor csatlakozásával, 2007. január 1-től MTA–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport néven.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- KRISTÓ GYULA: Előszó. Kristó Gyula szerk.: Anjou-kori Oklevéltár I. (1301–1305). Budapest–Szeged, 1990. 8–10.
- PAÁL HUBA szerk.: A Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatóhelyeinek 2004. évi tudományos eredményei. Budapest, 2005. 772–773. (Piti Ferenc beszámolója alapján)
- MAKK FERENC: Előszó. Marton Szabolcs–Teiszler Éva szerk.: Medievisztikai tanulmányok. Szeged, 2005. 5–6.
- MAKK FERENC: Kristó professzor nyomdokain. A Műhely él és dolgozik tovább. Szeged, 2006. február. 7–10.

FÜGGELÉK

**A MTA – SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
publikációs tevékenységének válogatott bibliográfiája 1999–2006**

- Kristó Gyula–Makk Ferenc: Die ersten Könige Ungarns. Die Herrscher der Arpadendynastie. Herne. Verlag Tibor Schäfer. 1999. 481.
- Makk Ferenc: Ungarische Außenpolitik (896–1196). Herne. Verlag Tibor Schäfer. 1999. 147.
- Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Budapest. Pannonica Kiadó. 1999. 182.
- Kristó Gyula szerk.: Az államalapítás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szegedi Középkorász Műhely. 1999. 470.
- Kristó Gyula szerk.: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus CX. Az MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa. Szeged. 1999. 57.
- Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó Éva szerk.: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 1999. 163.
- Piti Ferenc szerk.: Anjou-kori Oklevéltár XXIII. (1339.) Budapest–Szeged. 1999. 485.
- Szabados György: Imre és András. Századok 1999/1. 85–111.
- Szabados György: Csokonai és Anonymus. Szajbély Mihály szerk.: Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére. Budapest. 1999. 137–150.
- Homonnai Sarolta: „... eundo in nuncium Regis versus regem Hungariae...” Egy diplomáciai utazás és költségei 1346-ban. Aetas 1999/3. 34–56.
- Kristó Gyula szerk.: Anjou-kori Oklevéltár. VI. (1321–1322) Budapest–Szeged. 2000. 435.
- Kristó Gyula: Die geburt der ungarischen Nation. Studien zur Geschichte Ungarns. 4. Herne. Verlag Tibor Schäfer. 2000. 201.
- Kristó Gyula: Histoire de la Hongrie médiévale. I. Le temps des Arpads. Rennes. 2000. 224.
- Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged. Szukits Könyvkiadó. 2000. 317.
- Kristó Gyula–Makk Ferenc szerk.: Európa és Magyarország Szent István korában. Délalföldi Évszázadok. 12. Szeged. 2000. 403.
- Szabados György: Az írott kútfők szerepe és forráskiadványaink lehetőségei a középkori magyar marhatenyésztés kutatásában. Bodó Imre szerk.: A magyar szürke marha eredete. Vitaülés. Bugacpuszta, 2000. November 23–24. 17–20.
- Piti Ferenc–Szabados György szerk.: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendősi Makk Ferenc tiszteletére. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2000. 725.

- Homonnai Sarolta–Kosztai László szerk.: Gizella királyné (985 k.–1060). Veszprém. 2000. 269.
- Kristó Gyula: Szent István király. Vince Kiadó. Budapest. 2001. 143.
- Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései.” Századok 2001/2. 251–300.
- Kristó Gyula–Makk Ferenc: A kilencedik és a tizedik század története. Pannonica Kiadó. Budapest. 2001. 222.
- Kristó Gyula szerk.: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus CX. Az MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa. Szeged. 2001. 67.
- Piti Ferenc szerk.: Anjou-kori Oklevéltár. XXIV. (1340.) Budapest–Szeged. 2001. 477 p.
- Weisz Boglárka–Balogh László–Szarka József szerk.: Tanulmányok a középkorról. A II. medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2001. 183 p.
- Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 18. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2002. 326.
- Kristó Gyula: Magyar historiográfia. 1. Történetírás a középkori Magyarországon. A történettudomány kézikönyve. Budapest. Osiris Kiadó. 2002. 146.
- Kristó Gyula: Anjou-kori Oklevéltár. XVII. (1333.) Budapest–Szeged. 2002. 325.
- Piti Ferenc: Hungary and Dalmatia in 1340. In: Chronica. Annual of the Institute of History of University of Szeged. 2. Szeged. 2002. 3–10.
- Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. Századok 2002/2. 341–350.
- Homonnai Sarolta: Les mouvements de réforme des Bénédictins hongrois au 14e siècle. In: Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged. 2. Szeged. 2002. 20–26.
- Kristó Gyula: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 19. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2003. 229.
- Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Lucidus Kiadó. Budapest. 2003. 313.
- Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szukits Kiadó. Szeged. 2003. 403.
- Kristó Gyula szerk.: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXVII. Az MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa. Szeged. 2003. 95.
- Kristó Gyula szerk.: Magyarország vegyesházi királyai. Szukits Kiadó. Szeged. 2003. 215.
- Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. 316.
- Kristó Gyula: Early Transilvania 895–1324. Lucidus Kiadó. Budapest. 2003. 264.
- Weisz Boglárka szerk.: Középkortörténeti tanulmányok. A III. medievisztikai PhD-konferencia (2003. május 8–9.) előadásai. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2003. 238.
- Weisz Boglárka: Az esztergomi vám Árpád-kori története. Századok 2003/4. 973–981.
- Kristó Gyula–Makk Ferenc szerk.: Anjou-kori Oklevéltár XIX. (1335.) Budapest–Szeged. 2004. 492.

- Kristó Gyula: Ardealul Timpuriu (895–1324). Biblioteca de Istorie Medie din Szeged. Szeged 2004. 398.
- Makk Ferenc–Weisz Boglárka szerk.: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXIX. Szegedini 2004. 103.
- Piti Ferenc: Anjou-kori Oklevéltár XX. (1336.) Budapest–Szeged, 2004. 471.
- Piti Ferenc: Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékre vonatkozó országbírói oklevelek a Vay család berkeszi levéltárában (1343–1355). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2004/1. 9–19.
- Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386). Szeged–Nyíregyháza, 2004. 233.
- Szabados György: A magyar honvédelem a német háborúk idején 1030–1052. Frisnyák Sándor–Csihák György szerk.: Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében 895–1920. Nyíregyháza–Zürich, 2004. 35–45.
- Szabados György: Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról. Aetas 2004/2. 130–139.
- Szabados György: Szent István királysága és a Német-Római Császárság. Tiszatáj 2004/8. 43–46.
- Tóth Ildikó Éva: Anjou-kori Oklevéltár XV. (1331.) Budapest–Szeged, 2004. 395.
- Weisz Boglárka: A Felső-Tisza vámszedése az Árpád-korban. I. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2004/3. 251–257.
- Makk Ferenc: A 10. század története. Szvák Gyula szerk.: A magyar középkor története. Budapest. 2005. 37–66.
- Makk Ferenc: A 12. század története. Szvák Gyula szerk.: A magyar középkor története. Budapest. 2005. 121–172.
- Makk Ferenc: Amicus Plato, sed magis amica veritas. (Avagy hogyan nem szabad magyar őstörténetet írni) Századok, 2005/2. 459–476.
- Makk Ferenc: Opponensi vélemény Garam Éva „Funde Byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts” című MTA doktori értekezéséről. Archaeologiai Értesítő, 2005. 229–232.
- Makk Ferenc: A magyarok földje és a vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. Almási Tibor szerk.: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Budapest. 2005. 227–232.
- Makk Ferenc–Piti Ferenc szerk.: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXII. Az MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa. Szeged. 2005. 64.
- Kristó Gyula: Károly Róbert családja. Aetas 2005/4. 14–28.
- Szabados György: Imre király emlékezete. Valóság 2005/6. 33–49.
- Szabados György: Vereség háttér nélkül? Augsburg, 955. Hitel 2005/8. 24–30.
- Teiszler Éva: Közsói szórványok egy 1476-os oklevélben. Magyar Nyelv 2005. 123–124.
- Marton Szabolcs–Teiszler Éva szerk.: Medievisztikai tanulmányok. Szeged. Szegedi Középkorász Műhely. 2005. 242.
- Piti Ferenc: Az 1342. évi nádorváltás. Századok 2006/2. 435–441.

Szabados György: Katona István (szócikk). Kőszeghy Péter főszerk.: Magyar Művelődés-történeti Lexikon. Középkor és kora újkor V. Budapest, 2006. 234–236.

Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest. Balassi Kiadó. 2006. 246.

Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor szerk.: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szeged, 2006. 470.

Sz. Gy.

SZABADOS GYÖRGY

907 emlékezete

„Árpád fejedelem az Úr megtestesülésének 907. esztendejében elköltözött e világról. Tisztességgel temették el egy folyócska forrása felett, ahonnan az kómederben folyik Attila király városába. A magyarok megtérése után azon a helyen egy Fehérnek nevezett templomot emeltek Szűz Mária tiszteletére.” Árpád fejedelem végidejéről Béla király jegyzőjének Gesta Hungarorum tudósít e szavakkal. Amennyiben elfogadjuk ezt az Anonymus által felkínált dátumot (amit nyugodt szívvel megtehetünk, mert nagyságrendileg mindenképpen helytálló, különben sincs erre vonatkozó más adatunk), úgy 2007-ben Árpád halálának 1100. évfordulójához érkezünk. Kevésbé ismeretes, hogy a 907. esztendő egy másik jeles eseménnyel is büszkélkedhetik: július 4-én és 5-én zajlott le a keleti frankok elleni csata Pozsony alatt, korai hadtörténetünk egyik legfényesebb, méltatlanul elfeledett helytállása. Sajnos erről magyar krónikás nem emlékezett meg; a korabeli kútfők közül csupán két német évkönyv szükséges tudósítása árulkodik övéik súlyos vereségéről. „Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurchnál július 4-én” – ismeri el a Salzburgi Évkönyv. Ennél többet mond a Sváb Évkönyv, amely meglepő tárgyilagossággal ítél úgy, hogy a bajorokat felelősség terheli saját balvégzetük miatt: „A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Liutpold herceget megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták. A bajorok teljes hadseregét megsemmisítették a magyarok.” (A Keleti Frank Királyság keleti, Kárpát-medencéig érő tartománya volt akkor Bajorország. A harci cselekmények lefolyásáról csak egy kései humanista szerző, a bajor Aventinus szól részletesen.)

907 kettős jelentősége megannyi kérdést vet fel. Mit árulnak el Árpád fejedelem életéről az írásos emlékek, közülük melyek tarthatóak hitelesnek, vagy legalább életszerűnek? Mikor milyen árnyalatokkal színesítette alakját az utókor, amíg eljutott a Vörösmarty Mihály eposzába foglalt, Feszty Árpád körképén és Munkácsy Mihály festményén látható, a köztéri szobrokba öntött-faragott diadalmas honszerzőig? Ki volt a magyarok első fejedelme? Mikor született Árpád? Szakrális uralkodó volt, vagy hadvezér? Részt vett-e a pozsonyi csatában? Mi a nyárközépi győzelem történelmi értéke? E gondolatok – elsősorban az Árpád személyére vonatkozóak – jó része a tudományos értelemben veendő magyar történetírást kialakulása óta, vagyis negyed évezrede foglalkoztatják. Annyi bizo-

nyos, hogy a kérdésekre adható válaszok többségét csak a valószínűség szintjén fogalmazhatja meg a IX–X. század eseményrendjét kutató történész.

A magyarok – egyértelműen elkülöníthető politikai szervezatként – a IX. század első felében jelentek meg a történelem írott lapjain. Bár a rovás emlékek ismeretében bizonyosan rendelkeztek saját írásbeliséggel, nem maradt ránk belső, anyanyelvű feljegyzés a régmúltról. A IX–X. század sorsdöntő eseményeiről ilyenformán külső – muszlim, bizánci, szláv, majd nyugat-európai – kútfők szólnak, és amikor a magyar történetírás végre megszületik, a hazai hagyományból merítő klerikusok a keresztény szemlélet szűrőjén keresztül láttatják a pogány kort. Ők döntöttek afelől, mely események méltóak arra, hogy felvegyék őket a túlélést jelentő latin nyelvű írásbeliségbe.

A XI. század derekán útjára induló historiográfiánk eleinte monarchikus iránnyal volt, de az archaikus feljegyzések legbővebb változata a XIV. századi krónikaszerkesztmény sorozatos átfogalmazásuktól, szemléleti váltásoktól érintett szövegeiben olvasható. Jellemző, hogy Árpád bejövételének ideje felől sincs közmegegyezés: az Anjou-kori krónikairódalom két szövegcsaládjában a Budai Krónika köre 888-at írt, míg a Képes Krónika s a vele rokon kódexek a 677. évet mondták. Korábbi íróink közül Anonymus 884, Kézai Simon 872 mellett foglalt állást. A középkori műveltséget összegző Thuróczy János 1488-ra egy új megfigyeléssel, 744-gyel állt elő, és ezzel hosszú időre tartósította a korai magyar történelem kronológiájában eluralkodó zavart. A tartalmi elemek tekintetében kifejezetten szűken mért örökséget hagytak ránk a krónikák. A szállásváltásban játszott főszerepen ráadásul Árpádnak osztoznia kellett apjával, Álmossal, még hozzá úgy, hogy a keresztény írásbeliségbe átmentett pogány mítosz fenségessége egyedül az apa alakját övezte. Az Álmos uralkodói nagyra hivatottságáról szóló jövendölés, a turul-monda után következik az Erdélybe vonulás, ott Árpád első kapitánnyá választása, Álmos megöletésének végzetszerűen tömör kinyilatkoztatása. Krónikáink egyedül a fehér ló mondájában elevenítik meg igazán Árpád népét. A 28. fejezetbe foglalt történetben népregezerű tagozódás fedezhető fel: háromszori követjárás jelöli ki a honszerzés három állomását, amikor is fehér lovon, féken, nyergen veszik meg az országot Szvatopluktól (!), aki meggondolatlanul annyi földet, vizet és füvet enged át a furfangos magyaroknak, amennyit azok kérnek. A cselekvő, emberközelségbe hozott hős azonban ekkor sem Árpád. Páratlan szerencsénk, hogy e mondának létezik egy kései lejegyzésű, de magyarul szóló változata is. Az Ének Pannónia megvételéről elbeszélő történeti költszünk egyedüli ránk maradt kincse, amely Árpád korára vonatkozólag önálló forrásértékkel rendelkezik. Anonymus XIII. század eleji (?) monarchikus-arisztokratikus szemléletben fogant Gesta Hungaroruma ugyanis néhány valóságkeletet leszámítva költött hőstörténet. Szereplői hús-vér emberek: hogyha kellett, bátor harcosok voltak, de ha kellett, szemfüles fürkészőkké váltak. Vitézi tetteik sora akármelyik film forgatókönyvével felvonná a versenyt, hát még a krónikák egyet-

len fehér ló-történetével! Mivel azonban a gesta hamar kikerült a történetírás véráramából, és jó félezer évig lappangott, ilyenformán a bejövétel koráról szerzhető tudás sokáig az írott hagyomány krónikás gerincén nyugodott. Hanem az előidő-szemlélet első nagy hangsúlyváltása miatt Árpád alakja hosszú időre háttérbe szorult. Az 1285 előtt alkotó Kézai Simontól származik – még ha kivonatos formában is, de – a legkorábbi önállóan fennmaradt összegzés, amelynek név szerint ismerjük szerzőjét. Az ő *Gesta Hungarorum*a a legendás hun uralkodót, Attilát tette meg az előidők megszemélyesített példázatává; Árpád a kezdetektől egy közbülső, súlypontját vesztett helyre szorult vissza. Kézai Simon újítását a követők nagy becsben tartották: a hun–magyar kettős honfoglalás szerkezetének érintetlenül hagyásában az ő tekintélye ismerszik meg. Thuróczy János elődeit felülmúló igyekezettel fáradozott Attila megkedveltetésén: I. (Hunyadi) Mátyás király (1458–1490) előképűl állítva megelevenítette a világ pörölyét, az ősmúltat az írói jelennel összekapcsoló Attila–Mátyás párhuzam révén.

A XVI–XVII. század egyre kevesebb figyelmet fordított Árpád személyére és korára. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a hunok és a magyarok közötti időárkot az avar história beemelése hidalta át az immár hármas osztatúvá bővült hun–avar–magyar őstörténeti gondolat jegyében. A másik ok az, hogy a folyamatosan gyarapodó tudást kizárólag a külhoni kútfők felkutatása táplálta, márpedig azok általánosságban szóltak eleinkről, ennél fogva a személyek története helyébe a népek története lépett. A monarchikus irányultságnak az sem tett jót, hogy a krónikákból ismert Attila–Árpád vérvonalba egyetlen avar kagánt sem sikerült beilleszteni. Az 1600-as években a protestáns Nadányi János legalább annyit elért, hogy nyugati kútfőkre támaszkodva véget vetett a hosszú időrendi tévelygésnek, és 744 helyett – a nagyságrendileg helyálló – 889-et jelölte meg a magyar bejövétel dátumaként.

Az 1700-as évek derekáiig Attila volt és maradt a régmúlt egyetlen érdekes embere. Ekkor azonban több, egymást erősítő hatás terelte az érdeklődő figyelmet a IX–X. század felé. A Bizánci Császárság történelmét feldolgozó jezsuita Kéri Borgia Ferenc 1740-ben közzétett kötete a honfoglalás korának egyik alapvető forrását, a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (913–959) által szerkesztett, majd az utókor által *De Administrando Imperio* (DAI.) címmel ellátott politikai kézikönyvét vezette be historiográfiánkba. Ám az előidő-szemlélet újabb, elemi erejű hangsúlyváltását Anonymus gestájának felfedezése és első kiadása hozta 1746-ban, az evangélikus polihisztor Bél Mátyás jóvoltából. Álmos és különösen Árpád eladdig háttérbe szorult alakja egyszeriben új életre kelt, ket-tejük „elevenése” utolérte Attiláét. Anonymus mély nyomot hagyott az elkövetkező évtizedek műveltségén. A hun–avar–magyar elgondolás egyensúlya felborult, a figyelem homlokterébe az újrakezdésektől nem szabdalt megtelepedés sikeres nyitánya került, azaz e hármasság legfiatalabb, magyar fejezete.

A formálódó kritikai történettudomány jeles képviselői a gesta bevezették az ismert kútfők közé, ahol esetenként máig ható vitákat gyűjtve módszeresen elemezték, és bíralták adatait. Az Álmostól vagy Árpádtól eredő fejedelmi méltóság feletti vita ekkor éledt fel a két legnagyobb jezsuita történettudós, Pray György és Katona István tollán. A DAI. Árpádtól, míg a Gesta Hungarorum a vérszerződés mondája révén egyértelműen Álmostól keltezte a magyar állami élet kezdeteit. Pray György VII. Konstantin, míg Katona István (helyesen) Anonymus pártját fogta. Ennek fényében érdekes, hogy éppen Katona István volt, aki az „Árpád-ház” és az „Árpád-kor” fogalompárosát terjesztette el történeti gondolkodásunkban Árpád nagyobb és híresebb hatalma mellett érvelve. 1779-ben megjelent okfejtése csak első pillantásra meglepő, hiszen ebbéli döntése a gesta mély megértését tükrözi. Felismerte, hogy Anonymus sem tudott választani: Álmost a turul-monda és a vérszerződés nemzeti históriánk mitikus kezdőalakjává emelte, ezért helyénvaló őt első fejedelemként tisztelni; ám a honfoglalás nagy művét mégis Árpád teljesítette be, aki a megszakítatlan Kárpát-medencei magyar uralom kezdetének méltó jelképévé vált. A közkeletű „Árpád-ház” fogalom tehát nem középkori hagyaték, nem eredeti önelnevezés. Amint a dinasztia kereszténnyé lett, a vérszerződést az első koronázás írta felül, Álmos utódai pedig az 1200-as évektől a szent királyok nemzetségébe sorolták magukat. Igaz, Kézai Simon a Turul-nembeli Árpádról szól, de az uralkodóház nevének kérdése hosszú időre lekerült a napirendről. Az „Árpád-ház” értelmű „stirps Arpadianae” szókapcsolat elemei Zsámboki Jánosnál tűntek fel 1568-ban, különösebb visszhang nélkül. Bél Mátyás 1723-ban már a dinasztia belső eredetére mutatott rá. Az „Árpád-kor” és az „Árpád-ház” kitétel először 1770-ben tűnt fel (természetesen latinul) a jezsuita Palma Ferenc Károlynál, de rendtársa, Katona István volt az, aki idézett okfejtésével köztudatformáló erejű értelmet adott neki. (Ebből a praktikus szakkifejezésből sarjadt később például az első uralkodóház vörös-ezüst családi címerének „Árpád-sáv” neve is.)

Árpád életidejével kapcsolatban Anonymus és Bíborbanszületett Konstantin előadásai már nem támadják, mint az előbb, hanem kiegészítik, megerősítik egymást. A kiindulópont itt is Álmos életkora, innen jutunk el Árpádéhoz. A Gesta Hungarorum 3. fejezete szerint Álmos 819-ben született. A DAI. terjedelmes 40. fejezete a 894-ben indított, magyar győzelmet hozó bolgár hadjárat idején Árpád fia Levente seregvezérségét említi. Ez a közlés – legalább nagy vonalakban – igazolja Anonymus évszámát, hiszen ha Árpádnak ekkorra fegyverbíró felnőtt fia volt, akkor ő már meglett férfi, atyja pedig hetven életévet is túlhaladott öregember lehetett. Árpád születési ideje ez alapján 840–850 közé tehető. „Amikor Álmos fejedelem érett ifjúvá serdült, nőül vette egy kiváló, ugyanazon földről való vezér leányát, akitől Árpád nevű fia született” – tartja Anonymus, de nem szól többet erről.

Árpád fejedelemsége a fent elősoroltak alapján 895 és 907 között számítható. Tizenkét esztendő igazán nem sok egy nemzet életében, ám ez a tizenkét esztendő máig ható érvényű sorsforduló tanúja: kezdődik a magyarok tömeges Kárpát-medencébe költözésével, közbülső évei a magyar fennhatóság kiterjesztésével telnek, diadalmas végpontját a pozsonyi csata jelenti. E korszakban a Kárpát-medence a görög és a latin írásbeliség látókörének végvidékét képezte, tehát ez a forrástani körülményre tekintettel lehet értékén megbecsülni azt a feltűnő aktivitást, amelyet eleink fejtettek ki. 899–900 között nagyszabású hadjáratot vezettek Észak-Itáliába. 899. szeptember 24-én a Brenta folyó mellett fényes győzelmet arattak I. Berengár itáliai uralkodó (888–924) felett. 900 folyamán az Alföld felől induló erők az Itáliából hazatérőkkel együtt kettős, keleti–dél nyugati irányú támadással foglalták el Pannóniát. 901-ben a karantán végekre rontanak, 902-ben az északi Moráviát győzik le. (A Száva és Al-Duna vidékén fekvő Ómoráviát még a honfoglalás előtt számolják fel.) 902-ben a bajorok lakomára hívják, és ott orvul meggyilkolják Kusál (Kusán, Anonymusnál Kurszán) fővezért, de a következő évben újabb háborúra kényszerülnek a magyarokkal, akik 904–905 között immár Berengár király zsoldjában pusztítják Észak-Itáliát, majd 906-ban a szláv dalamancok kérésére Szászországot dúlják. A pozsonyi csata előestéjéig követett harcok sikerét két fontos tényező biztosította. Egyfelől a Kárpát-medencében éppen megtelepedő nép saját védelmi szükségletein felül több ezer, akár két évig (899–900) is nélkülözhető katonát tudott kiállítani, másfelől ezek a nomád taktika szerint küzdő emberek kellően nagy létszámú, megfelelően betanított lóállománnyal rendelkeztek. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy az újonnan beköltözött népesség sírleleteiből kiderül, a férfiak és a nők antropológiai méretértékei között nincs különbség, vagyis nincs arra utaló nyom, hogy megözvegyült harcosok helyben talált, más etnikai közösségekhez tartozó asszonyokat kényszerültek új társukul választani, akkor világosan látszik, miszerint a 895-ben a besenyőktől Etelközben elszenvedett vereség nem járt súlyos, a magyarság életét megbénító következményekkel.

Feltűnő, hogy e tizenkét uralkodói esztendő egykorú illetve közel egykorú híradásait áttekintve szó sem esik Árpád tetteiről. Egyedül VII. Konstantin császár emlékezik meg róla, de ő sem a cselekvő embert, hanem a nemzetségalapító fejedelem-ősatyát ábrázolja, akitől népes uralkodóház ered; mindezt magyar hírforrás, Árpád dédunokájának elmondása alapján. Ez a személyét övező hallgatás mindennél beszédesebben vall arról, hogy ő volt a külvilág számára megközelíthetetlen szakrális fejedelem, Kusál pedig a gyula, a katonai főparancsnok. Árpád főfejedelemségének pusztja ténye egyszersem azt is eldönti, hogy személyesen részt vett-e a pozsonyi csatában. 907-ben hunyt el Árpád, és 907-ben győztek a magyarok a keleti frankok felett. Kézenfekvő az egyidejűségből ok-okozati összefüggésre gondolni, s a Pozsony alatti harcmezőre képzelni az uralkodó hősi halálát. Tetszetős gondolatszülemény: Árpád saját kiontott vérével pecsételi meg

az országfoglalást. Azonban erre nemhogy bizonyíték nincsen, de maga a feltételezés is idegen a X. század magyarjainak szellemiségétől: az istenemberként tisztelt nagyfejedelem személye túl értékes volt ahhoz, hogy kézítésébe bocsátkozzék, a vitézi helytállás a névről nem ismert vezérek és harcosok múlhatatlan érdeme. Mert a küzdelem nem akármért folyt. Az Avar Kaganátus bukása után mintegy 90 évvel újra egy steppei eredetű hatalom kezén egyesült a Kárpát-medence, s ez a fejlemény alaposan átrajzolta Közép-Európa politikai térképét. A helyben talált túlélő avarság nem fejtett ki ellenállást az újonnan érkezett néppel szemben, sőt a magyar etnogenezis részesévé vált; a politikai kereteiktől megfosztott morvák elmenekültek vagy beolvadtak; a dél-erdélyi bolgárok sem szólhattak bele az új rend kialakulásába: világos, hogy egyedül a Keleti Frank Királyság rendelkezett olyan katonai erő felett, amely létében fenyegette a Magyar Nagyfejedelemséget. A határ menti villongásokat 907 nyarán követte a birodalmi nagyságrendű támadás, amelynek bevallott célja a magyarok megsemmisítése volt. Két hadoszlop haladt keletre a Duna két partján, a folyón hajók hozták a hadtápot. A magyarok Pozsonyig engedték előrenyomulni a támadókat, ott a steppei taktika elemeinek (színlelt futamodás, bénító hatású nyílzápor) mintaszerű alkalmazásával július 4-én Dietmar salzburgi érsek déli parton vonuló hadoszlopát, a Dunán átúsztatva 5-én Liutpold bajor herceg északi seregét verték meg. A két fővezérrrel együtt számtalan keleti frank harcos esett el. Ez a győzelem a mégoly tiszteletre méltó és nagyhírű nándorfehérvári diadalt is felülmúlja jelentőségét tekintve, hiszen amíg 1456-ban egy szilárd állami keretek között élő nemzedéknek kellett helytállnia, addig 907-ben egyenesen az volt a tét, hogy ezek a szilárd állami keretek egyáltalán kialakulhatnak-e. Pozsony hősei erre a történelmi sorskérdésre igennel feleltek, méghozzá oly nyomatékkal, hogy német földről kiinduló birodalmi léptékű hadjárat legközelebb csak 123 év múltán érte hazánkat. (A 123 évig tartó viszonylagos háborítatlanságnak oka természetesen egyéb, szerteágazó körülményekben is rejlik.)

Nem tudjuk, Árpád megérte-e 907 nyarat, értesült-e a győzelemről. Megismerhetetlen körülmények között távozott e világról, ahogy érkezett. Sírját, földi maradványait sem lehet azonosítani, mint ahogy az összes többi magyar nagyfejedelemét sem. Személyiségjegyeiről sincs semmi biztos tudomásunk. A Hagyomány szempontjából ez így van rendjén: a szakrális uralkodó élete nem a nagy nyilvánosság elé tartozik. Az utókor feladata az emlékezet életben tartása – és nem csak e jeles, 1100. évforduló alkalmából.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Budapest, 2004.
- Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Budapest, 1996.
- Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000.
- Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. Kovács László szerk.: Honfoglalás és régészet. Budapest, 1994. 217–224.
- Gombos Ferenc Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *Hadtörténelmi Közlemények* 28. (1927) 429–519.
- Katona, Stephanus: *Historia Critica Regum Hungariae. Stirpis Arpadianae. Tomulus I. Complectens res gestas S. Stephani, Petri, Samvelis Abae.* Pestini, 1779.
- Kristó Gyula: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged, 1993.
- Kristó Gyula szerk.: A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995.
- Kristó Gyula: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. Budapest, 2002.
- Makk Ferenc: A turulmadártól a kettőskeresztig. *Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről.* Szeged, 1998.
- Nagy Kálmán: A honfoglalás hadtörténete. Budapest, 1998.
- Négyesi Lajos: A pozsonyi csata. (907. július 4.) Hermann Róbert szerk.: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái.* Budapest, 2003. 20–22.
- Pray, Georgius: *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.* Vindobonae, 1761.
- Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest, 2006.
- Szádeczky-Kardoss Samu: Az avarok története Európában. Kristó Gyula–Makk Ferenc szerk.: *Árpád előtt és után.* Szeged, 1996.
- Tóth Sándor László: *Levédiától a Kárpát-medencéig.* Szeged, 1998.

MAKK FERENC

A magyarok hispániai kalandozása

Liudprand, az eseményekkel kortárs cremonai püspök *Antapodosis* c. műve V. könyvének 19. caputjában a magyarokra vonatkozóan a következő történetet meséli el. „Hoc in tempore rex Hugo datis decem nummorum modiis pacem cum Hungariis fecit, quos ab Italia acceptis obsidibus expulit atque in Hispaniam dato eis praeduce duxerit. Quod vero ad Hispaniam et ad civitatem ipsam, in qua rex vester moratur, Cordobam non venerunt, haec causa fuit, quoniam triduo per inaquosam et siti vastam regionem transierunt; putantes itaque equos seseque siti perituros praeduce sibi ab Hugone concesso mortetenus verberato celeriori quam abirent impetu reverentur.” Magyar fordításban ez a következőképpen hangzik. „Ebben az időben Hugo király a magyarokkal békét kötött, miután 10 mérő pénzt adott nekik; őket pedig – kezeseket kapván – Itáliából kiűzte, s vezetőt adván nekik, Hispániába irányította őket. Minthogy pedig Hispániába és abba a városba, Córdovába, amelyben a ti királyotok [ti. a mór kalifa – MF.] tartózkodik, nem érkeztek meg, annak az volt az oka, hogy három napon át víztelen és szárazságtól kietlen vidéken vonultak át; s úgy gondolván, hogy ők maguk és lovaik is a szomjúságtól fognak elpusztulni, a Hugo által nekik átengedett vezetőt halálra ütlegették, és gyorsabb iramban, mint ahogy oda elmentek, visszafordultak.”

A magyarok itt említett hispániai (és ezzel együtt itáliai) hadjáratának időpontja hosszú ideig vitatott volt, s a szakirodalomban különböző datálásokat találhatunk. Van olyan vélemény, miszerint a magyarok már 924-ben betörték az Ibériai-félszigetre, de ott akkor csupán kisebb katalán területet érintett a portyázó csapat becsapása a Pireneusok déli oldalán. Ennek bizonyítására szokás hivatkozni arra az ampuriasi latin nyelvű felíratra, amely az ottani – tengerpart közeli – San Martin (Szent Márton) templom egyik kövén szerepel. Eszerint a templomot 926-ban a győzedelmes Gauzbertus comes építtette újjá. Nem lehet azonban meghatározni azt, hogy a gróf kik felett aratott győzelme után állította helyre az elpusztult szentélyt. A történelmi körülmények ismeretében elsősorban a normann vikingek és a félszigeti arabok jöhetnek szóba, de teljesen talán a magyarokat sem lehet kizárni. Más kutatók – Ibn Hajján művének felfedezése előtt Liudprand és a mór Masudi közlései nyomán – 940-re, 943-ra, illetve 943–944-re teszik a magyarok nagy (az esetleges 924. évi betöréstől teljesen független) hispániai kalandozását. A kortárs szerző, Liudprand (a hispániai mór kalifa kül-

döttére, az elvirai Recemundo püspökre utalva, akivel a német királyi udvarban 956 tavaszán személyesen beszélgetett) 941 és 943 közti események után és 944-es történések előtt írta le fentebb idézett elbeszélését. Az arab Masudi a 943 után írott munkájában a magyarok 934. évi nagy bizánci expedíciójával kapcsolatban megjegyzi: azóta pedig „portyáik kiterjedtek a szlávok és Róma [ti. Itália] földjére, majd támadásaik ebben az időben elérték Al-Andalus [ti. az arab Hispánia] határvidékét, Katalóniát és Galíciát.” (Elter István fordítása.) Ezek alapján világos: a mozarab püspöktől, Recemundótól származó helyes információ birtokában Liudprand joggal hangsúlyozta azt, hogy a magyarok nem jutottak el az arab Hispánia, azaz Al-Andalus központi helyeire, így a főváros, Córdoba vidékére sem. Ezért nem is indokolt az az álláspont, amely éppen Liudprand idézett közlése nyomán azt tartalmazza, hogy 943-ban a magyarok nem tettek eleget a Hugo királytól (926–948) kapott megbízatásuknak, mert el sem érték a történelmi Hispánia határát. A hispániai és így az itáliai hadjárat datálásában Ibn Hajján műve vonatkozó részének felfedezése és kiadása hozott fordulatot.

Ibn Hajján (997/98–1076) a középkori Hispánia (arab és keresztény) történetének legkiválóbb historikusa. A *Kitab al-Muqtabis* (A más szerzőktől kivonatolónak könyve) című műve a mohamedán Al-Andalus történelmét tárgyalja 711-től 976-ig; ebből az V. könyv a legnagyobb córdobai mór uralkodó, III. Abd al-Rahman kalifa (912–961) időszakának huszonhárom évét (a 919–942-es időszakot) fogja át. A mór történész műve elkészítéséhez korábbi és kortárs írók munkáit, a kalifa udvarának hivatalos okmányait (így leveleket, követi jelentéseket) és keresztény (újlatin nyelvű) írásokat, feljegyzéseket is felhasznált. A nagyszabású mű V. könyve magyar részletének tanulmányozása Magyarországon annak nyomán indult meg, hogy P. Chalmeta professzor 1976-ban francia fordításban a magyar vonatkozású fejezetet is közzétette. A madridi professzor – nemes gesztust gyakorolva – hamarosan eljuttatta a magyar kutatókhoz a megfelelő kódexrész fotómásolatát, ez s az a tény, hogy 1979-ben megjelent a *Muqtabis* V. könyvének kritikai szövegkiadása Madridban, újabb lendületet adott a magyarországi kutatásoknak. Ibn Hajján műve kezdettől fogva a magyar kutatás érdeklődésének homlokterében állott, s neves magyar szakemberek (arab filológusok, történészek, régészek) egész sora foglalkozott e szöveghehellyel, vonatkozó eredményeiket mi magunk is felhasználtuk. Számos kérdésben komoly vitákat váltott ki az új arab forrás szövege, de ezek is azt bizonyítják, hogy a *Muqtabis* a korai – főleg a 10. századi – magyar történelemnek kiemelkedően jelentős és igen értékes forrása. Hispániai információit jól egészítik ki más kútfők, így Liudprand, Masudi, Maqdisi, Udzri, valamint a keresztény Katalónia (a katalán grófságok) latin nyelvű egyházi iratainak megfelelő közlései.

Ezen források adatai révén egész pontosan (olykor napra szólóan) megállapítható a magyarok nagy hispániai kalandozásának ideje. A legtöbb segítséget Ibn Hajján nyújtja ehhez. Először is a *Muqtabis* alapján teljesen egyértelmű,

hogy a hispániai magyar hadjárat a 942-es évben zajlott le! Ebből következően a megelőző itáliai kalandozás ideje is természetesen 942-re helyeződött át. A Muqtabis az ibériai események részletes ismertetése során az év mellett számos esetben a hónapot és a napot (annak számával és nevével együtt) is megadja. Ennek ellenére sem egységes a magyar szakirodalomban a hadjárat idejének pontos datálása. A kutatók közül néhányan a betörést nagy általánosságban 942 nyarára, többen pedig – közelebbi időmegjelölés nélkül – 942 június–július hónapjaira, illetve a 942 június végétől július végéig terjedő egy hónapra teszik. Újabban pedig komoly formában felmerült a 942. július 7-e és szeptember 15-e közti időszak is. A különböző datálásoknak az a magyarázatuk, hogy az arab szövegben olvasható időpontok olykor pontatlanok, tévesek és egymásnak ellentmondóak. Mivel Ibn Hajján rendkívül pontos és megbízható szerző volt, a kronológiai hibáknak szakvélemény szerint minden bizonnyal az az okuk, hogy a későbbi szövegmásolók (akikből legalább kettő volt) eltévesztették és eltorzították a másolás alkalmával az eredeti hiteles és pontos adatokat. Így állhatott elő például az, hogy egyik helyen 942. július 7-én ütöttek táborn a magyar csapatok a hispániai Lérída városa előtt, amit azután nyolc napon keresztül ostromoltak, ugyanakkor egy másik közlés szerint a magyarok, akiket Ibn Hajján mindvégig turkok (=türkök) néven emleget, már július 11-én hanyatt-homlok elmenekültek onnan. Vagy a magyar kalandozók fogságába került barbastrói mór kormányzónak megváltás útján történt kiszabadulását egyszer szeptember 15-re, másszor viszont július 27-re teszi a kútfő.

Véleményünk szerint a magyar sereg 942. június 10-e táján tört be a Pireneusi-félszigetre, katalán területre. Ezt a következő adatok bizonyítják. Ibn Hajján szerint Lérída város ostromához július 7-én kezdtek a magyarok, s ez nyolc napig tartott. Ezután eltávoztak és visszavonultak, majd július 27-én – kiváltás révén – Barbastro város ura kiszabadult a magyarok fogságából. Ez egyébként nyilvánvalóan még Hispániában katalán területen zajlott le a határon. Ez az időpont azért tekinthető hitelesnek, mert Ibn Hajján azt is közli, hogy a kormányzó összesen harminchárom napig volt a magyarok foglya. Ez azt jelenti, hogy június 25-én esett fogságba, amit viszont egy másik arab forrás határozottan igazol. Udzri, a 11. századi mór szerző, aki egyébként a korabeli teljes kútfőanyagban egyedül nevezi mágus-oknak a kalandozó magyarokat, művében elmondja: Ibn Yahya kormányzót június 25-én ejtették foglyul a magyarok, akit azután egy kereskedő ezer mitkal összegnyi pénzért váltott ki a fogságából. Július 15-től tehát – négy naponként egy-egy pihenőnapot számítva – két-három pihenőnappal együtt július 27-ig mintegy tizenkét-tizenhárom nap alatt jutottak vissza a magyarok a Lérídától kb. 300 km-re fekvő északi katalán határvidékre. Ez azt jelenti, hogy a lóháton vonuló magyarok – a pihenőnapokat figyelmen kívül hagyva – a menetnapokon kb. napi 30 km-es sebességgel haladtak. Ebből következően egyébként más kalandozás alkalmával is átlagosan napi 30 km-nyi távol-

ságot tehettek meg. Ebből adódóan érkezésükkor a Lérída és a tőle nyugatra levő Barbastró közti 70 km-es távolságot nagyjából két nap alatt tették meg, s Barbastróhoz június 25-e táján érkeztek. Azaz a határtól Barbastróig kb. 15 napnyi út állt mögöttük, vagyis június 10-e körül indultak el az északi határtól, s június 25-e körül értek el Barbastró városához. Adataink alapján arra lehet következtetni, hogy Al-Andalus Felső-Végein, az arab határvidéken Lérída mellett más jelentősebb városok ostromlásával és kifosztásával is megpróbálkoztak a magyar kalandozók. Ha ugyanis feltételezzük, hogy június 25-én már el is távoztak Barbastró alól, és Huescához vonultak, majd onnan tértek vissza Lérídához július 7-én, akkor ezt a – mintegy 170 km-es – távolságot egy-két napi pihenő közbeiktatásával maximum hat-hét nap alatt tették meg. Ily módon július elején a hónap hetedik napjáig üresen áll legalább öt nap. Valószínűleg ezt az időt először Barbastró, azután Huesca és másik három város eredménytelen ostromával töltötték a magyar sereg katonái. E városok megtámadására röviden Ibn Hajján is utal. A sorozatos kudarcok nyilván alaposan megtépázták a magyarok harci lelkesedését. Rossz kedvük akkora volt, hogy – Liudprand tudósítása szerint – dühükben a Hugótól kapott kalauzukat a visszavonuláskor halálra korbácsolták.

Az utat társzekereik, váltólovaik és foglyaik kíséretében tették meg, hiszen érkezésükkor és visszavonulásukkor is zsákmányoltak, és foglyokat ejtettek. A latin nyelvű helyi források szerint útjuk során számos katalán helységet (falut, várost), kolostort, templomot és tanyát feldúltak és kiraboltak. Erre a zsákmányoló dúlásukra utal Ibn Hajján is: a magyarok támadása „Katalónia felől jött. Amerre csak ott elvonultak, mindenkit leigáztak.” Maqdisi arab szerző alábbi megjegyzéséből szintén ez derül ki. „A turkok [magyarok] egy lovaskülönítménye betört Andalúzia [a mór kalifátus] határvidékére, ott foglyokat ejtett, és elhajtotta a szabadon legelő jószágokat.” (Elter István fordításai.)

A fenti adatok alapján szerintünk a nagy hispániai magyar hadjárat kb. 942. június 10-e és július legvége között zajlott le, s a kalandozók július–augusztus fordulóján a korábbi útvonalon érkeztek vissza a Hispánián túli, a Pireneusoktól északra elterülő – ugyancsak katalán – vidékre, ahol a rájuk támadó egyesült katalánokkal még ütközetet kellett vívniuk, amely a magyarok súlyos vereségével végződött. A vereség nagyságát igazolhatja az is, hogy eddig még egyetlen korabeli hispániai arab pénzérme sem került elő a Kárpát-medencében a 10. századi leletek között, azaz zsákmányukat is elveszítették. Mindezek nyomán megállapítható: a hadjárat tehát 942-ben nem egy hónapig, hanem több mint másfél hónapig tartott.

TEISZLER ÉVA

Oklevélkiadás egykor és ma

A középkori magyar történelem kutatásához elengedhetetlenül szükséges a korokban keletkezett oklevelek ismerete. A rendszeres, szervezett forrásgyűjtés és forráskiadás megindulása Magyarországon a 17–18. század fordulójára tehető, s olyan nagynevű jezsuiták nevéhez köthető, mint az első forrásgyűjtési szabályzatot összeállító Hevenesi Gábor, vagy Cseles Márton, Kéri Borgia Ferenc és Timon Sámuel, akiknek munkáját a későbbi időkben többek között Bél Mátyás, Bod Péter, Johann Georg Schwandtner, Pray György, Katona István, Kaprinai István és Wagner Károly folytatták.

A magyarországi okleveles anyag teljes körű felkutatásának igénye a 19. században született meg. Ennek az igénynek az első komoly megfogalmazója a főképpen a jog- és alkotmánytörténet iránt érdeklődő Kovachich Márton György volt, aki maga is komoly forrásfeltáró tevékenységet végzett személyes utazások és levelezések során. Munkásságában különösen fontosnak tartotta az 1000 és 1526 között keletkezett, a már kiadott és a még kiadatlan levéltári anyag (eredeti okmányok, hiteles átírások, vidimált és egyszerű másolatok, másolatgyűjteményekben megtalálható okiratok) összegyűjtését és nyomtatásban való teljes szövegű megjelenését. Az oklevélszövegeket tervezete szerint az oklevélben átírt legrégebbi oklevél keltezése alapján időrendi sorrendbe kell állítani, s mindegyik elé a fontosabb adatokat tartalmazó regesztát (az ő szóhasználata szerint argumentumot) kell illeszteni. Kovachich az általa tervezett kötetsorozathoz közös mutatórendszert gondolt elkészíteni. Sajnos ez a nagyszabású munka pénz- és kutatóhiány miatt nem jutott el a kiadásig. Kovachich – akit egyik kortársa, Tertina Mihály „a Diplomák egybe Gyűjtésének a feje”-ként jellemzett – munkássága mégis több szempontból nagy hatást gyakorolt az őt követőkre, hiszen Pauler Gyula és Óváry Lipót lényegében az ő elvei mentén alakították ki 1882-re a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárát (DL). Ennek alapvetéseit követte az 1982-ben létrejött Diplomatikai Fényképtár (DF) is, ugyanakkor a történettudomány máig be nem teljesedett vágya egy teljes, a Mohács előtti anyagot felölelő okmánytársorozat megalkotása.

1828-ban Fejér György emelte fel a szavát egy oklevélgyűjtemény létrehozásának szükségessége mellett, melyet el is készített. Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis-e 1829 és 1844 között jelent meg Budán. Mivel Fejér magát Kovachich követőjének vallotta, igyekezett annak elveit követni, de

nem tudta maradéktalanul megtartani azokat. Okmánytára – sok hibája ellenére – ma is nélkülözhetetlen.

A 19. század közepén a Magyar Tudományos Akadémia karolta fel a szervezett oklevélgyűjtési- és kiadási munkálatokat. A Történelmi Bizottság 1855-ben útjára indította az országban elszórtan, „közhelyeken és magánosoknál” lévő okiratok kiadására a Magyar Történelmi Tár című folyóiratot, amely ettől kezdve 25 kötetben tett közzé okleveleket, regesztákat és rövidebb terjedelmű forrásokat. Két évvel később, 1857-ben elindították a Monumenta Hungariae Historica sorozatot is, melynek egyik alsorozata, a Diplomataria okleveleket tett közzé. Szintén az Akadémia támogatásával jelent meg 1860 és 1874 között az Árpádkori új okmánytár, 1903 és 1915 között a Thallóczy Lajos szerkesztette Magyarország melléktartományainak okmánytára, és az 1878–1920 között kiadott Anjou-kori okmánytár hét kötete Nagy Imre és Nagy Gyula szerkesztésében. Ezen oklevéltárak nem törekedtek a teljes forrásanyag felkutatására, egy-egy levéltár anyagából a kutató kedvére kiragadott okleveleket időrendbe szedve közölték a kötetekben. A források feldolgozásának egységes szemlélete, tervszerű publikációs igény nem tükröződik a munkákon, gyakran egy-egy kötetben belül is eltér az okleveles anyag feldolgozásának mélysége. Az akadémiai sorozatok további közös jellemzője, hogy befejezetlenül abamaradtak.

A forráskiadásnak a század folyamán újabb lendületet adott az 1867-ben megalakult Magyar Történelmi Társulat, melynek elnöke 1880-ban Ipolyi Arnold lett. Már a Társulat közlönyének, a Századoknak első száma közli Horváth Mihály és Mikó Imre elnök beszédét, melyben az Akadémia oklevélkiadó tevékenységének méltatása mellett helyet kap a modern forráskiadás igényének megfogalmazása. Ipolyi Arnold maga is figyelmeztetett a magyar okmánygyűjtemények rendszertelenségére és bizonyos értelemben vett igénytelenségére, 1885-ben pedig a Társulat évi közgyűlésének központi kérdésévé a források gyűjtésének, kiadásának és kritikájának problémakörét tette. Itt Thallóczy Lajos a hazai és külföldi levéltárak átnézése, a tervszerűség, a teljesség és az egységesség szükségességét hangsúlyozta, Fejérpataky László pedig kidolgozta a szövegkiadás szabályait. A Társulat nagy lendülettel fogott hozzá az országban található magán-, köz- és egyházi levéltárak, valamint a külföldi levéltárak magyar vonatkozású anyagainak összegyűjtéséhez. 1868 és 1909 között 17 megyét jártak be. Tagjai magánutakon és a társulat vándorgyűlései alkalmával, illetve vidéki társulatainak segítségével hatalmas forrásgyűjteményeket alapoztak meg, melyről a Századok hasábjain egyenetlen jelentésekben rendszeresen beszámoltak, a Társulat pedig anyagi támogatókat szerezve útjára indította többek között a Hazai Oklevéltár, a Zichy- és a Teleki-oklevéltár köteteit. Mindemellett a hazai oklevélkiadás egységességét nekik sem sikerült megteremteniük, forráspublikáló tevékenységük lendülete pedig csak az 1930-as évekig tartott, mely egyben a két világháború közötti oklevélkiadás lendületének általános visszaesését is jelzi.

A második világháború után újra és újra felbukkantak a középkori forráskiadással kapcsolatos korábbi problémák. 1967-ben Mályusz Elemér a szinte követhetetlené váló publikációk könnyebb áttekinthetősége érdekében a Levéltári Közleményekben javaslatot tett egy Archívum elkészítésére, amely annotált formában tartalmazná az önállóan megjelent oklevéltárak mellett a monográfiák mellékleteként napvilágot látott függelékek és a folyóiratokban található oklevélközlemények könyvészeti adatait, javaslata azonban visszhang nélkül maradt. Benda Kálmán jóval később, 1982-ben ugyanezen folyóirat hasábjain még mindig a történeti forráskiadás hiányosságairól beszél, s felemeli szavát a forráskiadás becsületének helyreállítása mellett. Hangsúlyozza, hogy ezt a tevékenységet is tudományos munkának kellene elismerni, s szabályozni kellene a feltárás, a közreadás és a jegyzetelés, valamint az apparátus elkészítésének részleteit.

Eközben több nagyszabású vállalkozás is megkezdődött, róluk Solymosi László készített tartalmas beszámolót a Századok 2007. évi 2. számában. Közülük kiemelendő a 20. század két legnagyobb vállalkozása, a Kristó Gyula által útnak indított Anjou-kori oklevéltár és a Mályusz Elemér kezdeményezte Zsigmond-kori Oklevéltár. Bár a két okmánytár különböző publikálási és anyaggyűjtési elvekkel dolgozik, mégis mindkettő célja a címben meghatározott időszak okleveles anyagának regesztákban történő, következetes feltárása. A két oklevéltár közül az előző a már kiadott és a még kiadatlan, tehát a teljes okleveles anyag közlését tartja szem előtt, apparátusában összegyűjtve az adott oklevéllel kapcsolatos teljes könyvészeti anyagot, a korábbi oklevéltárak kiadásait, elírásait javítja, azaz a rossz keltezésre, elírásokra is felhívja a figyelmet. Nemcsak tartalmi, de formai, alaki szempontból is igyekszik mindent feljegyezni az oklevelekkel kapcsolatban. A teljességre törekvő Anjou-kori oklevéltár előnye az is, hogy miután valóban áttekinti a Károly Róbert és a Nagy Lajos-kor teljes okleveles anyagát, lehetőséget teremt a keltezetlen oklevelek datálására, s ezáltal a levéltári nyilvántartás pontosítására. Ez az oklevéltár felel meg tehát leginkább a következetes, rendszerezett, egységes alapokon nyugvó, teljességre törekvő, modern oklevélkiadás kritikai igényeinek.

Csak remélni tudjuk, hogy a több generáció munkáját felmutató Anjou- és Zsigmond-kori okmánytársorozat, amely legalább részben valóra váltaná a Kovachich által megálmodott nagyszabású tervet, nem jut a 19. században megindult nagy vállalkozások sorsára, s a két korszak teljes okleveles anyagának regesztáit nyomtatott és digitális formában egyaránt kezünkben tarthatjuk majd.

TÓTH ILDIKÓ

Károly Róbert első országbírói

Az Anjou Károly Róbert (1301–1342) által kormányzott Magyar Királyságban az 1330-as évektől a nádor után a legfontosabb világi méltóságviselővé az országbíró (lat. iudex curie regie) vált, aki az ország kül- és belpolitikájában egyaránt hallatta szavát. Az országbíró tiszteét ebben az időben, 1328 és 1349 között Nagymartoni Pál viselte, az egyik legjelentősebb személyiség a 14. században az országbírói intézmény élén. Munkássága azonban nem volt gyökértelen, szervesen épült elődei, Károly Róbert korábbi országbírói, Csák János, Hermány nembeli Lampert és Köcski Sándor gyakorlatára. Ők teremtették meg az olykor kaotikus viszonyok között is azt alapot, amelyre Nagymartoni Pál bátran építkezhetett több mint húsz éves belviszályoktól mentes hivatalviselése alatt.

Az országbírói hivatal előzménye a 11. századtól adatolható udvarbíró (lat. curialis comes) intézménye. A királyi udvar székhelyén a nádor mellett ítélkező, második állandó jellegű bíró Gyula curialis comes személyében először a bozóki apátság alapítólevelében jelent meg 1127–1131 közt. A tisztségnek a nádortól való különállása 1138-tól bizonyítható. A nádortól nem csupán a királyi jelenlét bíróságának vezetését vette át, hanem a 13. század elejéig gazdasági jellegű ügyeket is intézett, amelyeket a továbbiakban a kialakuló tárnokmesteri tisztség viselője vett át.

Az 1222. évi Aranybulla úgy rendelkezett, hogy az országbíró a királyi kúriában bárkit megítélhessen, s az ott megkezdett ügyet bárhol befejezhesse. A korábbi udvarbíróból az 1230-as évekre lett az oklevelek megnevezése szerint a királyi udvar bírójává (iudex curie regie). Bírői hatásköre és illetékessége így csakhamar minden országlakosra kiterjedt, és magyar megnevezésével összhangban valóban az ország bírójává lett. Pecsétjét a világi és kánonjog egyaránt autentikusnak tartotta. Oklevelei a 13. századtól főként a perfolym során keletkezett perbehívó, perhalasztó és ítélet levelek, de ezek mellett szép számmal állítottak ki irodájában bevallásokról, peregyezségekről szóló okleveleket is.

Az országbírói tisztség alapvetően békebeli állapotokat feltételező hivatal, Károly Róbert országlásának első éveiben azonban éppen nem kedveztek e hivatal működésének. 1300 augusztusában II. Károly elindította 12 éves fiát, Károly Róbertet viszonylag csekély kísérettel, a magyarországi hátország bármiféle birtoklása nélkül, csupán firenzei bankároktól felvett pénzzel Magyarország felé. Amikor hajói befutottak Spalato kikötőjébe, az Anjou-párt hívei fogadták a tenger-

parton, délvidéki főurak, Šubic Pál, majd Zágrábtól Csák Ugrin vezették az ország belseje felé. Ám maga a törvényes uralkodó, III. András király (1290–1301) sem törődött vele, hiszen a világi és egyházi elit az Anjou-párti Bicskei Gergely esztergomi érsek kivételével a törvényes uralkodó oldalán állt. VIII. Bonifác, majd V. Kelemen pápa ugyan a tőlük hűbéresként függő nápolyi Anjoukat támogatta, de a tényleges magyarországi helyzetben, III. András király 1301 januárjában bekövetkezett halála után Károly Róbertnek kellett felvennie a versenyt. Először a trónkövetelőkkel, II. Vencel cseh király szintén Vencel nevű fiával, illetve annak 1305-ben a közben megürült cseh királyi trónra való távozása után Wittelsbach Ottó bajor herceggel, aki 1307 nyarán Kán László tartományúr fogságába került, majd az ő Magyarországról való kényszerű távozása révén a nagyhatalmú tartományurakkal szemben.

A tartományurak törekedtek arra, hogy az igazságszolgáltatás jogkörét a saját territóriumukon önmaguknak tartsák fenn, területükön a legfőbb bíró maga a tartományúr volt. Kristó Gyula kutatásaiból tudjuk, hogy Csák Máté, Aba Amadé, Kőszegi János és Kán László a király mintájára külön udvarbírát is tartott. Ezzel szemben az 1300-as évek elején háromszor is megkoronázott Károly Róbertnek nem volt országbírója.

Az országbíró működéséhez ugyanis szükségeltetik egy ország. Kezdetben Károlyt csak néhány délvidéki tartományúr támogatta, szemben Vencellel, aki az ország nagyobb részét tudhatta magáénak. Így magyarázható, hogy mind az alországbíró, mind – ha egyetlen említéssel is – az országbíró tiszte betöltött volt Vencel uralma alatt, aki Magyarországon a László nevet használta. Ezzel szemben úgy tűnik, I. Károlynak sem lehetősége, sem kedve nem volt országbírót kinevezni. Egyrészt maga a tisztség is sokat veszített fényéből, mióta a király egyik fő kötelességének tartott pártatlan ítélezés fóruma tartományúri befolyás alá került. Másrészt I. Károly háromszori koronázása is mutatja, nem tarthatta magát addig az ország szuverén uralkodójának, amíg a tartományurak egyenként el nem fogadták hatalmát. Majd csak a harmadik, 1310. augusztus 27-i koronázás után állítja vissza az országbírói tisztséget, amelynek felújítása a tartományurak elleni harc békés kezdetét jelentette, azok szuverén igazságszolgáltatásának megszűnését.

A király szándéka az volt, hogy az évtizedes zűrzavart szilárd rend váltsa fel, ezt kormányalakításának ténye is mutatja. Míg 1310 előtt Csák Máté, Aba Amadé, Borsa Kopasz és Ákos István is nádornak címezte magát, és saját területükön gyakorolták is e jogkört, addig az országbírói és egyéb méltóságok nem voltak betölthetők. A harmadik koronázást követő időkben azonban egy széles kormányzó garnitúra tagjai bukkannak fel a forrásokban. Ezek között jelenik meg Csák nembeli Csák fia János is, mint I. Károly első országbírója, aki 1311. március 10. és 1314. július 12. között viselte hivatalát.

Csák János a híres Csák nem Újlaki-ágából származott, a nagyhatalmú tartományúrral, Csák Mátéval igen távoli rokonság kötötte csak össze. Távolabbi rokonság fűzte a szintén az Újlaki-ághoz tartozó Csák Ugrinhoz, aki Károly Róbert hatalmi elitje első emberének számított a kezdetektől 1311-ben bekövetkező haláláig. Csák János politikai karrierje még a századforduló előtt kezdődött, III. András alatt baranyai ispán, királyi lovászmester volt. Rokonával, Csák Ugrinnal szemben kezdetben nem Károly Róbert, hanem Vencel oldalán állt. 1307-ben azonban már I. Károly oldalán találjuk. Június 1-jén a csehországi fogságból megszökött budai rektor, Werner fia László a későbbi országbíró segítségével foglalta el Budát. A 14. századi krónikakompozíció tudósításából tudjuk, hogy a Vencel király fogságából kiszabadult Werner fia László Csák fia Jánossal együtt éjszaka a zsidók zsinagógája melletti kapun hatolt be Budára, néhány budai polgárt legyilkolt, Peturmann városbíró kénytelen volt ruhátlanul elmenekülni. Az egykori budai rektor két esküdtpolgárt, Martunhermann és Márton mestert ló farkára kötve vonszolt végig a városon, majd csontjaikat tűzbe vetette, és javaikat megszerezte.

A Csák János országbírótól fennmaradt oklevelek mind budai keltezésűek. Az ország központjából irányította a királyság nyugati, keleti, északi, déli és középső részének ügyeit. Országbírói működésével minőségi és mennyiségi változás történt a bíraskodásban. Mind területi hatáskörét tekintve, mind formailag kiszélesedett a bíraskodás, Csák János nagy súlyt fektetett a perekben a 14. század nagy forradalma, az anyagi (okleveles) bizonyítás alkalmazására is.

A tartományurak és a király közötti egyezség azonban rövid ideig tartott. Már 1311 folyamán Csák Máté pusztítva Buda kapujáig jutott előre, és ezzel utat nyitott Károly Róbert uralkodásának második szakaszához, amely 1311-től 1323-ig tartott, és a tartományurak elleni háborúk jegyében telt. I. Károly első országbírója, Csák nembeli János is nemsokára nagyhatalmú rokonának, Csák Máténak pártjára állt át, sőt mellette haláláig kitartott. Ez kényszeríthette az uralkodót arra, hogy amint egy 1313 szeptember 29-én Budán kiállított oklevél mutatja, Csák nembeli János mellett (helyett?) egy új országbírót nevezzen ki.

Az új országbíró, Hermány nembeli Lampert 1324-ben bekövetkezett haláláig viselte megszakítás nélkül az országbíró tisztjét. Egy olyan időszakban állt egy békebeli állapotokat feltételező hivatal élén, mikor az esetleges ellentéteket éppen nem a szóbeli meggyőzés, hanem a kard révén oldották meg. A királynak egy-egy oligarcha ellen többször is hadba kellett vonulnia.

Éppen Lampert országbíró tisztségviselésének első éveiben, a legsúlyosabb harcok kezdetén, 1315-ben I. Károly a királyi székhelyet a kevésbé biztonságos Budáról a nehezen megközelíthető Temesvárra helyezte át. Erdélyben kiújultak a zavargások, északkelet Magyarország a Borsák és az Amadé fiak révén, a Dunántúl és a Felvidék északnyugati része pedig a Kőszegiek és Csák Máté révén okozott gondot az uralkodónak, egészen utóbbinak az 1321. év folyamán be-

következett haláláig. A konszolidáció kezdetét az Adriai-tenger-melléki Šubićok, illetve a szlavóniai Babonićok 1322–1323 folyamán történt leverése jelentette. Ekkor költözött át a királyi székhely is Temesvárról Visegrádra. Az állandó harcok, a stabilitás hiánya tehát Hermány nembeli Lampert szinte egész tisztségviselési ideje alatt jellemezte az országot.

Szemben elődjével Hermány nembeli Lampert egy igazi „szürke eminenciás” képét mutatja a ránk maradt források alapján, egy igazi hivatalnokot, aki feladatát mindig hűséggel és pontosan ellátta. Országbíróként és csanádi ispánként jelenik meg először a forrásokban az 1310-es évek közepén, majd országbírói méltósága mellett 1321-től, Csák Máté halála után nyitrai ispán és tapolcsányi várnagy, 1323-tól zalai ispán. Többször is elkíséri Károlyt hadjáratai során, sőt halála is ekkor következik be, az 1324. évi erdélyi hadiesemények közben.

A király választása nem értelmetlen emberre esett, Lampert azoknak a király céljaira igen alkalmas embereknek sorát nyitja meg az országbírói méltóságban, akik – mint utódai, Köcski Sándor és Nagymartoni Pál – nagy szervezőképességről tettek tanúbizonyságot.

Legkorábbi budai keltezésű okleveleit leszámítva ítéletei döntő többségét Temesvárról keltezte 1317-től 1322-ig. Ettől kezdve az új királyi központ, Visegrád közelében, Budafelhéziven adta ki utolsó okleveleit. Uralma kezdetétől fogva valóban országbíróként működött, bár egy korlátozott területű ország bírójaként. Területi hatásköre fokozatosan terjedt északnyugati irányban, ahogy Károly Róbert fokozatosan uralma alá tudta vonni a területeket, de Északnyugat-Magyarország hiteleshelyei csak jóval Csák Máté 1321. március 18-án bekövetkezett halála után, 1324 elején járhattak el országbírói megbízásra.

Országbírói működéséről fennmaradt oklevelei számát és tartalmát figyelve két korszakot különíthetünk el. A kezdeti évek kevés számú fennmaradt oklevelei után az 1319-es év fordulópont, ettől kezdődően a megmaradt iratok száma többszörösére nő. Ezzel együtt az oklevelek tartalmilag is változáson esnek át. A fajsúlyosabb, ítélettel záródó ügyek az 1320-as évekből maradtak ránk, amikor konszolidálódtak a belső viszonyok. Élete utolsó éveiben kelt okleveleiben hangsúlyozza is, hogy az ország szokása szerint oklevélbizonyítás, eskü, illetve bajvívás útján lehet ítélni. Fajsúlyosabb esetekben az esküt és a bajvívást jelöli meg bizonyítás gyanánt, melyekre szép számmal van is példa oklevelezési gyakorlatában. Így a század nagy változása, az alaki bizonyítás (eskü, bajvívás) helyett megjelenő okleveles bizonyítás csak kisebb ügyekben lehetett az országbíró előtt még ekkor döntő tényező.

Károly Róbert időrendben harmadik országbírója Héder nembeli Köcski Sándor, akinek felesége Bajóti Simon lánya, a következő országbíró, Nagymartoni Pál nővére volt. Mivel a Héder nemzetség mindkét ágának, a Németújvárinak és a Hédervárinak is rokona volt, hosszú ideig nem vett részt I. Károly tartományurakkal vívott harcaiban, átállását rokonai, a Kőszegiek meg is torolták közeli ro-

konain és azok birtokain, a véres leszámolásból egyedül unokahúga, Margit, a későbbi Magyar Pálné menekült meg. Köcski Sándor 1318-ban szentmártoni várnagy, 1319-ben a Kőszegiek elleni sereg vezére, zalafői és kőszegi győzelmei után Tolna és Baranya megyei várakat foglalt el. Viszonylag későn került jelentős hivatalba, Hermány nembeli Lampert 1324. július első napjaiban bekövetkező halála után 1324 és 1328 között országbíró, halála is ebben a tisztségben éri, végrendekezés után 1328 elején. Az 1320-as évek közepére I. Károlynak sikerült konszolidálnia az országot, az állandó harcok megszűnte, a viszonylagos stabilitás az országbírói hivatal működésének is kedvezett, ezt ránk maradt okleveleinek száma is jelzi. Míg hivatali elődei, 1311 és 1314 között Csák János 10, illetve 1314 és 1324 között Hermány nembeli Lampert 161 oklevelet hagytak az utókorra, Köcski Sándor szűk négy éves hivatalviseléséről 141 oklevél maradt ránk.

Köcski, az új országbíró már minden hivatalos oklevelét Visegrádról keletzte, bírói illetékessége kezdettől fogva az egész országra kiterjedt. A viszonylag békés feltételek között jobban tudta folytatni az elődei által megkezdett bírósági gyakorlatot. Az ítékezés folyamatában az 1320-as évek elejétől maradtak ránk hosszabb, végítélettel záródó ügyek. Ezeknek a száma Köcski Sándor országbírósága alatt megsokszorozódik, sőt éppen az ő hivatalviselése alatt figyelhető meg, hogy a 14. század nagy újítása, az anyagi vagy okleveles bizonyítás nemcsak kisebb jelentőségű ügyekben lesz döntő tényező, hanem a hosszú perek végbizonyításában is egyre fontosabb szerepet kezd játszani.

A belpolitikai helyzetnek köszönhetően elődei alatt mindig kísértett a lehetőség, hogy az országbíró nem az ország, hanem csupán a király udvarbírája lesz, hiszen háborús időkben az ellentétek elsimításának eszköze nem a higgadt tárgyalás, a szóbeli meggyőzés, hanem a kard. Míg Csák János Budáról keletzte összes fennmaradt oklevelét, 1315-ben I. Károly a Buda környéki állandósuló harcok miatt kénytelen volt székhelyét a kevésbé biztonságos Budáról a nehezen megközelíthető Temesvárra helyezni. Erdély, Északkelet-Magyarország, a Duna-túl és a Felvidék északnyugati része gyakorlatilag megközelíthetetlené vált. Ahogy I. Károly a tartományurakkal leszámolva fokozatosan uralma alá hajtotta az országot, és költöztette át a királyi székhelyet Temesvárról immár Visegrádra, az országbíró is úgy vált egy korlátozott, bár egyre inkább bővülő ország bírójából teljes jogú országbíróvá.

Az elődök megteremtették azokat a feltételeket, amelyek között Nagymartoni Pál, a 14. század egyik legjelentősebb országbírója tevékenykedhetett, és a tömegessé váló oklevelezés is lehetővé tette, hogy az igazságszolgáltatás folyamatában az alaki bizonyítást, vagyis az esküt és a bajvívást egyre inkább a bíró által is kézzelfoghatóan látható és megvizsgálható anyagi, vagyis okirati bizonyítás vált-hassa fel a nagyobb objektivitás és jobb igazságszolgáltatás reményében.

PITI FERENC

625 éve hunyt el I. (Nagy) Lajos király

(1326–1382)

Az 1326. március 5-én, I. Károly Róbert király fiaként napvilágot látott, bátyjai, Károly és László korai halála folytán trónörökös Lajos herceget (aki nevét apja nagybátyjáról, az 1317-ben szentté avatott Toulouse-i püspökről kapta) Székesfehérvárott, 1342. július 21-én, apja halála után öt nappal koronázták Magyarország királyává. Mint Károly Róbert legidősebb törvényes fia ült trónra és a ceremóniát semmi sem árnyékolta be: Lajost a főúri-főpapi politikai elit vonakodás nélkül elismerte.

Ez a támogatás uralkodása végéig erős támasza volt, ráadásul Lajosnak nem kellett trónkövetelőkkel, tartományurakkal hadakoznia, mint édesapjának. Magyarország a Károly Róbert által lerakott alapokon virágzott tovább; Lajos életműve apja munkájára épült. A stabil belpolitikai fundamentumon ezért változtatnia érdemben nem kellett, legfeljebb finomítani, továbbfejleszteni azt. Lajos tehát nyugodtan fordulhatott a külügyek felé, így nem véletlen, hogy a történetírás uralkodásával kapcsolatosan általában szerteágazó és aktív külpolitikáját, s nem a Károly Róbert-féle konszolidációt fenntartó belpolitikáját emelte ki.

Lajos a „Nagy” jelzőt kapta már egyes középkori krónikaíróktól is, és e névhasználat a mai napig él. Ennek oka (illetve azé, hogy apját nem illették e jelzővel) nyilvánvalóan nem csupán Lajos életműve; más, viszonylagos szempontok is felhozhatók. A romokból országot épített apa a történeti kutatásban sokáig háttérbe szorult virtuosus, és emiatt sokaknak vélhetőleg érdekesebb fia mögött; Lajost (az ereiben csörgedező nápolyi-lengyel vér ellenére is) a történészek már inkább tekinthették magyar királynak, mint a Nápolyban született Károly Róbertet; Zsigmond király uralkodásának (sajnos igen sokáig tartó és méltatlanul) negatív értékelésével és a török kérdéssel együtt szemlélve utoljára Lajos alatt tűnhetett Magyarország külpolitikailag sikeres, erős királyságnak, hódító nagyhatalomnak, a társadalmi-politikai nyugalom szigetének a kutatók számára.

E viszonyításokból (is) eredően Lajos uralmát kétségkívül valós érdemein túl néhány vonatkozásában talán felülértékelték, illetve ahhoz számos (tév)képzet tapadt: elterjedt például, hogy a török veszélyt elsőként ismerte fel a magyar királyok közül, s ezért hadat vezetett ellenük; hogy birodalma partjait három ten-

ger mosta; hogy 1351. évi törvényei hozták létre az egységes nemességet és jobbagyságot. Ezekre alább még visszatérünk.

Azon sok vetületű kérdés megválaszolását, miszerint Lajost önmagában, vagy csak az őt megelőző és követő királyokhoz ilyen-olyan szempontból viszonyítva illeti-e meg „Nagy” jelzője (avagy netán inkább/szintén apját: Károly Róbertet kellett volna ezzel megtisztelni), nyitva hagyva az alábbiakban összefoglaljuk (elvitathatatlanul) jeles királyunk uralkodásának legfontosabb elemeit e (majdnem) kerek évfordulón, kezdve mi is annak legdinamikusabb (de valójában erősen disszonáns) elemével, a külpolitikával.

Ennek egyik legfontosabb motívuma a nápolyi kérdés volt. Az 1333. évi, Róbert nápolyi király és Károly Róbert között létrejött egyezmény ellenére ugyanis Róbert az unokáját, Johannát nyilvánította egyedüli örökösévé, így 1343. évi halálakor Johanna lett Nápoly királynője – nem pedig férje: András herceg, Károly Róbert fia Nápoly királya. Lajos e szerződészegés miatt kitört haragja a dinasztikus politikát azonnal mozgásba lendítette: 1343-ban anyja, Erzsébet anyakirályné útnak indult, s több mint 5 tonna aranyat és 6 tonna ezüstöt osztatott szét Avignonban és Nápolyban, hogy András ügyének megnyerje a pápát és a Nápolyi Királyságot. (A magyar gazdaság teherbírását mutatja, hogy a sok nemesfém ilyenén egyszerre való, hatalmas tömegű kiáramlása sem okozott visszaesést, ráadásul ezzel megszűnt a nyugati aranyínség.) VI. Kelemen pápa végül hajlandó lett volna Andrást is királlyá koronázni, de csak Johanna mellett, azaz társuralkodóként. Reálisan szemlélve ez volt a maximum, amit az ügyben el lehetett érni. A pápának mint Nápoly hűbérurának, valamint a francia királynak: VI. Fülöpnek ugyanis nem tetszett a magyarországi Anjouk ily nagy térnyerése – a csengő aranyak hatására azonban a pápa ennyi „rugalmasságot” még hajlandó volt mutatni.

A kérdésben döntő fordulatot hozott, hogy VI. Kelemen „színeváltozásának” hatására Johanna hívei Andrást 1345. szeptember 18-án Aversában megfojtották – a királynő tudtával. Lajos erre követelte, hogy VI. Kelemen Johannát fossa meg trónjától, és őt tekintse a pápára mint hűbérúrra így visszaszálló királyság várományosának. Mivel Lajos ezt nem tudta elérni, a fegyverek mellett döntött. Mentségére szolgáljon, hogy a korabeli dinasztikus-hatalmi felfogás miatt mint szuverén uralkodó más döntést alig hozhatott. Azonban vállalkozása eleve kudarcra volt ítélve: a családi fájdalom, a bosszúvágy és a dinasztia érdekei hiába feszültek szembe pápai és európai politikai akarattal, földrajzi távolsággal.

Lajos két ízben, 1347–1348 során és 1350-ben vezetett hadjáratot Nápolyba. E „kalandok” (és az alább tárgyalandó lengyelországi kérdés végkicsengése) megmutatták, hogy az óriási távolságok, a nemzetközi viszonyok, valamint a helyben levők akarata ellenében nem lehet tartós uralmat létrehozni idegen földön, még ha a politikai-katonai szándék szerződéssel, vagy házassággal is van megalapozva. A két hadjárat éppen ezért érdemi eredményt nem hozott – és nem is

hozhatott. Lajos ugyan elfoglalt több várost, köztük magát Nápolyt is, de hatalmát megszilárdítani nem tudta, ráadásul a „sötét asszony”, Johanna újdonsült férjével, Tarantói Lajossal mindkétszer elmenekült Lajos haragja elől a pápához Avignonba. Nápolyból 1348-ban a pestisjárvány készítette távozásra Lajost, 1350-ben pedig a helyiek ellenállása (Lajos nem tudott kellő számú magyar hívet és hűséges zsoldost sem hátrahagyni). Nem sokkal később Lajos hajlandó lett volna feleségül venni az (általa kivégeztetett) Durazzói Károly herceg özvegyét, hogy ezáltal a nápolyi trónra juthasson. A terv azonban nem valósult meg a pápa és Johanna összefogása miatt. Lajos az 1352. évi béke során kivonta a magyar csapatokat a nápolyi területekről és tudomásul vette (bár továbbra sem tartotta törvényesnek), hogy a pápa Johannát és új férjét ismeri el Nápoly uralkodóinak.

Trónigényéről azonban nem mondott le (csak személyes ambícióiról), ezért olyan más személyt keresett, aki – ha a pápaság is elfogadja – Nápoly élére kerülve őt és a dinasztiaát testesíti majd meg. Ezért 1374-ben kiskorú leányát, Katalint eljegyeztette V. Károly francia király fiával. A házasságot és a fiatal pár nápolyi trónra kerülését az akkori pápa, XI. Gergely is támogatta, ám Katalin négy év múlva meghalt. Szintén Nápolyval függött össze, hogy Lajos 1364-ben Magyarországra hívta Károly herceget, a későbbi II. (Kis) Károly magyar királyt, az említett Róbert király fivérének unokáját, és horvát-szlavón hercegi címmel ruházta fel. A Kis Károllyal kapcsolatos tervek gyümölcse bő egy évtized múlva érett be. 1378-ban ugyanis egyházzsakadás jött létre, és a római pápa, VI. Orbán hamarosan megfosztotta a tróntól Johannát, mivel a királynő az avignoni (immár) ellenpápát támogatta. Ekkorra már a nápolyi Anjouk utolsó életben maradt férfi tagja Kis Károly volt, míg a magyar Anjouké Lajos, aki átruházta nápolyi jogát Károlyra és fegyverrel is támogatta. VI. Orbán 1381-ben koronázta Nápoly királyává Károlyt, aki 1382 tavaszán megfojtatta Johannát. A hosszú és véres történet lényegében négy év múlva ért véget. Kis Károly – akinek sikerült elérnie azt, amit Lajosnak sohasem: rövid időre egyesíteni a nápolyi és a magyar trónt (1385–1386) – éppen Magyarországon halt orgyilkosok keze által csúf halált.

Nápoly megszerzésénél realisabb és sikeresebb célkitűzés volt Lajos részéről, hogy (apja művét befejezve) jogara alá vonja Horvátországot és Dalmáciát. 1345-ben a lázadó horvát urak be is hódoltak Lajosnak, így Horvátország ismét a magyar korona része lett. Mivel ekkor a dalmát városok is elküldték követeket, Velence, akinek a kezében volt a fejlett kereskedővárosokból álló Dalmácia, ostrommal elfoglalta Zárát, amelynek Lajos a nápolyi események miatt érdemben nem tudott segíteni. Lajos 1348-ban 8 éves fegyverszünetet kötött Velencével (ezért a második nápolyi hadjáratra már tengeren mehetett, míg az elsőnél a hosszabb szárazföldi útra kényszerült), de dalmáciai igényeit nem adta fel. A béke lejártakor azonnal támadást indított, 1357-ben pedig a dalmáciai városok is fellázadtak Velence ellen, behódolva Lajosnak. Az 1358 februárjában megkötött zárai békében Velence kénytelen volt elismerni, hogy Magyarországé lett Dalmá-

cia és Raguzza (a mai Dubrovnik), s hogy a gazdag dalmáciai városok szabadon kereskedhetnek az Adrián. A béke után került sor az adriai magyar királyi hajóhad megszervezésére is. Velence 1378-ban újfent dalmáciai városokat foglalt el, de végül az 1381. augusztusi torinói béke visszaállította a zárai béke helyzetét, emellett Velence évi 7000 arany fizetésére kötelezte magát.

Lajos expanzív balkáni politikája kapcsolódott Magyarország régi hatalmi hagyományaihoz: részben a balkáni államok hűbéresi állapotának fenntartásához, részben a római kereszténység térítéséhez az orthodoxiával és a boszniai bogumil eretnekekkel szemben. Nézzük most egyenként a balkáni országok helyzetét és a magyar királyi trón viszonyát ezekkel.

Szerbiával már Lajos uralkodásának kezdetekor feszült volt a viszony. Erre az adott okot, hogy az erőskezű Dusán István szerb uralkodó még Károly Róbert idején elfoglalta a macsói és kucsói bánságokat. Ezeket Lajos hamarosan visszaszerezte és Szerbiával szemben igyekezett a hűbéres Boszniára támaszkodni: első felesége, a pestisben elhunyt Luxemburgi Margit halála után Erzsébetet, II. Kotromanics István boszniai bán leányát jegyezte el (1350), majd vette feleségül (1353). Dusán István 1355. évi halálával annak fia, IV. Uros István került a trónra, de alatta Szerbia részekre szakadt a főúri viszályok következtében. E harcban Lajos az Észak-Szerbia feletti hatalmat gyakorló Lázár kenézt támogatta. Uros Istvánt hadjáratban győzte le, Lázár pedig Lajos hűbérese lett. Szerbia délebbi részén a tényleges uralom hamarosan Uros István gyámja, Vukasin despota kezébe került, ám az 1371. évi, Marica folyó melletti ütközetben Vukasin elesett, Dél-Szerbia pedig török adófizetővé vált.

Boszniában Kotromanics István halála után (1354) unokaöccse, Tvrtko került hatalomra, aki azonban elfordult Lajostól. 1357-ben Nyugat-Bosznia magyar uralom alá került, ám 1363-ban eredménytelen volt a magyar hadjárat (melynek során ráadásul ellopták az ország nagypecsétjét a kancellár sátrából – emiatt Lajosnak éveken keresztül újra meg kellett megerősítenie korábbi okleveleit újabb nagypecsétjével), ami azért indult el, mivel Tvrtko engedte az eretnek bogumil tanok terjedését területén, emellett visszatartotta Hulmot (a mai Hercegovinát), ami Lajost a felesége jogán illette meg. Utóbb a boszniai belviszályok miatt Lajosnak kellett hatalmában Tvrtkot megerősítenie, és ezzel szerezte meg Hulmot, Tvrtko pedig a magyar király híve lett. (Tvrtko területén egyébként a boszniai püspökségből kiindulva erőteljes, sőt sokszor erőszakos katolikus térítőmunka folyt, azonban komolyabb eredmény nélkül.) Tvrtko ezután Lajos hűségén maradt, 1377-től pedig I. Tvrtko István néven Szerbia és Bosznia királyává koronáztatta magát. (Előbbi terület esetében ez az Északnyugat-Szerbia feletti hatalmat jelentette, az északkeleti részen Lázár kenéz gyakorolt uralmat.)

Lajos a mongol Arany Horda gyengülését kihasználta, és annak területeiből foglalva hozta létre a Moldvai Vajdaságot, aminek élére hívét, Dragos vajdát állította. A terület fő feladatként éppen a tatárok elleni védelmet látta el sikeresen.

Dragos utóda, Szász vajda még Lajos hűségén maradt, de a fegyveres erővel hatalomra került Bogdán, valamint utóda, Latku idején a szalak lazultak. Havasalföldön Lajos Basarab fiától, Sándor vajdától kicsikarta a hűséget, de ezt utóda, Vlaicu 1364-ben felrúgta. Hamarosan létre is jött egy magyarelles szerb–bolgár–havasalföldi szövetség. Lajos ekkor Bulgária ellen fordult, amelynek két ura volt: Sztracimir János vidini és Sismán János tirnovói cár. Lajos elfoglalta Vidint, és létrehozta az 1369-ig fennálló vidini bolgár bánságot, aminek élén magyarok álltak, s ahol szintén katolikus térítés folyt. Sismán mindvégig Lajos ellenfele maradt, de 1369 után Sztracimir a magyar király hűbérese lett. Vlaicu a továbbiakban hintapolitikát folytatva hol Lajos pártján állt, hol ellenében cselekedett. Az 1370-es évek közepétől Havasalföld török orientáltságú lett már Vlaicu, illetve öccse és utóda, Radu idején.

A balkáni események e részletesebb vázolója nem csupán Lajos külpolitikája, hanem a gyorsan látványosan előretörő oszmán–törökök Magyarországra is vonatkozó kérdésének megértéséhez is szükséges. Lajos megítélése kettős e kérdésben: egyrészt elmarasztalták a történészek, hogy expanzív balkáni külpolitikájával felgyorsította az ottani államok széthullását, meggyöngyülését; ezzel, valamint erőszakos katolikus térítési kísérleteivel maga lökte a vallási kérdésekben türelmesebb törökök kezébe e népeket; nem használta fel a balkáni országokat ütközőállamként, nem törekedett összefogásuk elérésére, mivel nem ismerte fel a fenyegető török veszélyt. Más kutatók ellenben azt állították, hogy a török csak mai szemmel és csak a későbbi események ismeretében tűnhet Lajos idején Magyarországra nézve problematikusnak: ekkor a török még csak egy volt a többi nép közül, amely nem is túl régen lépett Kis-Ázsiából európai területre, ráadásul a balkáni államok voltak azok, amelyek belviszályaikkal terhelten nem fogtak össze egymással, avagy ha igen, inkább csak Lajos ellen, holott a Magyar Királyság segíthetett volna érdemben nekik a török ellen. Lajos hadai egyébként 1375-ben, a törökbarát Radu havasalföldi fejedelem elleni – tehát nem közvetlenül a törökök elleni! – hadjárat során találkoztak oszmán hadakkal. Ugyan a török erdélyi betörését sikerült megállítani ezzel, de Havasalföld orientáltsága nem változott meg.

Lajos a balkáni államok felé a magyar hegemonia érdekében és az ottani népek orthodox vallása vagy bogumil tendenciái miatt fordult. A török e szempontokból teljesen kívül esett Lajos érdeklődési körén: politikai vagy területi kérdések (ekkor még) nem voltak Magyarország és az oszmánok között, a közöttük való térítés gondolata pedig fel sem merült. Az elmondottakból kitűnik, hogy a balkáni hűbéres államok csak a magyar nagyhatalmi pozíciót erősítették, és nem valamiféle ütközősávként szolgáltak a gyorsan előrenyomuló török ellen, ennek létrehozására Lajos nem törekedett. A balkáni országok viszont két tűz közé kerültek és sokszor inkább maguk is a török felé fordultak (vagy Lajos-ellenes szövetséget kötöttek), ha másért nem, hát éppen Lajos hódoltató hadjáratai miatt.

Lajos, mint látható, a dinasztikus-nagyhatalmi szempontoknál és a „kereszténység lovagja”-képnél tovább nem tekintett. Pedig az intő jelek egymás után érkeztek Magyar-országra: 1366-ban maga V. Palaiologosz János bizánci császár jött páni félelmében Lajoshoz segítséget kérni (hiába), akár az 1054 óta fennálló szkizmat megszüntető keresztény egyházi unió árán is! Az 1360-as vagy 1370-es években török adófizető lett maga Bizánc, Sismán János, Sztracimir János, Szerbia déli része. Havasalföld törökbarát politikát folytatott, és már csak Tvrtko területei álltak magyar hűségen. A török látványos észak felé történő hatolása valójában csak akkor volt távoli már ekkor is, ha az ország szívéből: Visegrádról vagy Budáról nézték. Ha a hűbéresnek tekintett területek határáról – annál közelebb. Abban tehát, hogy az egész probléma utóbb a maga teljességében Zsigmond királyra szakadt, Lajosnak volt bizonyos felelőssége, csakúgy, mint az egymással marakodó balkáni államoknak. A török voltaképpen egy balkáni hatalmi vákuumban haladt előre, amihez ellenfelei politikai rövidlátása is nagy segítséget nyújtott.

Igen lényeges szálakat mozzgatott az 1339. évi magyar–lengyel szerződés (mely szerint ha III. Kázmér lengyel király férfiutód nélkül hunyna el, a trón Károly Róbert utódjává lesz), hiszen ez alapján Lajos trónra lépésétől fogva optimálisan örökségének tekinthette azon országot (Lajos anyja: Erzsébet III. Kázmér leánytestvére volt). Ennek vetülete volt Lengyelország megsegítése a pogány litvánok ellen. Így Lajos egyszerre védhette leendő országát és a keresztény hitet. 1344 után számos hadjárat indult a litvánok ellen, ezek eredménye azonban lényegében másban nem ragadható meg, minthogy (az egyébként is jó) lengyel–magyar viszony tovább mélyült.

1370-ben meghalt III. Kázmér és Lajost Krakkóban lengyel királlyá koronázták. Ezzel perszonálunió jött létre a két független, önálló berendezkedésű állam között, ám ez nem aratott nagy tetszést Lengyelországban. A lengyelek (érthetően) királyukat Krakkóban akarták tudni, erre pedig Lajos nem volt hajlandó. Így a maga helyébe kormányzóvá anyját, a Lajos mellett szinte önálló hatalmi tényezőként cselekvő Erzsébetet tette meg, akinek intézkedései azonban nem hoztak túl nagy sikert Lengyelhonban: nagy szerepe volt az 1376. évi krakkói zavargásokban, melyek során számos magyart megöltek. Erzsébetet a kormányzói tisztségben utóbb a szintén lengyel származású Opuliai László volt nádor követte. Ezután ismét Erzsébet kezébe került a kormányrúd, 1380. évi halála után pedig régenstanács irányította Lengyelországot.

Lajos eközben azon küszködött, hogy elfogadtassa a lengyel nemességgel a leányági örökösödést. Sorra születtek ugyanis leányai: 1370-ben Katalin, 1371-ben Mária, 1373-ban pedig Hedvig. Végül 1374-ben, a lengyel rendek kiváltságait biztosító szabadságlevele fejében elérte célkitűzését. Jelöltje, Mária azonban sohasem lett lengyel királynő (férjével, Luxemburgi Zsigmonddal később Magyarországot trónjára került). Mivel a lengyelek (ha már királyt nem kaphattak Ma-

gyarországról, legalább) királynőjük állandó ott tartózkodásához ragaszkodtak, illetve mivel Zsigmond miatt tartottak a német befolyás növekedésétől, ezért Mária helyett Hedviget választották királynőjüknek. Hedviget (akit közel egy évtizede avattak szentté) 1386-ban vette feleségül II. Jagelló Ulászló, ezzel létrejött a litván–lengyel unió. Lajos terve tehát, hogy egész birodalma Mária kezében marad, nem valósult meg.

A nápolyi, balkáni és lengyel kérdéshez viszonyítva Lajos nyugati politikája kevésbé kiemelt vagy látványos szerepű. Jó viszonyban állt a Habsburgokkal, és (ha ez nem volt a lengyelek, valamint az osztrákok sérelmére) a csehekkel is: első felesége, Margit, a későbbi IV. (Luxemburgi) Károly német-római császár leánya volt.

Lajos személyesen is számos hadjáratot vezetett, saját bátorságáról is tanújelet adva: többször súlyosan megsebesült (az itáliai háborúk alatt ostrom idején lezuhant a falakról a várakba, illetve nyíl ütötte át a lábát, amit iszonyú fájdalom közepette csak sokadik kísérletre tudtak kitépni a sebből). Természetesen a királyi hadak nélküle is sokszor útra keltek. Megemlítve még a kiterjedt, zömében egyetemest végzett főpap-diplomatákra bízott magyar diplomáciai tevékenységet, összességében egy valóban igen aktív, bár összképében erősen vegyes sikerű külpolitika áll előttünk.

Említettük, hogy Lajossal kapcsolatos tévhit, miszerint országát három tenger mosta egyszerre. Valójában Moldva sosem volt a Magyar Királyság része, így a Fekete-tenger nem vehető számításba, Lengyelország pedig ekkor még nem ért fel a Balti-tengerig, hiszen ott a Német Lovagrend területe zárta az utat. Magyarország partjait tehát ekkor is és utóbb is csak egy tenger mosta (már amikor): az Adriai.

Lajos külpolitikai aktivitásának háttéréül gyümölcsöző belpolitikája állt. Az eddig felsorolt mozzanatokhoz képest talán ez valóban kevésbé látványos fegyvertény, de véleményünk szerint uralkodásának igazán erős értékmérője mégis az, hogy apja óriási életművét biztos kézzel folytatta. Hatalma szilárd volt: uralkodása végén a királyi földvagyon az ország mintegy 15–20 százalékát foglalta magában és a várak fele, mintegy 150 volt Lajos kezén. Mivel a föld és a vár politikai-hatalmi tényező volt, e számadatok is a királyi hatalom dominanciáját bizonyítják. A Károly Róbert által gyakorlatba ültetett, a központi uralmat a leghasznosabban szolgáló honor-rendszer (vagyis, hogy az adott személy a királyi kegytől függően birtokolt, érdemessége szerint, a trón tetszése idejéig tisztségeket és várakat, s húzott ebből politikai és gazdasági hasznot) továbbra is működött. A főúri-főpapi elit a dinasztia híve volt. A bárók között néhány új családot is találunk, de zömében Károly Róbert hívei és azok másod-, harmadgenerációs utódai adták Lajos bázisát.

Lajos kormányzásban a bárói és főpapi elitet magában foglaló királyi tanácsra, valamint anyjára, Erzsébetre támaszkodott. 1377-re átengedte a tanács-

nak a nagypecsét előlapját, ezzel a tanács a kormányzásban a királlyal voltaképp egyenrangú szerepet kapott. Még nagyobb befolyása volt azonban az anyakirálynénak: Erzsébet szerepét Lajos oklevelei is kiemelik. A befolyásos, erős egyéniségű és tekintélyt parancsoló Erzsébettől még maguk a bárók is tartottak!

1353-ban Lajos a bíraskodási rendszerben és oklevélkiadásban is szerepet játszó egyházi testületek: a hiteleshelyek pecsétjeit vizsgálhatta felül, és megsemmisítette azokat, amely testületek kisebbek voltak és így megvesztegethetőbbnek látszottak. 1374 végére az addig a királyi kancellária irodájaként működő, titkospecsétet kezelő osztály önálló írószervvé alakult, feladata a bizalmas királyi ügyek intézése volt, élére a titkos kancellár került, ezzel létrejött a titkos kancellária. A másik kancelláriát ezután kezdték nagykancelláriának nevezni, ennek élén a (fő)kancellár állt, aki a királyi nagypecsétet kezelte, emellett a királyi különös jelenlét önálló bíróságának is vezetője volt. Az addig hiteleshelyi feladatokat ellátó királyi kápolna, amelynek elöljárója a korábban (formálisan) titkos kancellári címet kapó kápolnaispán volt, a középcsétet kezelve udvari panaszfelvevő irodává vált, itt jelölték ki az adott ügyek bírúit, és ezen túl a királyi levéltár őrzését is ellátta. Lajos emellett (amikor külföldön tartózkodott) egy vele együtt utazó, ún. „kabinetirodát” is magával vitt, ahol titkos gyűrűspecsétje alatt adott ki akár országos jelentőségű utasításokat.

Lajos, miként apja is, kitűnt várospártoló politikájával. A lassan izmosodó, főleg német (szász) etnikumú polgárság (csekélyebb számaránya miatt is) kevésbé politikai, inkább gazdasági támaszt jelentett. Több város (pl. Bártfa, Zsolna, Pozsony, Brassó, Nagyszeben) kapott a királytól különféle kiváltságot. Lajos a külföldi kereskedők áthaladását támogatta, ezen belül a dalmáciai kereskedőket külön vámmentességgel ösztönözte. Lajos korából ismeretes az első városi címeradományozás is (Temesvár, 1365), valamint az első fennmaradt címereslevél (Kassa, 1369). Egyes erdélyi szász városokban és Pozsonyban a céhek is megjelentek uralkodása második felében. Várospolitikájának fontos mozzanata, hogy 1378-tól végleg a tárnokmester lett a királyi városok főbírája. Ezzel létrejött a városok fő fellebbviteli fóruma, a tárnoki szék, ahol a városok saját joga szerint ítéleztek, s ahol hamarosan polgári bírótársak is helyet kaptak.

Apjához hasonlóan Lajos nem tekintette túlzottan szükségesnek országgyűlések tartását. 1351-re azonban rákényszerült erre, részben a nápolyi kudarcok, részben az európai (és bár kisebb mértékben, de Magyarországot is érintő) pestisjárvány miatt, ami munkaerőhiányt okozott. Ekkor megerősítette az Aranybullát, amit a nemesi szabadságjogok foglalatának tekintettek, kivéve annak (gyakorlatba át nem is ment) rendelkezését a nemesek szabad végrendelkezési jogáról. Helyette a mindennapi gyakorlatot, a nemesi birtok elidegeníthetlenségét, atyafisági öröklését (ősiség) szögezte le, amit azonban korlátozott a királyra való visszaháramlás joga, ha a család fiágon kihalt. Megfogalmazásra került a magyarországi, erdélyi és szlavóniai nemesekre nézve az egy és ugyanazon

nemesség elve (jogi – és nem vagyoni – értelemben), a kilenced beszédésének elrendelése (földesúri adó, természetben), a jobbágyság más nemesek birtokára való elhurcolásának tiltása, az úriszék (földesúri bírászkodás) törvénybe foglalása (ámbar ennek joghatósága csak kisebb – általában nemesek jobbágyságai közötti – ügyekre terjedt ki, a komolyabb kérdések a megye elé tartoztak, valamint a pallosjog-kiváltsággal rendelkező nagybirtokoshoz).

Valójában 1351-re a nemesség és jobbágyság jogi egységesülése már lényegében lezajlott, erre az országgyűlés csak a pecsétet ütötte rá, tehát csak a már meglevő viszonyokat szentesítette. A jobbágyság pénzzel/terménnyel adózott az egyháznak (tized), a királynak (portális adó) és a földesúrnak (kilenced, ajándék, census), költözési joggal, valamint általában önálló házzal és telekkel (ez utóbbi az adózás alapját is jelentette) rendelkeztek. A jogi egység mögött azonban már a jobbágyság vagyoni különbségei is jelen voltak: az oklevelek említettek házzal-telekkel nem bíró zselléreket is.

A jogilag egységes nemesség is differenciáltságot mutat: a királyi tanácsban is helyet kapó, várakkal és birtokok sokaságával rendelkező, magas tisztséggel felruházott bárótól a szegényebb köznemesen át a jobbágyság szintjén élő, csak nemesi előjogait hangoztatható kisnemesig terjedt a skála. Utóbbi két csoport az országos „nagypolitikából” is kiszorult. Az ő politikai színterük saját helyi szervük (mint közigazgatási szervezet és ítélkezési fórum): a megye volt, élén a király által kinevezett ispánnal, annak familiárisával: az alispánnal, valamint a megyei nemesség által önmaguk közül választott szolgabírókkal. A megye rendszeresen tartott ítélőszéket, amely az úriszéket már nem illető, valamint nemesek közötti kisebb ügyekben járt el. Emellett a megyékben a nádor vagy az ispán elnöklétével gyűlések is zajlottak királyi parancsra, főként a gonosztevők levelesítése (proskribálása), elfogása ügyében, valamint a megyei törvényszéktől átküldött peres ügyek elintézésére, és egyéb jogi cselekmények ellátására. Az ún. „nemesi megye” Lajos alatt nyerte el végső formáját – de a „nemesi önkormányzatiság” felett a király lényegében kontrollt gyakorolt az általa kinevezett és őt képviselő ispán személyén keresztül. Emellett megfigyelhető az a tendencia is, hogy a megyei ítélőszék hatásköre alól egyre több ügy került át a központi kúriai bíróságokhoz (nádor, országbíró).

Gazdasági téren a városok és jobbágyság adóin túl az uralkodó a pénzkamarák bérleteiből származó összegekre, vámokra, a sómonopóliumból és bányászatból eredő hasznokra számíthatott. Az ország kereskedelmi mérlege Lajos alatt is passzív maradt és annak összetétele sem változott a korábbiakhoz képest: a kivitt nemesfém (ami az export zömét tette ki), ércek, élőállat, bor értékén túltett az import értéke, ami luxuscikkekből (főleg fűszerek és posztó) állt.

Lajos lovagkirálynak tartotta magát, ekként is viselkedett, és udvara kultúrája is ezt sugározta. Életrajzírója, Küküllői János is tipikus lovagkirályként ábrázolja munkájában Lajost, és elé a hírnevet, dicsőséget, a hadi serénykedést állította

követendő példaként. Lajos maga is ápolta Szent László kultuszát, és a Kolozsvári testvérek (Márton és György) Nagyváradon állt, fenn nem maradt László-szobra, ugyanezek (ma Prágában található) Sárkányölő Szent György-szobra, a templomok László-freskói a lovagszent tiszteletét hirdették. A király székhelyén nyüzsögtek az apródok, udvari ifjak, lovagok. Ezen udvari nemesség közigazgatási feladatokat kaphatott: követként, várnagyként, jogi aktusokban kiküldött királyi emberként szolgálták Lajost. E réteg más mentalitást képviselt, mint a vidéken maradt és a megye keretei közé rekedt nemesek: kiszakadt a rokoni kötelékekből és saját karrierje, valamint királya érdekeiért tevékenykedett.

Lajos alatt beszélhetünk a jogtudó értelmiség izmosodásáról, arról a folyamatról, amely során tanult, de a jogot főleg gyakorlatból megismert, közép- vagy kismanesi világiak kerültek a kancelláriá(k)ba jegyzőnek, vagy lettek e jegyzők vezetőjévé (akik elnevezése ítélmester volt), továbbá szakértelmük miatt a kúriai bíróságokon is helyet kaptak bírótársként. A világiak szerepe tehát megnövekedett, ámbár a kancellária vezetése továbbra is főpapi kézben maradt, mivel azonban ők elsősorban politikus-diplomaták voltak, a mindennapi feladatokat e világi jogtudó értelmiség látta el.

Lajos viszonya az egyházzal igen szívélyes volt, és közismert vallásosságát jól mutatják a szerzetesrendeknek, különösen a ferenceseknek és pálosoknak tett adományok. Kultúratámogatásának példája a közép-európai vonulatba beilleszkedő, ámbár rövid életű pécsi egyetem megalapítása (1367). Uralkodása alatt, 1358 májusában kezdte el azt a krónikát írni Kálti Márk (aki a korábbi magyar történeti műveket használta fel munkájához), aminek szövegét többek között egyik legismertebb és legékeesebb kódexünk, a Képes Krónika tartalmazza.

Lajos idején nyert véglegesen teret Magyarország a gótika, ennek szép példái pl. a budai, visegrádi építkezések, a zólyomi és a négytornyos diósgyőri vár, illetve ennek boltozatos lovagterme. Az ország fővárosa Visegrád volt, leszámítva az 1347–1355 közötti éveket, amikor Budán tartotta székhelyét a király.

A Thuróczy János krónikájában közepes termetű, büszke tekintetű, göndör hajú, vastag ajkú és kissé görbe vállú királynak leírt Lajos (akinek utolsó éveit lepraszerű betegség keserítette meg) 1382. szeptember 10-én hunyt el Nagyszombat városában. Székesfehérváron temették el, és leányát: Máriát koronázták Magyarország királynőjévé.

Az Anjou-dinasztia mint tartópillér összeomlott azáltal, hogy Lajos nem tudott gondoskodni férfiutódról, csak leányokról. Vélhetően genetikai okokból történhetett így, de ez sajnos csak mostani szemmel nyújthatna vigaszt vagy mentességet Lajosnak. Akkortájt ez az országnak – lévén, hogy a mindenkori uralkodó család további letéteményesét alapvetően a férfiutódban látták – komoly politikai gondokat okozott. Egy turbulens, a bárók központi hatalommal szembeni előretörésével és a török kérdéssel egyre inkább terhelt időszak vette kezdetét, amelynek hozadékaival Zsigmond királynak kellett megküzdenie.

SEBŐK FERENC

Zsigmond (1387–1437): magyar király az európai politika színpadán

Zsigmond király, a magyar középkor leghosszabb ideig trónon ülő uralkodója felemás képet hagyott maga után a történetírásban és a nemzeti hagyományban is. Kortársai és alattvalói közül sokan nem kedvelték, egyesek külföldi származása, mások politikája, megint mások az őket ért vélt, vagy valós sérelmek miatt. Mivel fiú utód nélkül hunyt el, uralmát követően pedig zűrzavaros időszak következett hazánk történetében, amelynek során egymás váltották a különböző dinasztiák az ország trónján, Zsigmond uralmának emlékezete lassacskán elenyészett a nemzeti tudatban. A modern kor történészei közül Mályusz Elemér és Engel Pál tették a legtöbbet Zsigmond uralmának jobb megismerése és helyes értékelése érdekében. A Mályusz által kezdeményezett és napjainkban is megjelenő Zsigmond-kori Oklevéltár, valamint Engel és más történészek tollából származó számos résztanulmány és monográfia jóvoltából összehasonlíthatatlanul többet tudunk a király uralkodásáról, mint akár egy félévszázaddal korábban. Arra is lehetőség nyílt, hogy Zsigmond magyarországi politikájának bemutatása mellett érdemben szót ejthessünk a király európai szintű politikai erőfeszítéseinek eredményeiről is. Jelen írás – a király halálának 570. évfordulójára emlékezve – az utóbbi gondolat jegyében született, és kísérletet tesz annak érzékeltetésére, mit jelentett Zsigmond uralkodása az európai politika szempontjából.

Luxemburgi Zsigmond, a későbbi magyar, német, cseh király, német-római császár 1368. február 15-én született IV. Károly császár és Pomerániai Erzsébet, a kor híres szépségének második gyermekeként. Nagy Lajos magyar király második leánya, Mária jegyeseként 1379-től a magyar királyi udvarban élt, hogy el-sajátíthassa jövődóbeli alattvalói nyelvét és szokásait. A király 1382-ben bekövetkezett halála után Mária királynő került a trónra, akivel szemben hamarosan ellenpárt szerveződött, amelynek tagjai a nápolyi trónon ülő Durazzói (Kis) Károlyt szerették volna magyar királlyá tenni. A bekövetkező hatalmi harc anarchiába döntötte az országot. Zsigmond ugyan 1385. november 1-jén feleségül vette Máriát, de híveik még hosszú ideig képtelenek voltak érvényt szerezni Mária hatalmi igényeinek, olyannyira, hogy az időközben meggyilkolt Károly király alattvalói foglyul ejtették a királynőt és anyját (az utóbbit meg is gyilkolták),

Zsigmond csak 1387 nyarán tudta feleségét velencei közreműködéssel kiszabadítani rabságából.

Időközben nagy horderejű változások következtek be az országban. A magyar előkelők nagyobbik része úgy kívánt úrrá lenni az országot sújtó hatalmi harcon, hogy Zsigmondot 1387. március 31-én királlyá választották, mivel egyértelművé vált, hogy az ország békéje nem biztosítható a nőuralom alatt. Az új uralkodó legfontosabb feladata uralmának megszilárdítása volt, amelynek érdekében Zsigmond szakított a 14. századi Magyarország uralkodói által alkalmazott és bevált kormányzati rendszerrel, az úgynevezett honor rendszerrel. Az országban még meglehetősen súlytalan, hatalmi bázissal nem rendelkező uralkodó csak úgy remélhette uralmának széles körben való elfogadtatását, ha nagy létszámú támogatói csoportot teremt a főpapok és bárók körében, akiknek állásfoglalásán múlt minden középkori magyar király hatalmi helyzete. Zsigmond az Anjou-korban (1301–1382) még túlnyomó többségében királyi kézen lévő váruradalmak egy részének magánkézbe adásával alapozta meg hatalmát. Zsigmond uralkodásának első szakaszában (1387–1396) ország területén lévő kb. 300 váruradalomnak és a hozzájuk kapcsolódó birtokkomplexumoknak nagyjából a fele volt királyi kézen. A király uralmának első évtizedében a helyzet gyökeres változásokon ment keresztül. Óriási birtoktömbök (kb. 80 uradalom) kerültek magánkézbe örökadomány, vagy zálogbirtok formájában, míg a király közvetlen uralma alatt a váruradalmaknak mindössze 20%-a maradt. Zsigmondnak hosszadalmas küzdelmet kellett folytatnia a hatalmát elfogadni nem hajlandó előkelőkkel, akik korábban az említett Durazzói Károlyt, majd annak halála után fiát, Nápolyi Lászlót több ízben is trónkövetelőként léptették föl Zsigmonddal szemben. A király feleségének 1395. május 17-én lovasbalesetben bekövetkezett halála után házassági kapcsolatra lépett Cillei Hermann leányával, Borbálával, s így biztosította magának a leghatalmasabb magyarországi főúri liga vezetőinek, a Cillei és a Garai családoknak a támogatását.

Az új király előtt tornyosuló feladatok közül az egyik leginkább súlyos a török veszély volt. Az oszmánok első ízben 1354-ben jelentek meg az európai kontinensen a Bizánci Birodalom segédcsapataiként. Az egykor hatalmas Birodalom már csak árnyéka volt korábbi önmagának, az oszmánok segítségével kívánta megerősíteni fennhatóságát a Balkán félszigeten élő korábbi alattvalói fölött. A törökök azonban hamarosan már saját szakállukra hódítottak a félszigeten: 1389-ben Rigómezőnél (Kosovo Polje) tönkrevérték a balkáni népek szerb vezetés alatt harcoló alakulatait, uralmuk alá hajtották Bulgáriát, csaknem a teljes Szerbiát, és 1391-ben első alkalommal törtek be a magyar királyság területére. Zsigmond a fenyegető veszélyt komolyan vette, és idejében hozzálátott a védekezés megszervezéséhez. E mellett 1389 és 1394 között négy ízben személyesen vezetett hadjáratot Szerbia területén a török ellen. 1396-ban elérkezettnek látta az időt a török kérdés átfogó rendezéséhez. A király széles körű európai összefogással, a keresz-

tény univerzalizmus eszméjét felelevenítve keresztes-hadjáratot szervezett, amelynek célja a török Európából való kiűzése, és a Bizánci Birodalom megsegítése volt. A seregben a főerőt a magyar király csapatai alkották, de a nagy számban megjelenő francia lovagok mellett megtalálhatóak voltak benne angol, német, cseh, itáliai, lengyel egységek, sőt a havasalföldi vajda csapatai is. A keresztesek Budán gyülekeztek, a Duna mentén előrenyomulva betörték a török által megszállt területekre, végül több kisebb erősség elfoglalása után Nikápoly ostromához fogtak. A várat védő török csapatok fölmentésére maga a szultán indult el. 1396. szept. 28-án zajlott le az első nagy nyíltmezei összecsapás a lovagi harcmodort alkalmazó keresztény sereg és az akkor még szokatlan, de igen hatásos taktikával küzdő oszmánok között. A nikápolyi csata az európai keresztes csapatok tökéletes vereségét hozta. Maga Zsigmond, aki a hadvezetésben sem ekkor, sem később nem mutatott különösebb jártasságot, alig tudott elmenekülni, hajón Konstantinápolyba ment, s csak többhavi távollét után, 1397 elején, Dalmácián keresztül tért haza.

A nikápolyi kudarc után Zsigmond törökkérdésben tanúsított magatartását a katonai, diplomáciai és dinasztikus eszközökkel való politizálás egyensúlyával jellemezhetjük. Egy részről erősítette a kapcsolatokat a Magyarországgal szomszédos kisebb államok (Szerbia, Havasalföld, Bosznia) uralkodóival, hogy ez által egyfajta ütközőzónát hozzon létre országa és a Török Birodalom között. Másrészt megkezdte az ország határvédelmi rendszerének kiépítését a határok mentén s azon belül is, amely végvárak összefüggő láncolatán, és az őket kiszolgáló hátszomszági területek gondos megszervezésén nyugodott. Ezt a célt szolgálta Zsigmond hadügyi reformja is, amelynek értelmében a hagyományos nemesi felkelésen felül minden birtokos 20 jobbágytelek után egy lovas íjászt tartozott fegyverbe állítani, a rendszert telekkatonaságnak (portalis militia) nevezték. Uralmának végén kísérletet tett a korban modernnek számító zsoldosereg megszervezésére is, ennek kiforrását azonban már nem érthette meg. Harmadrészt igyekezett a szomszédos országok uralkodóit, előkelőit magyarországi birtokadományokkal lekötöztetettjévé tenni, és így az ország védelmét még biztosabb alapokra helyezni. Ennek a politikának maradandó eredményeként került 1427-ben magyar kézre Nándorfehérvár (Belgrád), amely csaknem 100 évig a magyar határvédelem oszlopa volt a törökkel szemben.

Zsigmond nagy léptékű, európai összefüggésekben is meghatározó politikai tevékenységének sikeres kibontakoztatásához az is hozzájárult, hogy Bajezid szultán (a nikápolyi győző) az 1402-es ankarai csatában súlyos vereséget szenvedett Timur Lenk mongol hódítótól, s maga is fogságba került, ahol később elhunyt. Utódai között az öröklés kapcsán dinasztikus küzdelem bontakozott ki, ez által a Török Birodalom európai térfoglalása több évtizedes halasztást szenvedett.

A 14–15. század fordulóján a kereszténység egyik legsúlyosabb problémája az immáron több évtizede tartó egyházszakadás volt. 1378. szeptember 20-án a VI.

Orbán pápától elpártolt bíborosok Robert von Genf személyében ellenpápát választottak, aki a VII. Kelemen nevet vette föl. Az esemény kihatásai Zsigmond egész pályafutására nézve meghatározó jelentőségűek voltak. A hagyomány szerint Zsigmondot apja, IV. Károly mindig is a római pápa követésére intette. A kérdés akkor került a király érdeklődésének homlokterébe, amikor először 1410-ben, majd 1411-ben ténylegesen is megválasztották római királlyá, mivel ebbéli minőségében rászállt az *advocatus ecclesiae* hivatala is.

A kérdés aktualitását tovább növelte egy 1409-ben bekövetkezett esemény: a római és avignoni pápák közötti szakadás miatt mindkét pápát elhagyó bíborosok a pisai zsinaton mind XII. Gergelyt, mind XIII. Benedeket letették, és helyettük V. Sándor néven új pápát választottak, akit a következő év május 10-én Baldassare Cossa követte XXIII. János néven. A kereszténységnek immáron 3 pápája volt. Zsigmond római királynak ettől fogva legfontosabb feladata az egyházszakadás megszüntetése volt, már csak azért is, mert a későbbiekben remélt császárrá koronázását csak egy legitim, mindenki által elismert pápától remélhette. A király meglehetősen kényes helyzetben volt, mert az atyai intelem szerint a pápai trónon VI. Orbán helyébe lépő XII. Gergelyt kellett volna támogatnia, már csak azért is, mivel Zsigmond elődje a római királyi tisztségben, Pfalzi Ruprecht végig kitartott Gergely pápa mellett. Reálpolitikai megfontolásokat is figyelembe kellett azonban venni. XXIII. János ténylegesen kezében tartotta a pápai állam területének nagy részét, jövedelmeivel is jórészt ő rendelkezett, ráadásul híveinek száma is egyre gyarapodott. A pisai pápa szemben állt avval a Nápolyi Lászlóval is, aki a magyar trón követelőjeként korábban sok borsot tört Zsigmond orra alá. Nem meglepő ezek után, hogy Zsigmond hamarosan megállapodásra jutott XXIII. Jánossal.

1413. június 8-án Nápolyi László bevonult Rómába, a pápa menekülésre kényszerült. Ekkor Zsigmond sietett szövetségese megsegítésére. Közbeavatkozásnak eredményeképpen Guadantonio da Montefeltro urbinói gróf állt a pápa szolgálatába, és sietett a pápai csapatok megsegítésére, aminek révén sikerült a pápai állam helyzetét megszilárdítani.

A kereszténység egységét helyreállítani hivatott zsinat összehívására XXIII. Jánost nem a Zsigmondtól kapott közvetett segítség miatti hála készítette. A pápa valójában már 1413. március 1-jén (a helyszín megnevezése nélkül) meghirdette az egyetemes zsinatot. Az év nyarán a pápa úgy tájékoztatta Zsigmondot, hogy vele egyeztetve 3 hónapon belül meg fogja nevezni a zsinat helyszínét. A pápa küldöttei Comoban találkoztak Zsigmonddal, aki megválasztott római királyként az egyetlen olyan tekintély volt a keresztény világban, akit mindhárom pápa hívei elismertek. Csak ő hirdethette meg a zsinat helyszínét, hiszen ha ezt XXIII. János pápa teszi meg, a másik két pápa követői biztosan elutasították volna a zsinatnak még csak a gondolatát is, Zsigmond meghívását azonban mindannyian presztízvesztés nélkül elfogadhatták. 1413. karácsonyán XXIII. János és Zsigmond sze-

mélyesen találkoztak Lodiban, és közösen bocsátották ki a zsinati meghívókat 1414. november 1-jére Konstanzba, ahová Zsigmond november 8-ai aacheni koronázása után karácsony estéjén érkezett meg, hogy a zsinat végre elkezdhesse munkáját.

XXIII. János pápa várakozásával ellentétben, aki abban reménykedett, hogy a zsinat egyedül őt fogja legitim pápának elismerni, Zsigmond álláspontja kerekedett fölül, aki szerint a szkizma megszüntetésének egyetlen lehetséges megoldása, ha mindhárom pápa együttesen lemond, vagy a zsinat leteszi őket. XXIII. János látván álláspontjának alulmaradását megkísérelte titokban elhagyni Konstanzot, Zsigmond azonban elfogatta, és fogolyként vitette vissza a zsinat helyszínére, ahol hosszadalmas huzavona után sikerült lemondásra kényszeríteni.

XII. Gergely lemondása viszonylag könnyedén megoldódott, XIII. Benedek támogatóinak köre azonban már keményebb diónak bizonyult. Benedek egy részről szívós következetességgel ragaszkodott pápai méltóságához, másrészt sikerült maga mögé állítania az ibériai királyságokat, a pireneusi hercegségeket, a francia püspöki kar nagy részét és a skót királyságot is. Zsigmond történelmi jelentőségű érdeme, hogy magára vállalta a Benedekkel való személyes találkozással járó fáradságokat. Már 1414-ben javasolta Ferdinánd aragóniai királynak a személyes találkozást. Az aragóniai király ekkor még XIII. Benedeket támogatta, akivel meg is állapodott a Zsigmonddal való találkozás ügyében. A tervezett találkozót 1415 áprilisára, vagy az azt követő nyári hónapok valamelyikére szándékoztak időzíteni, és Nizzában kívánták megtartani. Többszöri követküldés után a felek abban állapodtak meg, hogy a találkozót végül az év nyarán Perpignanban fogják megtartani. Ferdinánd király betegsége miatt nem vállalhatta a hajóutat Nizzába, ezért beleegyezett az új helyszínbe. XIII. Benedek pápa július 31-én, Ferdinánd király, akit továbbra is hátráltatott betegsége, augusztus 31-én érkezett Perpignanba. Zsigmond július 18-án indult el Konstanzból, hosszú és fárasztó utazással Svájcban és Franciaországon keresztül eljutott Narbonne-ba, 1415. szeptember 17-én lépte át az aragón határt, Alfonso trónörökös apja megbízásából Salsesben üdvözölte Zsigmondot, aki Canet várában szállt meg. Szeptember 19-én többek között Garai Miklós nádor és más előkelők társaságában Perpignanba érkezett, ahol nagy előkészületeket tettek fogadására, két bíboros, valamint a kasztíliai király követei: a Montecat-rend nagymestere és a rend tagjai fogadták több más előkelővel egyetemben. A város kapujában adták át Ferdinánd király ajándékát, egy gazdagon felszerszámozott kasztíliai lovat, amelyen Zsigmond szállásáig lovagolt mintegy 300 fegyveres kíséretében.

Zsigmond szállása Perpignanban a ferencesek kolostorában volt, amelyet Ferdinánd parancsára gazdagon feldíszítettek. Őt és kíséretét itt tartózkodása alatt Ferdinánd és Benedek látták el. Ferdinánd várható költségeire való tekintettel már szeptember 12-én 1000 arany aragón forintot vett kölcsön Péter tarragónai érsektől, melynek fedezetére saját asztali ezüstjét vetette zálogba. Az utazás egyéb-

ként Zsigmondnak is sokba kerülhetett. Konstanzból való elindulása előtt Lajos bajor hercegtől 23 000 forintot vett föl, amelyből 11 000 forint kölcsön volt, a többivel más címen tartozott a hercegnek. A király perpignani tartózkodása során is kölcsönök felvételére kényszerült, kíséretének tagjai pedig saját vagyonukból voltak kénytelenek fedezni az ott tartózkodás költségeit. Zsigmond október 18-án kelt oklevelében például Dévény várát és tartozékait adományozta Garai Miklósnak költségei fejében, melyek az oklevél szerint 20 000 forintot tettek ki. Mindez együtt azzal, hogy a Zsigmond kíséretéhez tartozók – elsősorban a németek – szerfelett csodálkoztak az aragón király bőkezűségén.

Ferdinánd gazdag ajándékokkal halmozta el a vendégeket: Zsigmond egyik emberét aranyozott ezüst fedeles kupával jutalmazta meg, udvartartásának tagjait különböző pénzösszegekkel halmozta el.

A tárgyalások lezárulta után az uralkodók kölcsönösen kitüntették egymás híveit: Ferdinánd Garai Miklósnak és másoknak is rendjeleket adományozott, Zsigmond pedig utasította követeit, hogy az aragóniai, kasztíliai, leóni és navarrai királyokat, az aragón uralkodót, feleségét és fiát, valamint 30 aragón nemest vegyék fel a Sárkány-rend tagjai közé. Még perpignani tartózkodása alatt Didacus Gomecii zamorai püspököt és Henriket, a kasztíliai király sógorát felvette tanácsosai sorába, és a comes palatii méltóságot adományozta nekik. Ugyanekkor Ferdinánd is osztogatott kitüntetésekkel Zsigmond kísérete tagjainak. A Hettyei és Bátéi család címeres levelét október 30-án nyerte el az aragón királytól, amely egyike azon kevés középkori címereknek, melyeket magyar családok külföldi uralkodóktól nyertek.

A találkozó megélénkítette az aragón és a magyar udvar közötti kulturális kapcsolatokat is. A Ferdinánd udvarában követi szolgálatot teljesítő Fernán Pérez Guzmán spanyol moralista költő és történetíró Santa Elisabet de Ungria című himnuszának témaválasztását – egy új keletű hipotézis szerint – befolyásolhatta a Zsigmonddal, illetve kíséretének tagjaival való találkozás, amelyre egyébként sor kerülhetett a kasztíliai udvarban is, ahol II. János ugyancsak szívélyesen fogadta Zsigmond küldötteit.

Zsigmond szeptember 21-én és 22-én is találkozott XIII. Benedekkel, aki a személyes találkozások alkalmával lemondási szándékát hangoztatta, de ténylegesen nem mondott le méltóságáról. Bár a pápa álláspontját nem sikerült megingatnia, Zsigmondnak sikerült elérnie, hogy a korábban Benedeket támogató hercegek a zsinat oldalára álltak. Október elején kelt levelének tanúsága szerint a pápa lemondást illetően teljes egyetértés van közte és az aragón, valamint a kasztíliai királyok között. Mivel a pápa rendíthetetlennek mutatkozott, Zsigmond október végén elutazni készült Perpignanból, amire végül november 6-án került sor. 1415. december 13-án létrejött a narbonne-i szerződés, elhárult a legfőbb akadály a keresztény világ egységének helyreállítása elől, mivel Benedek hívei, Aragónia, Kasztília és Navarra királyai, a foixi és armagnaci grófok és a skót ki-

rály követi a szerződés értelmében megtagadták tőle az engedelmességet. Zsigmond legfőbb történelmi érdemeként könyvelhető el, hogy a spanyolok 1416 őszétől vonakodva ugyan, de egyre nagyobb számban jelentek meg Konstanzban, ahol ötödik zsinati nemzetként való elismerést nyertek, így a zsinat végre ténylegesen egyetemes jellegűt öltethetett.

Ezt követően Zsigmond az európai politikai élet másik nagy problémájának, a több évtizede dúló angol–francia háborúskodás lezárásának szentelte figyelmét. Az Ibériai-félszigeten elért sikerek után Párizsba ment a francia királlyal folytatandó tárgyalások céljából. Majd átkelt a La Manche-csatornán, és V. Henrik angol királlyal tárgyalt a béke előmozdítása érdekében, de a megbeszélések végén 1416. augusztus 15-én Canterburyben franciaellenes szövetség jött létre a két uralkodó között.

Zsigmond 1417. január 27-én váratlanul megjelent Konstanzban. A hosszan elnyúló viták a körül forogtak, hogy a zsinatnak előbb a megkezdett egyházreformot kell-e véghezvinnie, vagy meg kell választania az általánosan elfogadott legitim pápát. Zsigmond politikusi kvalitásait dicséri azon törekvése, miszerint előbb mindenképpen a reformot kell megvalósítani. A reform elodázása és a korai pápaválasztás együtt járt volna azzal, hogy a király elveszítette volna a zsinat fölötti hatalmát, ami Zsigmond egyéb törekvéseinek kudarcát is előidézhette volna. Ezzel összefüggésben kell megemlítenünk, hogy a király az európai politika szövevényes szálainak kibogozása során sem feledkezett meg magyarországi érdekeinek védelméről: a zsinat elkeseredett ellenállását legyűrve elismertette a mindenkorai magyar uralkodó főkegyúri jogát, vagyis a magasabb egyházi tisztségek betöltése feletti rendelkezést.

A zsinat végül 1417. november 11-én Oddo Colonna személyében megválasztotta az új pápát, aki az V. Márton nevet vette föl. Zsigmond azonnal biztosította az új pápát hűségéről, s ezzel feltette a koronát addigi diplomáciai tevékenységére: 1378 óta a kereszténységnek újra mindenki által elismert, legitim pápája volt. Ezzel a tettevel a római király régi fényében csillogtatta meg vezető szerepét az európai uralkodók között.

Zsigmond uralkodásának második felében sem veszítette el szem elől az egyházzal kapcsolatos kérdéseket, noha tevékenysége elsősorban a cseh királyság megszerzésére, a német lovagrend és a lengyelek közötti konfliktus elsimítására, a huszitizmus leküzdésére, és végül, de nem utolsó sorban a török kérdés megnyugtató rendezésére irányult. Az utóbbi kérdéskörrel kapcsolatosan meg kell említenünk Lazarevics István szerb despotával kötött megállapodását, amelynek értelmében 1427-ben Nándorfehérvár és több más végvár magyar kézre került hatékonyan erősítve a török 1419 óta ismét egyre erősebben megnyilvánuló támadásaival szembeni védekezést. Evvel kapcsolatos Zsigmond utolsó aktív törökellenes fellépése is: az egyik szerb erősség, Galambóc (Globovac) kapitánya várát a szerb uralkodó utasításával ellentétben nem Zsigmondnak, hanem az oszmánoknak adta

át. A magyar uralkodó ostrommal próbált érvényt szerezni igényének, amely azonban kudarcba fulladt a vár fölmentésére érkező török sereg miatt, s csak az utóvéd szilárd helytállásának köszönhető a súlyosabb vereség elkerülése.

Az 1431. évi baseli zsinat napirendjén a huszita eretnekséggel kapcsolatos lépések is szerepeltek. Zsigmond egyrészt cseh királyi mivoltában érdekelt volt a kérdés megnyugtató rendezésében, másrészt fontos volt számára, hogy végre elnyerje az óhajtott császári koronát. A zsinaton IV. Jenő pápa és a zsinati atyák között kitört konfliktusban Zsigmond az utóbbiak védelmére kelt, de szembeszegült a zsinattal is, amikor az le akarta tenni a pápát. Az 1433-as esztendő végre meghozta neki a római bevonulást és a császári koronát.

A zsinaton megszületett a megegyezés a huszitákkal, amelynek értelmében a mozgalom mérsékeltebb szárnya bizonyos engedmények fejében szakított a militáns csoporttal, ami összhangban volt Zsigmond csehországi érdekeivel. Ezt követően a császár már nem vett részt a zsinat munkájában, kiváltképpen az után, hogy az beleavatkozott a császárság belügyeibe.

Zsigmond még megérte a zsinat Ferrarába való áthelyezését és a kereszténység egységének helyreállítása érdekében tárgyalni kívánó bizánci küldöttség megérkezését. 1437. december 9-én a morvaországi Znaimban hunyt el. Uralkodása az európai történelem egyik leginkább figyelemreméltó időszakára esett. Zsigmond a szó középkori értelmében „nemzetek feletti” keretekben gondolkodó politikus volt, aki képes volt a regionális érdekek talajáról fölemelkedve a kereszténység egészének érdekeit figyelembe vevő törekvéseket érvényesíteni. Személyes tulajdonságait mesterien tudta kamatoztatni az egyházi kérdésekkel, diplomáciai ügyekkel, stratégiai döntésekkel kapcsolatos tárgyalásokon. Munkatársait szerencsés kézzel válogatta össze, magyarországi uralkodásának kezdetén tapasztalható zavarokból levonta a megfelelő tanulságokat, és a továbbiakban szilárdan maga mögött tudhatta az ország meghatározó politikai erőit.

Magyarország szempontjából nézve Zsigmond félévszázados uralkodása két részre osztható. Az első korszak a trónutódlást követő zavarok leküzdésének és a török kérdés kiegyezésének időszaka, míg az ezt követő csaknem négy évtized a stabilitás időszakaként jellemezhető. A király újra biztosította a magyar uralkodók számára főkegyúri jogot, a déli végvári vonal kiépítésével pedig megteremtette a török elleni sikeres védekezés lehetőségét. A magyarországi kormányzás szilárdságát jól jellemzi az a tény, hogy a király összeurópai érdekek biztosítására irányuló politikájának intézése során hosszú éveken keresztül tartózkodott távol az országtól anélkül, hogy ezzel bármiféle belpolitikai zavart idézett volna elő. Idejében az uralkodói méltóság gyakorlása és a királyi utazás jól összeegyeztethetőek voltak. A király ily módon nem csak magyar uralkodóként alkotott maradandót, hanem tevékenysége világtörténelmi jelentőségűnek minősíthető, jól példázva a középkor sajátos nemzetek feletti, integráló szerepet betöltő császár eszményét.

C. TÓTH NORBERT

A mesterség jutalma

KÉPZELT KRÓNIKÁSI BEJEGYZÉS 1429-BŐL

Balog János fia Mátyás valamikor az 1380-as évek végén születhetett az akkor Szabolcs megyéhez tartozó Böszörmény faluban. Élete folyhatott volna ugyanúgy mint megannyi más emberé, hiszen nem született előkelő családba, még csak nemes sem volt. Apja és ő is élete első felét – nemcsak jogilag, hanem gyakorlatilag is – jobbágyként élte le. Azonban ez tanult mestersége és talán egy szerencsés véletlen folytán, gyökeresen megváltozott. Életének csúcspontját 1429. június 24-e jelentette. Vajon mi történt e napon? Ahhoz, hogy megtudjuk, át kell adnunk a szót a korabeli krónikásnak, aki így örökítette meg a jeles napot.

Nagy napra ébredt Böszörményi Balog Mátyás az 1429-es év Keresztelő Szent János ünnepének reggelén. Nem mintha eddigi élete a jobbágy-polgárookra oly jellemző szokványos keretek között zajlott volna, hanem mert a mai nap még azokhoz képest is másnak ígérkezett. Nem elég, hogy reggel az általa még éppen megfizethető áron bérelt szoba ablakán betűző nap sugarai az építés alatt álló királyi székhelyen, Pozsonyban ébresztették, de délben már a császár udvarában kell lennie, ahol különleges királyi kegyben fog részesülni. Nem volt szabad elkésnie, amint azt az udvarmester, Tamási Henrik ezerszer elmondta neki: ha elkésik, mehet haza üres kézzel. No, hát fel is kerekedett, habár a királyi palotához érve látta, ezért kár volt annyira kapkodnia, hiszen rajta kívül még igen sokan vártak bebocsátásra. Mátyás szabónak – mert hát itt az ideje, hogy eláruljuk foglalkozását – azonban mint életében oly sokszor, most is szerencséje volt. Éppen egy földije – már ha ő meg egy báró közti viszonyra mondhatja, bár miért ne gondolná, hisz a jó király már harminc éve leírta híres-neves mondatait törvényében, miszerint „a világ születésének kezdetétől minden ember egyformán az első szülőtől származván szabad, és nem a természet, hanem az emberi hatalom vetette őket a szolgaság jármába.” (Nagyszombat, 1397. aug. 3.) Ennek a jobbágyok szabad költözéséről szóló királyi rendeletnek köszönheti maga is a könnyebb boldogulását. Ha nincs az a pár sor, akkor bizony igen nehezen költözhetett volna el későbbi nagyságos gazdájához, Perényi Miklós lovászmesterhez Patakra. – Ó, Patak, micsoda város, utcáival, sikátoraival, fogadóival, a folyóval és a palotával – palota az, még ha kisebb is, mint ez itt, gondolta –, nagy változás a szülőfalujához, Böszörményhez képest. Most élete nagy napja reggelén elgondol-

kozva úgy látja, a falubeliek számára már az is furcsa volt, hogy Balog János fiai, ő meg édestestvére, Péter elköltöztek Böszörményből. Habár korántsem volt az akkora csoda, hiszen éppen akkor halt meg uruk, Dózsa nádor ükunokája, László és Zsigmond, mint jó királyhoz illik, engedett Perényi Miklós bán özvegyének, Margit a kérésének és beleegyezett, hogy Patakra költözzenek. Elvégre az asszonyságnak szüksége volt egy jó szabóra. Hovatovább azonban, nem sokkal azután, hogy ők elköltöztek, a böszörményiek sem jártak rosszabbul. 1410-ben vagy 1411-ben – ki tudja azt már megmondani – megkapta a Debreceni család birtokait a királytól István despota (†1427), néhai Lázár szerb fejedelem fia, aki – amint azt saját szemével is látta – úgy élt arrafelé, mint egy király. A despota jó gazdának bizonyult, hiszen uralma alatt szülőfaluja tekintélyes mezővárossá fejlődött, s ma már több mint 100 jobbágy portán éltek földjei. Persze, ha jobban belegondolt, az országban jártában-keltében csupa hasonló dolgot tapasztalt. A nagy király trónralépte óta (1387) nagy változások történtek az országban. Emlékszik, amikor apjával először – már vagy harminc éve – Budán járt, az egy hetes útjuk alatt alig tudtak fogadóbeli szállást találni az egyes falvakban. Ma meg ugyanezeket a településeket már oppidum (mezőváros) névvel emlegetik és mindegyikben nem is egy, hanem több fogadó is a megfáradt utas rendelkezésére áll – meg kell hagyni, igen csinos személyzettel.

Most örült csak igazán, hogy apja kitaníttatta a szabó mesterségre. Nem volt könnyű és sok jó forintjukba került, de megérte. Az igazi jó világ – mint már említettem, Patakra való költözésükkel jött el. Mikor a bán gyermekei, Miklós meg László felnőttek, már nem csak az anyjuknak, hanem nekik is ő varrta a ruháikat. Szép ruhák voltak, kár lenne tagadni, megért egy házat Nagypatakon meg a Hárselő dűlőben egy szőlőt, továbbá három szántóföld darabot, kettőt az Olasziba vezető út két oldalán, valamint egyet a Poklospatak mentén, egy kicsit odébb a város mellett. Ezek régen atyai jó barátjáié, Torkos Lőrincéi voltak. Lőrinc jól menő pataki kereskedő volt, a tőle vásárolt posztóból varrta a ruhákat. Jól emlékszik első találkozásukra, habár az már több mint harminc éve, 1397 nyarán volt, amikor ő még kisgyermek volt. Lőrinc rengeteg árujával a kállói vásáron járt, ahová őt is magával vitte apja posztót vásárlandó. Ám egyszer csak megjelent a vásárolók között Kállói Lőkös fia, Miklós – kiről mesélhetne Anarcsi Menyhért, ha még élne – és elvett Lőrinctől két rőf löveni és egy rőf cseh posztót 80 kassai forint értékben. Szegény Menyus 1405. július 19-én rettenetesen összeszólkoszott Miklós úrral, ami után szó-szót követett és végül az anarcsi templomkertben Miklós úgy vágta földhöz Menyhértet, hogy az menten kilehelte lelkét. Csúnya ügy volt, de aztán az elhunyt testvérei 50 márkában kiegyeztek Lőkös Miklóssal.

No, de itt is van földije, ki tudja, talán holnapi ura, Pálóci Máté országbíró – ma is jól öltözött, mint mindig, nem hiába, ő varrta ruháját – és vele van el-

választhatatlan kísérője, az említett Lőkös Miklós úr is. Velük gyorsabban a császár színe elé kerülhet.

Amikor beléptek a trónterembe, a császár már ott ült és hallgatta azon alattvalóit, akiknek – hozzá hasonlóan – volt olyan szerencsájük, hogy személyesen mondhatták el a királynak ügyes-bajos dolgaikat. Igaz, ő már nem kérni, hanem átvenni jött jutalmát. Mióta ura, Miklós mester alig éve – testvére, László sajnos még korábban, már öt éve – meghalt, a király, azaz a császár parancsolt neki, mivel sem Lászlónak, sem Miklósnak nem volt örököse. Nagypatak igazi civitas, királyi város lett, ő meg igazi polgár, civis. Nem győzte ízlelgetni e szót: polgár. Most már őt is élete végéig ugyanúgy kell szólítani mint azt a pozsonyi fogadóst, akitől a szobát bérelte a városban. Eddig jutott gondolataiban, amikor az udvarmester, a fiatalabb Tamási fiú, őt szólította a király és császár elé. Az uralkodó mellett álló úr, talán Albeni János zágrábi püspök, főkancellár – nem ismeri fel, olyan ritkán találkozni vele – elkezdte felolvasni a részére szóló parancslevelet:

Mi, Zsigmond király és császár a leleszi konventhez. Mivel hűséges hívűnknek, Böszörményi Balog János fiának, Mátyásnak, egykor néhai nagyságos Perényi Miklós főlovászmester, most pedig a mi szabónknak a különféle helyeken és időkben teljesített hűséges szolgálataiért városunkban, Nagypatakon egy házat, amely néhai Torkos Lőrincé volt, minden tartozékával, különösen a Hárselőn lévő szőlővel, a három helyen, az Olasziba vezető út két oldalán és a Poklospatak mentén lévő szántóföldekkel, amelyeket annak idején Perényi Miklós és testvére, László már neki meg örököseinek adott, mi is neki meg általa édestestvérének, Péternek, továbbá örököseiknek adományozzuk ugyanazon feltételek alatt, amint azt előző levelünkben leírtuk, ezért megparancsoljuk a leleszi konventnek, hogy küldjék ki tanúbizonyosságukat, akinek jelenlétében Hotykai István vagy Lukács vagy Imre, avagy Agócsi Péter netán Borsovai Miklós királyi emberek egyike vezesse be őket a mondott ház birtokába és iktassa részükre azt a mondott jogon és feltételek alatt. Kelt Pozsonyban, 1429. június 24-én.

Megvan végre! Most már csak kifizeti az ilyenkor szokásos 24 dénárt az oklevél-kiállításáért (1435. évi törvény 11.§) – nem lesz azért ez olcsó mulatság, hisz már az adományleveléért is fizetett száz dénárt – és mehet haza. Ha meghal, családjának és Péternek sem kell kiköltöznie a házból, mert most már örökre az övék marad. Sietnie azért nem kell, hiszen megmondta Hotykai Imre, akit felkért királyi embernek, hogy augusztus végéig ráér, addig nincsen különösebb dolga. Külön szerencse, hogy elvállalta a feladatot, mivel Hotyka úgyis útba esik hazafelé és fizetnie sem kell neki, mert szívességből vállalta el. Habár fizetni valója még így is lesz elég, hiszen a konventi embernek mindenképpen meg kell térítenie költségeit. Majd útközben beugrik érte és úgy mennek tovább Patakra, igaz neki még el kell mennie a leleszi konventbe a parancslevéllel László presbiterért, aki a Zemplén megyei feladatokat szokta teljesíteni. De lehet, hogy inkább Pétert

küldi el a levéllel, ők meg addig majdcsak eltöltik az időt a szőlőben, onnan ügyis látják, hogyha megérkezik a faluba a konventi ember.

Az adomány iktatása ellentmondás nélkül, rendben lezajlott július 27-én, amiről a konvent a privilégiumát újabb száz dénár lefizetése után, augusztus 10-én állította ki Mátyás szabó részére.

*

A fentebb – mint a korabeli krónikás emlékezeteként – leírtak, néhány jelentéktelenebb elemet leszámítva forrásokkal alátámaszthatóak: Így a Nagypatak – a XV. század közepétől Sárospatak – elnevezés 1429-ben jelenik meg a forrásokban, mivel ekkor már létezett a Bodrog bal partján elterülő Kispatak nevet viselő helység is. Ez utóbbi részt ma is így hívják. Patak 1390-ben lett Perényi István bán birtoka és fia, Miklós halálával 1428-ban királyi kézre háramlott. Zsigmond király 1429-ben szabad királyi városi rangra emelte, de még ugyanezen évben elzálogosította, majd eladományozta a Pálóciaknak. Az Olaszi út azonos a mai Bodrogolasziba vezető úttal és jelenleg Arany János útnak hívják. A Hárselő dűlő elnevezés ma is létezik a várostól északra lévő Cirkáló-hegy nyugati oldalában Makkoshotyka és Sárospatak közigazgatási határán. – Hajdúböszörmény 1405-ig a Debreceni család kezén volt, kihaltukkal királyi kézre került, majd 1410-ben a király Lazarevics István rác despotának adományozta. – Torkos Lőrinc egy 1398-as oklevélben szerepel; Anarcsi Menyhértet Lőkös Miklós 1405-ben ölte meg az anarcsi templomkertben. (C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának oklevelei 1387–1526, Bp.–Nyíregyháza, 2003. 27/45. sz., 41/106. sz.) – Az iktatólevél jelzete MOL DF 210895. – Az idézet az 1397. aug. 3-i jobbágyrendeletből származik. (Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Bp. 1976. 154.)

NEUMANN TIBOR

A pozsonyi káptalan panasza*

ÉLETKÉPEK A XVI. SZÁZAD KÖZEPÉRŐL

Jóllehet a mohácsi csatát megelőző korszakban sem példa nélküli az, hogy a hitelshelyi kiküldöttek olykor életük veszélyeztetésével végeztek el egy-egy királyi parancsra vagy nagybírói kérésre végrehajtandó feladatot – iktatás, idézés, vizsgálat –, az 1526 utáni időszakban az őket ért atrocitások minden bizonnyal gyakoribbá váltak. Ezek elkövetésében, amint azt az alábbiak beszédesen bizonyítják, a Cobor család és Korlátkövi Zsigmond – akik a történeti Magyarország északnyugati részén, a morva határvidéken birtokolták váraikat – különösen „szép” eredményeket tudtak felmutatni. Ezek a történések ráadásul lehetőséget teremtettek arra, hogy a pozsonyi káptalan jegyzői végre kiszabadulhassanak a formulák nyomasztó szorításából, és gyakran drámai éllel, ügyes stílusfogásokkal fogalmazzák meg a káptalan kanonokjai és a melléjük kirendelt királyi emberek kárára elkövetett hatalmaskodásokat. Az alábbiak persze – a korszak jellemén és a látványos életképeken kívül – leginkább abba engednek betekintést, hogy a várbirtokos előkelők mennyire nem tartottak a törvény szigorától és cselekedeteik következményeitől. Az úgynevezett elűzéshez (repulsio) – az ítéletlevelek végrehajtásának megakadályozásához – elvileg elegendő lett volna egy hüvelyéből kivont kard felmutatása, tehát nem szükségképpen járt együtt erőszakkal. Azt a felet, aki az elűzéshez folyamodott, még a helyszínen megidéztek, hogy ennek okát adja. Az alábbi esetekben azonban nem erről volt szó: a kiküldöttek kénytelenek voltak fejvesztve menekülni, és így természetesen az ilyenkor szokásos idézést sem tudták végrehajtani. Amellett, hogy az alperes így újabb időt nyerhetett, e tehetős nemesek számára az elkövetésért kiszabott egy márkányi arany (72 forint) bírság sokszor jobb választásnak tűnhetett, mint egy település átmeneti elvesztése, főként ha azt esetleg peren kívüli egyezség követte, és nem újbóli eljárás (ennek során a második elűzés elvileg már fő- és jószágvesztést vonhatott maga után).

1543 januárjában a kisebbik kancellária egyik jegyzőjét és egy pozsonyi kanonokot azzal bízták meg, hogy a holicsei uradalom (Nyitra megye) negyedét mérjék

* A fenti írás „A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században” című könyv (Győr, 2007.) egyik fejezete, jelentéktelen változtatásokkal és a jegyzetek elhagyásával.

fel és iktassák Cobor Imre özvegye részére. Pálfordulás napján (január 24.) a két kiküldött délután két óra körül az uradalom központi településére, Holics mezővárosba érkezett, ahol az összehívott tanúk társaságában az itteni várhoz vonultak. Itt Cobor Gáspár özvegyének, Sárkány Orsolyának a várnagya hosszú ideig várakoztatta őket, majd miután a várból kijőve végighallgatta a bírói parancslevél tartalmát, közölte, hogy menjenek úrnőjéhez, aki jelenleg a sasvári kastélyban tartózkodik, tőle választ kaphatnak, majd kijelentette, hogy amennyiben ezt nem kívánják megtenni, jöjjenek vissza másnap, addig megtudakolja a várúrnő szándékát, de a városban nem tölthetik el az éjszakát. Mivel már estére járt, a társaság pedig éhes és szomjas volt, úgy határoztak, hogy nem törődnek a várnagy szavaival, és a városban látnak vacsorájukhoz. Két polgárháznál szállásolták el magukat, és noha étkezésük alatt a várnagy egy ifjú útján ismét felszólította őket a város elhagyására, nyugovóra tértek. Már aludtak, amikor az éjszaka kellős közepén hirtelen több karddal, kopjával és puskával felfegyverzett katona tört be a házba, ágyaikból kirángatták, közben szidalmakkal és fenyegetésekkel illették őket. A kocsisukat arra kényszerítették, hogy az istállóból már az utcára kirángatott lovakat fogja be a szekerek elé, majd a fegyveres csapat kikergette a két kiküldöttet a városból. A sötétben előbb a várhoz tartozó Péterfalvára értek, hogy itt töltsék el az éjszakát, és reggel visszatérhessenek Holicsba, az itteni lakosok azonban a várnagy utasítása alapján nem adtak nekik szállást, és ugyanezt tapasztalták a többi faluban is. Mint utólag megjegyezték, egész éjszaka, egészen napkeltéig bolyongtak, megkerülve Sasvár mezővárost is, és „a mostani téli időben nagy reszketéssel kellett elviselniük a szörnyű fagyot”. Így akadályoztatva természetesen nem tudták teljesíteni megbízatásukat.

Egy hónappal később hasonló eset játszódott le, ismét Sárkány Orsolya jóvoltából. A királyi és a káptalani ember ekkor a Holicshoz tartozó Nagykovallóra szállt ki, hogy egy birtokvisszaiktatást foganatosítson. Február 15-én, délután három órakor értek a faluba, ahol a már oda összehívott szomszédok – köztük tucatnyi Nyári- és Korlátkövi-jobbágy – társaságában hozzáálltak volna megbízatásuk teljesítéséhez, ha a várúrnő helyi tisztje nem tiltja ezt meg. Ők sem számíthattak szívélyes vendéglátásra: a gazdatiszt rögtön közölte, hogy a falu házaiban nem szállhatnak meg. Erre a kanonok azt válaszolta, hogy „ha nem kapunk szállást a házakban, akkor az utcákon és a főtéren maradunk a szabad ég alatt, egészen a harmadik napig, és így hajtjuk végre az eljárást.” Mire a tiszt: „sem a házakban, sem az utcákon, sem a mezőkön, sem az erdőkben, sem más Nagykovalló határain belüli helyen nem tűröm el jelenléteteket, és ha másnap visszatértek, a falu határába megyek elétek, és nem engedlek be a faluba, mert ez az úrnóm utasítása”. A kiküldöttek ekkor úgy tettek, mintha elhagynák a falut, de az utolsó ház előtt megálltak, a lovakat kifogták a szekérből és kikötötték a kertben, maguk pedig bementek a házba és asztalhoz ültek. A falusiak azonban észrevették a cselet és jelentették a tisztnek, aki egy felfegyverzett emberét küldte el a telekre. Mialatt

a kiküldöttek étkeztek, ez eloldotta a kantárokat és elkergette a lovakat. Erre már a vendéglátó is megijedt és felszólította hivatlan vendégeit a távozásra, „különbösen rosszul járnak”. Minthogy nem engedelmeskedtek, a háziúr is elszaladt a tiszthez, majd visszatérve ismét távozásra szólította fel a királyi és káptalani embert. Az újabb nemleges válaszra a háziúr „igen robusztus” fiai puskákat ragadtak, abba puskaort és golyókat töltöttek, és közben így szóltak: „ha nem akartok elmenni, azonnal rosszul jártok, mert tudjuk ám, mit kell tennünk”. Közben azt is értésükre adták, hogy az egyik házban igen sok puskás gyülekezik, akik azt a parancsot kapták, hogy amennyiben nem hagyják el a falut, szörnyű halállal öljék meg őket. Így már jobbnak látták dolguk végezetlenül távozni, „hogy a halált elkerüljék”. Az ügy folytatásaként egy hónappal később a faluban újabb eljárást akartak végrehajtani, de ekkor a kiküldöttek még hamarabb távozni kényszerültek: megjelent ugyanis Bakić Péter királyi kapitány egyik familiárisa, aki előbb egy formai hibára hivatkozott, majd látva ennek eredménytelenségét, megragadta a végrehajtók szekere elé befogott lovakat és kivezette őket a faluból. Minthogy a szekéren ülők látták, hogy a faluban lépten-nyomon puskások állnak lesben, jobbnak látták engedelmeskedni.

E három, kudarcra végződő eljárás betetőzésének azonban az a szintén balul végződő vagyonelefoglalás bizonyult, amelyet Kéméndi Péter – aki a Nádas mellett elterülő Korompa (Pozsony megye) egyik birtokosaként a korlátközi uradalom szomszédja volt – keresetére Korlátközi Zsigmond és várnagya, Csermendi Viktor ellen próbálták 1544 májusában végrehajtani. A kiküldöttek ekkor a Nyári és Korlátközi által közösen birtokolt Nádasra szálltak ki, ahol utóbbi értékeit szerették volna kétharmad részben a bíró, egyharmad részben Kéméndi részére lefoglalni. A gondok ott kezdődtek, hogy „hosszú ideig tartó munkával” sem tudták megállapítani, a faluban melyik Nyári, s melyik Korlátközi birtokrésze. Végül a lakosokból „nagy nehézségek árán” kicsikarták, hogy a falunak egy bírója és egy esküdte van, előbbi Nyári, utóbbi Korlátközi birtokrészen él. A bíró azonban megtagadta azt, hogy megjelenjen a végrehajtók előtt, a lakosok pedig nem voltak hajlandók megmutatni uruk jobbágytelkeit, sőt fenyegetőleg közölték, hogy itt „ne akarjanak semmit összeírni, sem végrehajtani, hanem menjenek el urukhoz, Korlátközi Zsigmondhoz, és neki adják elő ügyüket”. A sikertelen próbálkozást követően áthajtottak a szomszédos Korompára, ahol a felperes udvarházában töltötték el az éjszakát. Másnap reggel visszatértek a faluba, hátha a falusiak utasítást kaptak uruktól, és ezáltal végrehajthatják küldetésüket. A nádasiak azonban „megátalkodott lélekkel” nem járultak Korlátközi elé, sőt megfenyegették őket, hogy „addig háborgattok minket, amíg rosszul nem jártok és úgy el nem kergetünk, hogy egészen Pozsony városáig nem mertek majd hátranézni”. A kiküldöttek „a fenyegetést egykedvűen tűrve”, visszaballagtak Korompára. A harmadik napon nem tértek vissza, időt kívánva hagyni a nádasiaknak arra, hogy értesíthessék urukat. A negyedik napon aztán megtörtént a baj. Reggel a falusiak

már kopjákkal és bárdokkal felszerelve, „csapatokba tömörülve” vártak rájuk. A kiküldöttek megkérdezték, mit rendelt uruk, mire ezek „dühöngő lélekkel” ordítva közölték, hogy földesuruktól azt kapták parancsba, hogy ha a királyi és káptalani ember a végrehajtástól elállni nem akar, akkor az eljáráson résztvevők egy részét verjék meg, másik részét öljék meg. Majd mikor látták, hogy a kiküldöttek ezzel sem törődve, folytatni kívánják munkájukat, dühödten elkezdtek őket sértegetni, majd kocsisuk veréséhez láttak, végül a szekér elöl kifogott lovakat fegyvereikkel kezdték ütlegelni. A „lázongó jobbágyok” keltette nagy felfordulás közepette a királyi ember, Bakai Vas István jókor lépett oltalmazólag Mendei Lajos kanonok elé: ha ezt nem teszi, akkor az egyik hajtófegyver éppen keresztüldöfte volna a testét. Ekkor már gyorsan menekülőre fogták és otthagyták a feldühödött csődületet.

Korlátkövi és jobbágyai viselkedése mély nyomot hagyott a kanonokok lelkében. Nem kizárt, hogy történetükben először fenyegették meg a kúriai bíróságokat hiteleshelyi munkájuk felfüggesztésével, amikor jelentésüket a következő mondatokkal zárták: „Továbbá csatoljuk azt a számunkra – a káptalan számára – rendkívül fontos megjegyzést, hogy ha az illetén akadályoztatások és erőszakos cselekedetek kapcsán az illetékesek nem szolgáltatnak kellő jogorvoslatot, és ezeket a tetteket az ország törvényében foglaltak szerint illő büntetéssel nem igazítják ki és a lehető leggyorsabban nem büntetik meg – aminek kapcsán állhatatosan és még állhatatosabban könyörgünk, mindezt nem pártoskodásból, hanem alázattal saját oltalmunk érdekében elbeszélve – az ország rendes bírái bármilyen leveleinek a végrehajtásával fel fogunk hagyni, minthogy a jog nem kényszeríthet bennünket arra, hogy ezek az eljárások számunkra verésekkel, halállal és jogtalanságokkal járjanak együtt, aminek kapcsán újra és újra tiltakozunk.”

Szerkesztrő asztal

Irodalmi díjak Szerbiában. A Szenteleky Kornél Irodalmi Díj bírálóbizottsága a 2007. évi Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat egyhangúlag *Ilia Mihály* irodalomtörténésznek, a Szegedi Tudományegyetem nyugalmazott tanárának ítélte meg az egyetemes magyar irodalmi életben belüli szakmai kapcsolatok több évtizedes ápolásáért, a határon túli magyar irodalmak, ezen belül a jugoszláviai magyar, vajdasági magyar irodalom kitartó figyelemmel kíséréséért és megismertetéséért. Negyvennyolc évvel ezelőtt, október 21-én tartotta meg Sinkó Ervin tanszékalapító székfoglaló előadását. Azóta az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken hagyományosan ezen a napon ünneplik a tanszék napját, melynek keretében átadják a Sinkó Ervin Irodalmi Díjat. Ebben az évben *Orcsik Roland* költő munkáját ismerték el. A díjazottaknak gratulálunk!

*

Október 23-án Szegeden a Bocskai utca 7. szám alatti házon *Petri Csathó Ferenc* emléktábláját Szepesi Attila avatta föl.

*

A Stephen Spender-díj átadása Londonban. *Baka István* Aeneas és Dido című versének fordításával az Angliában élő Peter Zolmann nyerte 2007-ben a rangos Stephen Spender fordítói díj harmadik fokozatát. Spender (1909–1995) kiváló költő és műfordító volt. A róla elnevezett emlékbizottság évente ad ki fordítói díjakat, melyekre brit állampolgárságú fordítók pályázhatnak bármely nyelvről angolra ültetett, klasszikus vagy modern költeményekkel. A díjkiosztó ünnepség november 12-én volt Londonban. A díjnyertes Aeneas és Dido megjelent magyarul és angolul a Timesban, valamint a bizottság által kiadott antológiában. *Baka István*nak nem ez volt az első angliai sikere. *Selected Poems* című válogatott kötete 2004-ben felkerült a tekintélyes Weidenfeld-díj „shortlist”-jére.

Januári számunk tartalmából

JUHÁSZ FERENC verse

Németh László-tanulmányok

(OLASZ SÁNDOR, LAMI PÁL, GYÁNI GÁBOR, FÜZI LÁSZLÓ)

*Grezsa Ferenc*re GÖRÖMBEI ANDRÁS és IMRE LÁSZLÓ emlékezik

MONOSTORI IMRE *Vekerdi*-naplója

Ára: 400 Ft

Előfizetőknek: 350 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

